36
18 C
5

Foglietta

Digitized by Google

Al S.or Giulio pasqua

R
V
11.

36.18.B.5

6-3-D-5

VBERTI FOLIETAE

DE . LINGVAE . LATINAE VSV . ET . PRAESTANTIA

LIBRI . TRES

Quæ disputatio coram Iuuene clarissimo IACOBO . BONCOMPAGNO summo bellicarum rerum Pontificii solii Præfecto, eoq. auctore ac iubente ab ANTONIO . SAVLIO habita est. Saulius

è l interlocutore

PRAESIDVM . PERMISSV

ROMAE,

Apud Iosephum de Angelis.

M D LXXIIII.

Bibliothecae PP. Scholarum Piarum S. Pantaleonis
ex haered. Franci de Rubeis

ANTONII. VACCÆ I. C.

Qui te, qui libros norit Folieta latinos,
Quos ſcripſti miro ſedulus ingenio:
Et quis nō nouit Romanus qua patet orbis,
Cuius clara uagum fama tetendit iter?
Addubitet, plus tu an lingua, latiaq. Minerua,
Qua reſonas, an plus debeat illa tibi.
Vergentē ueluti in ſeniū qui attollis, & ornas.
Gratia digna bonis, utraq. digna Ioue eſt.

AD AMPLISSIMVM PRINCIPEM. HERNESTVM COMITEM. PALATINVM RHENI VTRIVSQ. BAVARIAE. DVCEM ADMINISTRATOREM FRISINGENSEM.

CVM multæ HERNESTE Princeps amplissime uariæq. sint artes, quas partim humanorum usuum necessitas induxit, partim uitæ huius ornandæ, & excolendæ studium inuenit, duæ omnino sunt facultates, quæ ceteris longe antecellant; quæq. specie, ac dignitate sua præclara ingenia ad sese ita semper attraxerint, ut nemo umquam fuerit magno, & excelso animo natus, qui non in earum altera ceteris studiis spretis tamquã humilibus, & sordidis liberoq. homine indignis sibi elaborandum duxerit, quippe quę non, ut reliquæ artes, unam dumtaxat humanorum commodorum partem sibi manu, & ingenio susceperint excolendam, sed totam mortalium uitam ui, & utilitate sua

 ample-

amplexæ humanam ipsam, societatem contineant, ac tueantur; quam sine illis concidere illico, & funditus interire necesse sit; quęq; (quod omnium rerum caput est) ad beatitudinem iter hominibus communiant. Altera est republicę administratio; altera doctrinæ, & litterarum studia: quarum utraq. complures habet subiectas facultates, seseq. in multas partes ui, & utilitate sua fundit. nam & reip. bello, ac pace gerendę complura sunt munera, in quibus singulis unum aliquem excellere magnum putatur; & doctrinæ studiorum duo sunt genera, alterum quod in cælestium, ac diuinarum rerum contemplatione, inq. naturalium & abditarum caussarum inuestigatione uersatur; alterum quod ad uitam, & mores hominum regendos, præceptisq. & institutis formandos est dipositum. atq. utrumq. genus in plures partes secatur, in quibus singulis qui ad summa peruenerunt, eos in magna semper laude positos uidimus. Verum magnorum, ac diuinorum beneficiorum, quæ a duabus his omnium præstantissimis professionibus plurima percipiuntur, quibusq. sublatis hominum uita non modo rudis, & agrestis plane esset, sed ipsius hominum cœtus, qui horum studiorum præsidio innititur, ac ueluti uinculo quodam constrictus, & copulatus durat, dissolutionem continuo existere necesse esset. Tantorum igitur bonorum usus modicus plane esset, neque late ad-

te admodum patens ſtili ope, & ſocietate deſertus. nam neque doctrinæ ipſius ſtudia, quæ non continuo perfecta, omnibusq. ſuis partibus expleta orta ſunt, umquam aliis, atque aliis deinceps acceſſionibus paulatim progredientia ad hāc perfectionem abſolutionemq. perueniſſent, niſi priorum cogitata, & inuenta ſcriptorum labore, & induſtria poſteris tradita lumen illis prætuliſſent; eosq. ad alia, atque alia ſuperiorum diſputationibus addenda incitaſſent; neque poſtquam ad perfectum hunc ſcientiæ gradū peruenerunt, quidquam poſteris prodeſſent, niſi litterarum monumentis conſignata ab omnibus ſæculorum ætatibus cognoſci, ac percipi poſſent. quod idem de iis uiris, qui omnem operam, omnemq. ætatem ſuam ad rempublicam gerendam contulerunt, licet affirmare. quorum uirtus, egregiaq. facinora, ac prçclara in homines merita anguſtiſſimis locorum, & temporum finibus includerentur, hoc eſt earum tantummodo Ciuitatum, quibus præfuerunt, eorumq. dumtaxat hominum, quos ipſi dum inter mortales agerent, regendos, & tuendos ſuſceperunt. quæ nunc egregiis ſcriptorum monumentis dilatata, æternitatiq. mandata omnia ſæcula, omnesq. nationes exempli utilitate amplectuntur. Quocirca quis erit ingenio tam importuno, ac tam barbaro, qui non rerum ſcriptores ſumma beneuolentia proſequatur? quiq. non illorum facultati ſi non parem

ipſis

ipsis rerum auctoribus; at proximam certe gratiam fateatur deberi; non modo uulgo ab iis hominibus; qui tam ingentia beneficia a magnorum illorum uirorum uirtute, & consilio, rebusq. gestis acceperunt, sed ab ipsis quoq. rerum auctoribus, quorum merita, egregiaq. facinora, atque utilitas ab illis manans, simulq. nomen, & fama scriptorum industria ab interitu uindicatur, breui aliter peritura? Quod totum contra usu uenire fere cernimus; iniquaq. humanarum rerum conditione fieri, ut scriptorum laboribus publicæ utilitatis caussa susceptis pro sperato laudis fructu; ac debitis dignitatis, & opum præmiis uberrima uituperationis, & obtrectationis merces persoluatur. nulla enim professio reprehensioni, & inuidiæ magis obiecta est, nullumq. mortalium opus ab hominum maleuolentia, & improbitate, magis quam scriptorum industria solet peruelli, & lacerari. Quæ tamen res scriptoribus modice ferenda est; minimeq. mira debet uideri; neque illos a suscepto studio deterrere, aut illorum animos frangere, ac studia debilitare. Nam cum eodem uitio omnia sæcula constet laborasse; eamq. semper fuisse in humanis ingeniis peruersitatem, ut ueterum tantummodo, eorumq. qui multo ante se defuncti essent, scripta mirarentur, atque suspicerent, eorumq. amarent, ac uenerarentur nomen, suæ uero ætatis scriptores, quamuis egregios, ac diuinos ui-

ros fastidirent, ac despicerent, atque adeo atrociter insectarentur, arroganter facerent nostri scriptores, si sese eximios esse postularent; indignarenturq. in communibns omniũ temporum incommodis, & iniquitatibus uersari. neq. mirandum est uetera tantum in cælum laudibus ferri, contra præsentia infra infima etiam deprimi, sed cogitare debemus, excellendi, & gloriæ cupiditatem strenuis, & ignauis natura æque insitam esse; neque quenquam alios supra se extolli, æquo animo ferre. tanto enim sese inferius maxima hominũ pars deprimi putant, quanto ceteros altius uident euolare. quare fit, ut cum ad excellentiam, & gloriam una tantummodo sit meritorum, ac uirtutis uia, ii qui sese illa carere intelligunt; neque propterea se excellere posse confidunt, aliorum gloria, & excellentia tamq. se prægrauante uehementer angantur; quos cum de summo illo gradu deiicere uia recta, & aperta non sperent posse, idem obliqua, & obscura efficere moliuntur, eas res quantum in ipsis est, illis detrahendo, sine quibus homines excellere, seq. attollere non possunt, quasq. excellentia, & gloria necessario consequitur, hoc est uirtutis famam, & meritorum commendationem. A quibus iniquitatibus mors una homines eximit, cum nullus sit inuidiæ locus in iis uiris, cum quibus multis iam sæculis defunctis nulla nobis possit esse contentio.

Vrit

Vrit enim fulgore suo, qui prægrauat artes
Infra se positas; extinctus amabitur idem.

Et ut est apud eundem Poetam

--- quatenus, heu nefas
Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus inuidi.

Qui uero simul cum laudis, & præmiorum spe institutos labores, ac susceptum studium deponunt, ii nihil se magnum, aut amplum spectare, nihilq. nisi submissum, atque humi se habere demonstrant. Nam gloria ea, quæ a suæ ætatis hominibus speratur, minimi momenti instar esse debet, neq; de ea magnopere scriptores laborare oportet, quippe quæ nisi maligne, & ab inuitis fere expressa ueniat; neque tam breuis glorię fructus, magni sane est faciendus, sed consolari debet scribentes nominis immortalitas, posteritatisq. fama, quæ perpetua est, quamq. magna, & splendida ingenia sequi solent, atque eius ardentissima cupiditate efferri; quę deniq. acerrimis stimulis eadem præclara ingenia ad tantos labores exhauriendos, tantumq. ac tam assiduam operam in eloquentię studia impendendam incitare consueuit. Immortalitatis igitur spes dubia illis esse non debet, si modo ipsorum scripta eius sint generis, quæ post extinctam morte inuidiam integra hominum iudicia non reformident. Qui uero præmiis ducuntur; ii pluris se exiguam mercedem, quam uirtutem ipsam facere declarant; neque bonū

publi-

publicum in ſcribendo ſpectare, quod egregiis uiris in primis eſt propoſitum, ſed turpe lucrum degeneri cupiditate conſectari; ingeniumq. & eloquentiam tamquam cauponari, quo quæſtu nullus poteſt eſſe ſordidior. Ac cum omnium ſcriptorum induſtria omni tempore multis iniquitatibus exercita eſt, tum uero noſtra ætate ii, qui latine ſcribũt, ita exagitãtur, ut nullorum ſcribentium durior umquã fuerit conditio, propter quoddam exortum hominum genus, quibus ſtudium eſt, latinam linguam inſectari, ac nonnulla quoque uerborum aſperitate interdum perſtringere. contendunt enim latine ſcribi hoc tempore, neque debere, neque recte poſſe omnino. quin etiam ſunt nonnulli, qui popularem Italum ſermonem latinæ linguæ anteferre non dubitent: ac proinde Iuuentutem a latine ſcribendo magnopere deterreant, utiliusq. & laudabilius affirmẽt in Itala populari lingua operam, & diligentiã poni; hortenturq. litterarum ſtudioſos, ut ad cogitata ſua Hetruſcis litteris mãdanda curam, & ſtudium ſuum conferant. qui etiam homines rationes quaſdam afferunt falſas illas quidem, uerum in ſpeciem ita probabiles, ut parum acri, & attento animo in rem intuentibus errorem facile poſſint obiicere. Quibus hominibus obuiam eundum exiſtimaui, illorumq. rationes refellendas, ac futilitatem earũ aperiendam; docendumq. æque noſtris ac ueterum temporibus latine bene ſcribi

posse & oportere, latinumq. sermonem popu lari, siue illum Italum, siue Hetruscum appellare libet, infinito interuallo nobiliorem,& prestantiorẽ esse. quam rem non tam ceteræ caussæ, quę homines ad scribendum solent impellere, quam officium ipsum a me postulare uisum est. vt cuius linguæ beneficio nomen meum aliter obscurum futurum in hominum notitiã uenerit, ei nunc linguę indignissimis calumniis appetitæ,eorumq. oppugnatione depressæ,qui illius usum e mortaliũ cœtu exterminare sunt agressi, hanc qualemcumque gratiam referrem, labantiaq. Iuuentutis studia illi retinerem. Quod satis abũde me arbitror fecisse in tribus his libris, quos ad te mitto. in quibus quę corã IACOBO. BONCOMPAGNO Iuuene clarissimo, eiusq. iussu ab ANTONIO. SAVLIO prestanti ingenio uiro, in eloquentięq. studiis haud mediocres progressus habente, tum autẽ eximia iuris scientia, oĩbusq. ingenuis artibus cũ primis instructo pro lingua latina, deq. eius usu, & præstantia subtiliter, & copiose sunt disputata, complexus sum, cum eius disputationi una cum nonnullis uiris doctis interfuissem. Quam disputationem his maxime temporibus aptam putaui, quibus non in Italia modo, sed in ceteris quoque Europę Prouinciis hãc quęstionem ingentibus contentionibus audio iactari. Multis autem de caussis hos libros HERNESTE amplissime ad te potissimum mittẽdos duxi. primũ quod cum BONCOMPAGNI libri

dici

dici possint, quippe qui eius iussu, eoq. aucto re scripti,& editi sint, nemini pro ea, quę arctissima inter uos intercedit, animorum coniunctione res BONCOMPAGNI acceptiores quā tibi,aut iucūdiores fore putaui. Deinde,quòd cum tu cum ceteris ingenuis artibus, quibus nemo omnino de ętatis nostræ Principibus instructior est, eloquentiæ studia coniunxeris, nemini hos libros nostros,quam tibi iucundiores fore putabam; neminemq. de illis melius iudicare posse intelligebam. postulauit id etiā summum, ac singulare meum in te studium non magis fortunę tuæ amplitudine, ac prę alti generis splendore, quam clarissimarum uirtutum, & præstantis doctrinæ commendatione prouocatum. Illud enim constat Bauaria gente tua nullam omnino de Germanis esse, aut uetustate nobiliorē, aut opibus,amplissimisq. Ditionibus florentiorem, aut rerum gestarum magnitudine clariorem,aut stemmatibus ditiorem. quippe quam non ceterorum modo honorum tituli, sed summum ipsum imperii fastigium decorarint. Sed nulla laus æque illam conspectam facit, atque pietatis, & religionis perpetua, & contestata gloria. quæ cum omnibus temporibus illustris fuit,tum uero in huius sęculi tenebris ueluti clarissimum lumen ceteris magna ex parte extinctis elucet. Vt celsissimi parentis tui singulari uirtute,fide, constantia,auctoritate religionis,& Ecclesiæ res in Germania afflictę, & prostratę in primis nitantur.

Talem tu parentem, ac tales maiores tuos non modo generis successione, uerum etiam uirtutum æmulatione subsequeris. quarum cum in amplissimis Diœcesibus tibi mandatis regendis & conformandis, tum in Romana Aula ea documenta dedisti, ut omnium oculos subito in te conuerteris, maximosq. ad te concursus feceris, atque hominum uoluntates ita tibi deuinxeris, ut amplissima quęq. tibi omnes, & uotis expetant, & firmissima spe destinent. obseruantiam quidem meam ad te ita attraxisti, ut ex iis, quorum in te colendo eminent studia, perpaucos pares, superiorem habiturus umquam sim neminem. quod ne temere promisisse existimer, omni profecto diligentia, officio, opera, deniq. omni mea perficiam. Neque uero uirtutes tuas stilo persequi in pręsentia necesse habui, ne cū illis nihil lucis scriptis nostris addere nos posse speremus, excelso enim loco positę omnibus in conspectu sunt, pudorem tuis tibi ipsi laudibus recēsendis onerare uoluisse uideamur. Tu interea hos libros, ueluti primum effusissimę in te uoluntatis meæ signum accipe. quos si tibi gratos, & probatos fuisse cognouero, tum uero me laborum meorum satis amplam mercedem percepisse, neque in illis scribendis operam inaniter posuisse existimabo.

VBERTI . FOLIETAE
DE . LINGVAE . LATINAE
VSV . ET . PRAESTANTIA
LIBER . PRIMVS

EGREGIAM . IACOBI . BONCOMPAGNI ingenii, animiq. indolē atq. cum in omni genere præſtantem virtutem, tum vero incredibilis humanitatis, & moderationis laudem, iam inde a prima adoleſcentia imbecillaq. illa ætate, quæ impotentium cupiditatum veluti æſtu abrepta minus ſe rationis imperio regendam præbet, apparere cœptam, ac ſimil cum annis ingentibus auctam incrementis fortunæ amplitudo, ad quam ex priuatę ſortis ſtatu merito peruenit, non modo non extinxit aut imminuit, ſed raro admodum exemplo etiam auxit, expreſſioribusq. ſignis illuſtrauit, ac veluti edito loco poſitam conſpectiorem fecit. Quæ res ſolidæ in primis, & corroboratę, ac neutiquam vulgatę virtutis ſemper fuit, animiq. celſi, ac magni, & omnia humana infra ſe poſita exiſti-

mantis.

mantis. Siquidem mortalium mentes maiore vi maioreq. impetu secundę, quam aduersę res concutere, & labefactare solent, atq. vltra officii regionem efferre: rerumq. copia, & insolentia nonnumquam ad intolerabilem fastum, & arrogantiam homines prouehit. Vt recte sapientię professores tradant, id quod vsu quoq. compertum est, maiore animo secundam fortunam modice, quam aduersam patienter ferri; eoq. præstantiorem illam, quã hanc esse virtutem, quod illa nostri arbitrii res, lausq. proinde ab ea emanans nostra sit; in hac necessitas, cui vel ab inuitis parendum est, maximam laudis partem occupet. quæ res prouerbio quoq. comprobatur, quod in felicitate tantummodo obtinet locum. Vetus enim & peruulgatum est, mores honoribus immutari, cum in misero fortunæ statu nulla morum mutatio prouerbio sit notata. Atq. ea laus eo mirabilior est in IACOBO, eoq. magis omnium oculos in illum conuertit, quo rarior ætate nostra in eadem fortuna apparuit, quoq. contraria inuidia nostra tempora, vt recordari ipsi possumus, laborarunt. At vero IACOBI moderatum, & constantem animi habitum nihil altissimo fortunæ gradu, ad quem subito conscendit, inflatum, nihilq. summo gratię loco quem apud GREGORIVM tertiũdecimum possidet, elatũ cernimus. Cui GREGORIO cum non minus ob morum suauitatẽ amabilemq. naturam, quam ob arctissimam

necess-

necessitudinem sit acceptissimus, nullos tamen tanta Pontificii animi in illum effusio aut ei spiritus attulit, aut quidquam de pristina comitate imminuit, quin contra illum omnibus vel mediocris sortis hominibus sese videmus æquare, in omniumq. consuetudinem familiariter dare, atq. ad se accedentes benigne, & perhumaniter excipere. qua virtute nulla est, quæ ad inuidiam magnæ fortunæ fere comitem leuandam, & mitigandam, hominumq. voluntates attrahendas magis valeat. Neq. uero ceteræ quamplurimæ, & eximiæ IACOBI laudes ita parum enitent, ut illarum lux præfulgenti humanitatis, & moderationis splendore perstringatur, atq. hebetetur. Splendent immo haud obscuris documentis claræ, magisq. in dies splendebunt, si modo illis campus datus fuerit, in quo possint excurrere. quas non ideo non necesse habui in præsentia sigillatim persequi, quod obscuræ aut dubiæ non sint, sed quod longum id fuisset, ac superuacaneum, neq. ad susceptam disputationem quidquam pertineret, quodq. multi nobis, ut speramus, dabuntur loci eas commemorãdi. una illa eximia laus, quæ huic operi conuenire in primis visa est, nullo modo fuit silentio prætereunda, hoc est incensum, & indefessum de hominibus bene merendi studium, atq. omnes, quicumq. in illius opem, & fidem confugiunt, opibus, honoribus, dignitate amplificandi. in quibus homines in-

genii, ac doctrinæ, & eloquentiæ fama commendatos præ ceteris amplectitur naturæ uidelicet, & studiorum similitudine impulsus, quibus studiis a puero fuit mirifice deditus, quæq. assiduo labore, ac diligentia perpetuo coluit; in quibusq. magnos progressus habet. Litteratos igitur homines BONCOMPAGNVS apud se in magno honore, in magnoq. pretio habet, ac de illis augendis, & ornandis cogitare numquam desistit. quorum familiari quoq. vtitur consuetudine, libenterq. cum illis init conuiuia, eorum sermonibus mirifice delectari solitus. quibus ego magna cum voluptate, & uero etiam fructu sæpe interesse soleo. Nullus autem congressus mihi iucundior umquam fuit, quam is, in quo quæstio grauissima, atq. in primis controuersa, ingentibusq. contentionibus, & disputationibus agitata an latine hoc tempore scribendum sit, omni disserendi subtilitate enucleata, ac ad tenue limata est, cum omnes fere, quicumq. erant Romę litterarum atq. elegantis eruditionis fama insignes, eius uocatu ad illum in Vaticanũ ad conuiuium conuenissent. Fuit autem hoc per id tempus cum IACOBVS a GREGORIO Pontificiæ militiæ summus Præfectus creatus est. Adfuit in illis ANTONIVS. SAVLIVS. qui ad eximiam Pontificii, & Cæsariani iurisscientiã politiores quoq. addidit litteras, ac nõ vulgaria eloquẽtiæ studia, omnesq. ingenuas, & homine nobili dignas artes. In quo Iuuene

tanta

tanta præstantis naturæ uis est, ut ætatem uirtute præcurrisse existimetur; temporisq. beneficium ingenio repræsentasse. quippe quod prudentia, quę non nisi longa ætate, ac diuturno rerum usu fere acquiritur, ætate nondum matura in illo singularis conspiciatur. Cum acerrima enim ingenii excellentis acie coniunctum est peracre ac prudens de magnis rebus, quæq. in deliberationem, & actionem cadunt, iudicium. quæ res perraro contigit, ut qui doctrinæ studiis excellat, idem in ciuilium rerum administratione, reiq. publicæ gerendæ facultate sit præstans. Quæ uirtutes cũ omnium oculos in illũ conuerterunt, tum eundem Principibus acceptũ,& gratum faciũt: in primis GREGORIO tertiodecimo optimo, & sapientissimo Principi, a quo ad non leuia reip. munera uocari cœptus est, honorifica legatione ad Regiam Neapolitanam illi mandata. In qua ita omnia SAVLII fidei, diligentię, ingenii, consilii constant officia, ut se se non modo mandato muneri parem ostendat, sed ex illo ad altiora sibi gradũ faciat. Accedunt ad condecorandum ANTONIVM haud parua nobilitatis momenta, quam ille ab ipsa Vrbe Roma peruetusto genere ducit. In qua Ciuitate gentem Sauliam perhonorificum semper dignitatis locum obtinuisse multis præclaris legationum, & aliis publicis muneribus sępe functam certissima adhuc extant cum lapidum, tum litterarum monumenta. Quę gens

cum Lucam postea cõmigrasset, statim in Principibus illius Ciuitatis, iisq. qui capita rerum erant, connumerata est; euiusq. potentię in ea Ciuitate nondum plane deleta sunt uestigia. Demum cum Genuam fęlicioribus auspiciis sedes, ac domicilium transtulisset, mirum est, quam breui cum excellentibus hominum ingeniis, quæ perpetuo tulit, tum opibus per amplis suis subnixa in primariorum dignationem uenerit, quamplurimas ex clarioribus familiis affinitatibus amplexa. Nec minus externi honores claram gentem commẽdant nimirum sacrę purpuræ titulus, aliquotq. insignes sacri Antistites, quorum doctrina, tum autem uitę sanctitas ac pietas in superioris sæculi tenebris orbi Christiano ita illuxit, ut eorum nomen tota Europa fuerit percelebre. Opum uero non magis amplitudo conspecta est, quam usus laudatus. Vrbem enim circumiectaq. suburbana compluribus magnificis ędificiis ornauit hęc gens, in quibus est peramplum Valetudinarium, non priuatę fortunæ, sed Regię magnificentię opus unius Bẽdineli opibus, & eximia pietate extructum, amplissimisq. uectigalibus ad usus necessarios tuẽdos donatũ. Quas res me de SAVLIO non temere attigisse, cum ceterorum nomina, qui conuiuio, & disputationi interfuerunt, silentio transierim, mox apparebit. Eam autem disputationẽ induxit CVRTII Gonzagæ oratio, quam ille multorum mensium commentatione

ne elaboratam BONCOMPAGNI iussu secum attulerat. in qua id suscepit demonstrandũ, non modo oportere, sed necesse quoq. esse, latina lingua omissa, quę obsoleuerit, Italo populari sermone hominũ cogitationes, & actiones, quin etiam doctrinas ipsas litterarum monimentis hoc tempore mandari; uehementerq. labi, & errare eos omnes, quicumque latina lingua in quouis genere, ac de quacũque re scribendo utuntur. Cum igitur conuiuium summa hilaritate, ac iucundissimis sermonibus celebratum esset, remotis mensis petiit a GONZAGA. BONCOMPAGNVS ut orationem, cuius audiendæ caussa omnes conuenissemus, recitare ne grauaretur. Hic GONZAGA quamquam id non libenter modo, sed cupide quoq. facere existimabatur, præfatus sese imperio, cui parendum omnino sit, adigi ad ineptias suas coram ipsis Romanę Academiæ luminibus proferendas illud addidit, sese ad illum finem lecturum, quoad fastidium, & satietas audientes non capiat. bene longã enim esse orationem, neque aliter subiectam rem potuisse demonstrari, aut dilucide explicari. Cui cũ a BONCOMPAGNO omnibus approbantibus responsum esset, illius modestiam in ea excusatione ab omnibus agnosci, longitudinem uero audientibus non modo non fastidio, aut satietati, sed delectationi etiam fore, quę enim ab illius ingenio, & eloquentia proficiscantur, ea esse, ut quod idem de Demo

sthenis orationibus dici solebat, longissima quæq. maxime delectet, GONZAGA nihil cunctatus, orationem de scripto magno silentio recitauit. Elaborata enim erat in primis,& copiosa, ac cum uerbis illuminata, tum sententiis uariata, ut delectatio animos audientiũ teneret, ac longitudinis satietatem, & tędium leuaret. Varie ea oratio audientes pro cuiusq. ingenio affecit. nam qui argumentum minus probabant, silentes eo erant habitu oris, qui animum alta cogitatione defixum indicaret. Maior pars in lucul ẽtæ orationis, omniq. exornationum genere illustratę laudes consentiente applausu effusa est; cum alii copiam, alii dispositionem, alii ornamenta, alii alia laudarent; nonnulli etiam sententiam magnopere approbarent, cum dicerent omnia sermone hoc, quo populariter utimur, siue illum Italicum, siue Hetruscum appellare libet, ętate nostra litteris esse mandanda, usumq. latinę linguæ iam obsoletæ atque adeo extinctæ plane omittendum. Cogere id rationes plurimas, ac ueras a GONZAGA allatas, remq., ac necessitatem ipsam. neque enim tot post ueteres illos nouis exortis rebus, quæ latina uoce careant omnino, animi notiones infinitis in rebus explicari posse. quod si nouis hisce rebus noua sint imponenda nomina, pręterquã quod nouam ac plane aliam linguam fingemus, quę ne ipsa quidem iure uocari latina poterit, neque enim uocibus illis a nobis fictis latini ho-

mines utebantur, nobis hoc prorsus esse interdictum in aliena lingua, ac licuisse id ueteribus tantummodo latinis in sua, ut nouas res nouis uocabulis notarent. Deinde se non uidere, cur nonnulli ab hac ratione tantopere abhorreāt, quasi uero patria hęc Italorum rudis quędam, & agrestis ac degener sit lingua, ac non ea, quę omnium ornamentorum, omniumq. figurarū tam uerborum, quam sententiarum; omnisq. poematum generis capax suauitate & pulchritudine sua alienigenas quoque ad sese possit attrahere, ne dum illa hominibus Italis & Ciuibus suis sit fastidienda, & repudianda. quin etiam, si quis rem uere existimare uelit; ac si quis solidas potius res, quam splendida nomina consectetur, patrium sermonem nostrum, qui in tanto sit nonnullorum contemptu, in comparatione cum latino multis rebus longe præstare; magisq. decorum esse, illiq. multis partibus anteponendum. qua in re sese magnopere assentiri GONZAGAE; assensurosq. omnes, qui fulgore Romani nominis aciem ingenii non perstringente integre & sincere de re uelint iudicare. Simile se quiddam hac in re Romanorum temporum agnoscere, cum homines Philosophiam ac ceteras artes & doctrinas nulla alia quam Græca lingua nec ipsi legere, nec ab aliis uellent tradi. quorum inscitiam multis locis a Cicerone latinæ eloquentię parente irrisam legimus, absurdam hominum rationem mirante, quos non delectaret

patrius

patrius sermo; insolensq. domesticarum rerum fastidium damnante. Magnam proinde GONZAGAE habendam gratiam, qui adolescentium studia, & ardorem excitarit ad hanc linguam amplectendam, & scriptis illustrandam, importunitatemq. ab ea deterrentiū tam acri ac uehementi & ornata oratione insectatus sit, ac patrii sermonis dignitatem tanta argumentorum copia & ui, tamq. firmis rationibus asseruerit. Hic GONZAGA, quæ, inquit, de laudibus meis a uestra humanitate plurima ac præclara profecta sunt, ad ea non necesse habeo respondere. sunt enim eiusmodi, quæ si uelim agnoscere, pudoris oblitus plane existimer, si negare, mendacii quodam modo arguere uidear uiros, quorum tam egregia in me extet uoluntas. Id quod res est, uerba uestra interpretabor. orationem uidelicet uos meam ipsam per se rudem & ieiunam uerbis uestris amplificare & illustrare uoluisse, quæq. illi desunt, addere ornamenta. Cui uoluntati uestræ ut me plurimum debere confiteor, ita uos pro ea, quam uobis uicissim debeo beneuolentia, & obseruantia monitos uolo, ut id posthac faciatis parce, ac modice, ne nimia amoris abundantia prouecti ea mihi de cetero affingatis, quæ imbecillitati meæ parum conuenientia non tam me laudibus ornent, quam de iudicii uestri fama detrahant. Sententiam uero meam a uobis probari uehementer sane lętor.

aucto-

auctoritas enim uestra me posthac tutum faciet ab obtrectatorum liuore. quis enim eam sententiam audeat lacerare, id quod nonnulli iiq. non indocti, magnosq. in eloquentię studiis progressus habentes in omnibus sermonibus faciunt, quis igitur erit tanta audacia, qui eam sententiam oppugnare aggrediatur, a qua stare uideat tales uiros tam exquisita doctrina, tantoq. rerum usu atq. eloquentię gloria commendatos? Integrum igitur & incorruptum iudicium uestrum laudo; eorumq. dissimile, qui latinæ linguæ toti hęrentes ab illa non possunt diuelli, patriumq. sermonem contemnunt; neq. ratione & ueritate uicti cedunt; quin contra sententiam, quam usus & res ipsa manifeste coarguit, pugnacissime defendunt. quam rem non tam, quod se ueram caussam putent tueri (quis enim quemquam tam hebetem & tardum existimet?) sed duabus de caussis facere sunt existimandi; altera quod latinæ linguæ scientia inflati & subnixi ambulant, cuius commendatione supra alios se se extollunt. quę si inutilis conuincatur, in ordinem se se coactum iri, atq. adeo nullos prorsus futuros intelligunt. altera caussa est humanis ingeniis insita peruersitas, ne tam multam operam uideantur perdidisse; ne uel tantum ac tam diuturnum studium in re plane inutili frustra posuisse. Dimittendi sunt igitur eiusmodi homines; atq. ut suis se teneant finibus sinendi. quorum errorem si non alia res,

res, tempus ipsum, cuius de omni re uerax est & incorruptum iudicium, tandem refellet. Plura dicere pergentem GONZAGAM. BONCOMPAGNVS interfatus, optatam inquit, sępe occasionem, ut de hac re inter homines ingenio & doctrina pręstantes disputatio inferretur, mihi oblatam gaudeo. quam si dimisero, meum uitium fuerit. nam nihil est, quod minus mihi liqueat: minusq. constituere mecum possim, quid certi aut explorati sequar. quęsita enim sępe res est a doctis & ingeniosis uiris: quorum disputationibus sępe interfui, cum etiam ipse eum sermonem nonnumquam induxissem, hominesq. inter se commisissem. ex quibus disputationibus illud semper abstuli, ut idem, qui ueneram, abirem: atq. adeo ut incertior & magis dubius discederē. ita enim dissidentibus sententiis inter illos semper certatum est, ut res exitum non reperiret. In magno igitur beneficio accipiam, si hac de re. deq. linguæ latinæ & popularis huius nostræ Italicę comparatione suscipiatur disputatio; ac tam diu differatur, donec ueritas ad liquidum exploretur. neq. iniquo animo debes ferre GONZAGA, si sententia tua in controuersiam uocetur, neq. susceptam opinionem ita amplecti, ut cum cetera omnia humana disputatione huc & illuc possint trahi, opinionem tuam esse eximiam postules. quin contra pro comperto tibi affirmo, nullam esse rem, de qua uel inter Italos ipsos plures sint ac magis discre-

discrepantes doctorum hominum sententię. nam apud exteros quidem & transalpinos, eos inquam, qui in litterarum studiis uersantur, haud facile opinio tua approbatorem inuenerit. Vel de iis, qui adsunt, quot putas esse, qui a te diffideant? ii certe, qui silentio suo sententiam istam tuam se minime probare significãt. qui ideo fortasse tacent, quod tuam offensionem uereantur, si in re tam accurate a te tractata, ac tot mensium commentatione agitata tantoq. uerborum apparatu explicata tibi aduersentur, perinde quasi opinione tua improbanda de tuo iudicio uideantur detrahere. Tum GONZAGA magnam immo, inquit, gratiam habiturus sum BONCOMPAGNE, si quis sententiam meam oppugnare, ac refellere uel acerrime aggrediatur. alteruter enim ex ea re uel necessario percipietur fructus. Siue enim opinio mea uera est, ut puto, ueritas magis elucebit contentione agitata; ac subtilitate disputationis ad tenue limata & enucleata; magisq. ueluti inuolucris reiectis apparebit. Siue falsam opinionem animo imbibi, quid mihi optatius aut utilius esse possit, quã eam mihi eximi? pręclare enim multis locis docet Plato, ut ueritate tamquam saluberrimo pabulo intelligentię nostrę uim ali, ita falsas opiniones uirus esse, quo animus noster inficitur. quare prudenter Socratem in disputationibus cupere solitum scribit, inferiorem se potius, quam superiorem discedere, quod

D uictum

uictum ratione, falsis opinionibus, si quas animo comprehendisset, se liberari diceret, quo beneficio nullũ excogitari possit maius; contra uincendo nihil se assequi, sed hanc omniũ maximam utilitatem ad uictum peruenire. Sapientissimi igitur hominis rationem mihi imitandam ducens uos singulos oratos uolo, ut quantum quisq. ingenio & eloquentia ualet, id omne ad nos oppugnandos conferat; ac quam uehementissimus potest, in orationem nostram cooriatur. Tum BONCOMPAGNVS Quandoquidem inquit, GONZAGA contradictione non offenditur, quis uestrum Viri doctissimi contrarias partes suscipit? Etenim cum disputatio per se ipsa satis splendida est, tum uero nihil gratius mihi hoc tempore fieri potest. nulla enim res est, in qua magis cupiã, non uagam & incertam, sed stabilem & ratam habere opinionem. Quę cum ille dixisset, silentium omnibus fuit. Quare BONCOMPAGNVS non ea, inquit, de caussa puto, neminẽ uestrum in tam splendidum certamen nomen & operam suam profiteri, quod non multi ex uobis sint, qui a GONZAGA magnopere dissentiant, ii certe qui silentio suo animum & sententiam nudarunt, neq. ii paruis se se naturæ & doctrinæ pręsidiis ad manũ cum GONZAGA conferendam existiment instructos, sed modestia uos credo retineri, quasi arrogantis sit atq. hominis pudoris prorsus obliti, si quis se se certamini ultro offerens ceteris ueluti se

se

se uideatur prætulisse. uestram igitur omnium uicem culpam hanc ego suscipiã, unũq; ex uobis pugnæ destinabo, modo uos me humanitate & fide uestra a repulsæ periculo & ignominia securum faciatis, ac quemcumq. elegero, is non retractanter obsequi in animũ inducat. Cum omnes respondissemus, nos in auctoritate illius fore, ille, tuas igitur has, inquit ANTONI. SAVLI esse partes volo, non quod ego te ceteris pręferam, sed quod perspectior mihi sit & exploratior tua hac de re sententia, quam tu mihi sæpe declarasti. Cum omnes nutu significassemus, nos iudicium BONCOMPAGNI magnopere approbare; SAVLIVS vultu immutato cum subita & improuisa re se vehementer demonstraret perturbatum. Quid, inquit Præfecte negotium, cui minime omnium, qui adsunt, aptus sim, ad me potissimum delegare tibi in mẽtem venit? quam hoc reliquæ prudentię tuæ consentaneũ facis? te enim aiunt in muneribus mandandis mirum habere solere hominum ac rerum delectum. Principio quid improuiso deprehensus afferre possum contra tam accuratam orationem, totq. lucubrationibus commentatã? Copia mehercule rerum & argumentorum cogitatio obruitur, nedum quid contra differam, mihi in mentem venire quidquã possit. quamquam vt me ipse subito reuocẽ, hoc ipsum, quod de magnis & grauibus rebus differenti aduersariũ esse in primis solet, mihi ver-

 tere

tere in bonũ poteſt. inſcitia enim mea quęq. multa in diſſerendo me peccare neceſſe eſt, in his temporis anguſtiis aliqua ex parte fortaſſe latebunt. Deinde præterquam quod ingenio & eiuſmodi diſputationibus parum atque adeo nihil omnino valeo, quod vmquam ętatis tempus ſepoſitum habui, quo me iis artibus inſtruerem, quę talis diſputatio poſtulat? Equidem primæ ætatis tempora politioribus literis ac Philoſophiæ quoque me dediſſe non nego, in quibus tamen haud diu verſatus ad aliud ac longe diuerſum litterarum genus omnem operam, omneq. meum ſtudium breui transferre coactus ſum, in quo omne tempus, quo in ſcholis fui, conſumpſi: forenſis deinde opera ac labores & Aulæ occupationes ab omni humaniorum ſtudiorũ cogitatione me penitus abſtraxerunt. Vt etiam ſi quid in hoc genere aliquando potuerim, id omne perierit. Ad hoc perturbat me haud parum tua & ceterorum expectatio, quæ cuiuſque quãuis præparati, atque iis rebus, quibus ego careo, inſtructiſſimi animum poſſit infringere. quid enim dignum hac tanta audientia afferre poſſim? Sed quoniam tantam tuam de hac re voluntatem video; tuq. auctoritate tua omnem mihi pręcidiſti excuſationem, grauius me flagitium admiſſurum intelligo imperiis tuis nõ parendo, quam inſcitiam meam detegendo. Cum pręſertim maiore tua culpa, peccaturus ſim, quam mea; tibiq. errata mea, quæ pluri-

ma fore non dubito, potius sint assignanda, qui me inuitum & retractantem in disputationem tam a me alienã imperio tuo conieceris, quam mihi, qui me uenia dignum facio, si a te iussus in iis rebus tractandis offendero, quæ a professione mea tam abhorrere ante denuntio. Tu vero, inquit BONCOMPAGNVS istis omissis, quæ a tua modestia proferuntur, fortiter age ANTONI, audacterq. ad disputationem aggredere. Omnes enim quicumque tecum sentiunt, si qua in re ipse deficies, tibi præsto futuros polliceor. quod idem assentiẽtium auxilium, si eo opus erit GONZAGAE non deerit. Hic GONZAGA nihil immo (inquit) Pręfecte ab eo, quod initio te cupere dixisti, tam alienum est, quam hæc differentiũ & obloquentium multitudo, ex qua magnam confusionem semper existere necesse est, quæ subtilitatem disputationis impediat, id quod mihi sæpe vsuuenit, cum eiusmodi disputationibus interfui. in quibus tum cum maxime disputatio arderet, aliquis ex transuerso cooriens institutam continuationem, ac seriem differendi obloquendo interrumperet. quo fiebat, vt pro vna plures quæstiones interpositæ alia aliam impediret; nihilq. in vlla certi aut explorati constitui posset. Si igitur in prima voluntate manes BONCOMPAGNE, tali obloquendi facultate, quę ad nullam rem nisi ad contextum orationis impediendum valet, ceteris interdicta inter duos siue eos me &

Saulium

SAVLIVM, siue alios esse placet, agi patere. quod SAVLIO graue esse nō debet, quippe qui me ingenio & doctrina omnibusq. iis artibus, quas dissimulat, longe vincat. vt disputatio ipsa hominem aperiet simulationum integumentis euolutum, cum ego ceteris rebus inferior, caussa tantum superior sim, cuius bonitate cōfisus certamen non detrecto. Tum SAVLIVS socium, inquit, repudiat GONZAGA, quod sibi contra inermem & imparatum videt pugnandum; longioremq. responsionem persequentem BONCOMPAGNVS interrupit, cum se consilium GONZAGAE magnopere diceret approbare: ac prorsus sic faciendum censeret. Quare SAVLIVM orauit, ut qui maiore in re voluntati suę esset obsecutus, in hac quoque sibi morem gerere ne grauaretur. Cum se se in auctoritate fore respō disset ANTONIVS. Verum vnum, inquit a te mihi dari velim Præfecte, quod tua a te sapientia & æquitas sine vllis meis precibus debet impetrare, vt hęc disputatio in insequentem diē differatur, exiguumq. hoc vnius noctis spatiū mihi ad meditandum detur. Iniquum est enim me contra tam acrem, tam elaboratam, tam copiosam atque tot mensium commentatione meditatam orationem improuiso deprehensum atque imparatum differere. Ad hoc bene longam, neque eam facilem explicatu instare disputationem vides, tempusq. iam in serum inclinatum maxima diei parte legendo absumpta,

absumpta, omnesq. nos nimia & diuturna animi attentione plane sumus defessi; neque res tam controuersa exiguo hoc spatio, quod reliquum est diei potest expediri & ad exitum ullo modo perduci; & maximę atque arduæ quæstiones perfectius percipiuntur, meliusq. mentibus hominum adhęrescunt continuata quam intermissa disputatione. rem igitur in posterum diem integram differri commodius multo in omnes partes fuerit. Cum id enimuero sibi ęquũ videri respondisset BONCOMPAGNVS; Ac quoniam inquit, longę disputationis res est, faciendum omnino existimo, vt cras bene mane conueniatur. sic enim fiet, ne temporis angustiis urgeamur. Cui cum omnes assensi essemus, consurreximus. Postero die cum omnes ad illum ad constitutam horã conuenissemus, atque eius iussu consedissemus BONCOMPAGNVS, si de me, inquit quemadmodum ceteri sint affecti, coniecturam facere debeo, nullam multis ab hinc annis disputationem incidisse puto, quę maiorem expectationem cõmouerit, maiorave studia ad audiendum excitarit, quam hæc, quæ inter vos GONZAGA & SAVLI mox committenda est. Mihi quidem nihil longius umquam visum est, quam dum vos de re præclara atque hoc tempore non in Italia modo, sed in Transalpinis quoque nationibus maxime controuersa disputantes audiam; totumque hoc interpositum tempus ita fui animo agitato, vt

to, vt paruam quietis partem eamq. crebro interruptam hac nocte ceperim varie affectus. Modo enim mihi nimis longa uidebatur mora, quæ flagrans desiderium meum (neque.n. animi impotentiam mei hac in re fateri uerecundabor) retardaret. modo breuis, cum ad te SAVLI cogitationem conuerterē, cuius caussa pro singulari mea in te uoluntate haud mediocriter me sentiebā commoueri. perexiguū enim, ut uere dicam, tempus ad meditandum & commentandum de tanta ac tam ambigua re tibi datum uidebam. Sed duæ me res consolabantur præstans ingenium & iudicium tuum mihi & uero omnibus perspectum & cognitū, celeresq. animi tui motus & ad excogitandū acuti, & ad explicandum expediti, qui non dubito, quin uirtute sua breuitatem temporis sint compensaturi. ut nihil a te nisi præclarum & perfectum sit expectandum: Et horum, qui audiunt æquitas & humanitas, ut si quid forte offenderis, aut si aliqua in re, id quod tamen non spero, non plane satisfeceris, nihil propterea de opinione, quam de excellenti facultate tua conceptam habent, sint diminuturi, sed, id quod res est, quæ desiderabuntur, breuitati temporis assignaturi. Nam de GONZAGA quidem nihil est, quod perturbemur, qui uim ingenii & eloquentiæ suæ in tam longa & accurata oratione iā expressit, quodq. de illo futurum fuit, iam factum est iudicium. Tum ANTONIVS & immortalem tibi inquit, habeo

habeo gratiam BONCOMPAGNE, quem tantopere uideã de me, ac de mea existimatione laborare; & tibi remitto, ne meam uicem solicitus sis. non enim dubito, ne superior discedam. quod arroganter dictum accipi nolim, sed quod bonitate caussæ confidam; ueritasq. ipsa firmissimã hãc mihi spẽ faciat; paruaq. hęc interposita mora mihi, & uero caussæ ipsi, quã acturus sum, dupliciter utilis fuit. nam primum tempus hoc interea ad meditandum & commentandum habui. quo factum est, ut multa mihi pro latina lingua uenerint in mentem, quæ exiguo illo, quod reliquum erat diei spatio, neque omnia cogitatione potuissem complecti, neque si maxime complexus essem, satis temporis habuissem ad ea pronuntianda. qua re factum esset, cum omnia, quæ pro populari lingua, ac contra latinam dici possent, copiose & diligenter in oratione sua persecutus sit GONZAGA, caussa ex altera parte claudicaret, neque plane cognosci posset, nullũq. proinde rectum iudicium ferri. Deinde impetus illos animorum, quos tam acris ac uehemens & ornata oratio excitauit, hoc interposito spatio magna ex parte consedisse credendum est. quare momenta rationum utrimque sedato animo melius perpendentur. Et ad GONZAGAM conuersus, longe, inquit, alio orationis genere nobis agendum est ab eo, quo in oratione tua usus es GONZAGA. Tu enim omnes Rhetorum flores consectatus am-

plificationibus, ac genere illo dicendi acri & incitato non tam id agere uisus es, ut ueritatē inuenires, quam ut latinam linguam, in qua insectanda uehemens in primis, atque adeo atrox extitisti, funditus euerteres, ueritatemq. obrueres redundantia uerborum, atque audientium ita afficeres animos, ut orationis flumine ueluti rapidissimo æstu abrepti quid uerum quidq. ratum esse deberet, internoscere, ac secum statuere non possent. quod orationis genus commouendis quam docendis animis aptius iudiciis & concionibus reseruandum est. in quibus oratores non tam de ueritate inuenienda laborare solent, quam omnes curas intendere in Iudicum & audientium animos in suam caussam inclinandos, multitudinemq., quo uelint, impellendam. At nobis contra agendum est, quibus propositum est ueritatem inuestigare, eamq. subtili disputatione enucleare. Non debes igitur expectare GONZAGA, ut orationi tuæ respondeam, cū quod longo tempore ac diuturna commentatione opus esset, tum quod eiusmodi orationis genus amplum & redundans ad disputationem nostram minime est accommodatum. Sedate igitur & remisse de re nobis est quærendum, sermoneq. est utendum simplici & æquabili, pressoq. & enucleato; atque omni oratorio fuco plane carente. Quare oratione tua omissa, disputatio inter nos de integro instituatur, ac ueluti nunc sumpto initio certamen

inter nos committatur. GONZ. Tu uero ut libet. SAVL. Illud quoque inter nos æquũ est constitui, quod candoris nostri, eorumq. hominum est, quibus in disserendo unum ueritatis est studium, ne comprehensæ opinioni pertinaciter hæreamus, ne ue illius ita retinentes simus, ut si eam ratio labefactabit, si denique ueritas extorquebit, non inuiti illam deponamus, eaq. in re sapientissimum illum Socratem imitemur, quem tu heri commemorasti. GONZ. Ita prorsus faciendum censeo. SAVL. Vt igitur ratione & uia procedat disputatio, age more scholarum effatum profer, de quo disputetur. GONZ. Videtur mihi hoc tempore populari Italica lingua scribendum esse; & a latina prorsus abstinendum. SAVL. In quo tandem negotii genere? GONZ. In omni. itaque siue epistola mittenda sit, siue caussa in iudicio agenda, siue historia conscribenda, siue ars aliqua & doctrina tractanda ac litteris mandanda, nulla alia lingua utendum; idq. siue in soluta oratione, siue in carminibus. SAVL. Rationem expecto. GONZ. Multæ sunt, eæq. firmissimæ, quas proferre possim. Verum ne longum faciam, quinque in pręsentia ero contentus. SAVL. Quę istę sunt tandem? GONZ. Principio omnium sæculorum omniumq. gentium auctoritas, ac perpetuus usus eadem lingua scribendi, qua in quotidiano sermone uulgo utebantur. Cur uero duplici sermone ea-

dem gens uteretur? aut quæ tandem ratio id suadeat? quid enim aliud est scribere, quam id quod loquimur, litterarum monumentis cõ signare, ne pereat? Cur autem id alio sermone faciamus, neminem reperiri posse existimo quamuis acri ingenio præditum, qui si non solidam, at saltem speciem aliquam habentem rationem possit comminisci, quæ ad id persuadendum ualeat. Quæ est igitur ista tanta in nostrorum hominum ingeniis peruersitas, quę ue tam inepta ista ratio sæculum nostrum tenet, ut pertinaciæ finem non aliquando faciamus? Sed tantum nobis ipsi demus, ut acutius in rebus uidere nos existimemus, quam omnium populorum omniumq. sæculorum ætates? quod si Romanorum ipsorum idem erat in loquendo & in scribendo sermo, id quod dubium esse non potest, utri tandem illorum similiores sunt, ii ne, qui sese ad illorum usum & consilium accommodant, an ii, qui illorum uerba tantum retinentes a sententia & iudicio recedunt? Multis iam ab hinc sę culis latina lingua mortua est; usus enim latine loquendi, qui unus linguarum uita est, extinctus est, quæ etiam aliena dici potest, quiescere igitur illam sinamus. Contra patria hæc nostra lingua uiget & floret, illa igitur utamur. neque qui in quotidiano sermone Patriæ nostræ ciues atque Italię incolæ sumus, cur in scribendo peregrini esse cupiamus, uideo. quod qui facere recusant, simile quiddam

dam faciunt, ac si quis uiuorum consuetudinem, & quotidianum usum uitet, eorum uero, qui multis abhinc annis mortui sunt, quod eos clariores uiros, ac digniores, quibus utamur, dicat fuisse, consuetudinem quærat, atque ea cogitatione fruatur, illosq. uiuentes ac se illorum familiaritate uti somnians aliosq. irridens, qui non simile faciant, sese oblectet. Quis uero in homine ita inepte desipiente risum teneat? Memoriam quidem clarorum uirorum colere ac repetere sæpe debemus; resq. egregias ab illis gestas commemorare; quin etiam illorũ imagines, si ulla facultas sit, apud nos habere, quibus ad uirtutem & ad decus æmulandum accẽdamur. ita sermonem latinum nosse & intelligere debemus nos quidem, ne tot præclara in omni facultate præcellentiũ ingeniorum monumenta hac lingua sempiternæ sæculorum memoriæ commendata intereãt. Eadem uero lingua uti, cum alia felicissimis initiis atque auctibus illi successerit, id cum a ratione est alienum, tum omnium sæculorum auctoritati, ut initio posui, aperte repugnat. Altera ratio ducitur a fine, quem qui latine hoc tempore sibi scribendum ducunt, usque adeo non assequuntur, ut ab illo quam longissime aberrent. illud enim qui scribunt, spectare solent in primis, eaq. de caussa homines hũc scribendi laborem capiunt, ut a quamplurimis scripta ipsorum legantur. Qui igitur latino sermone cogitata sua litteris suscipit mandanda,

danda, is non de illuftrando, fed de obfcurando nomine fuo laborat. quippe quæ a quampaucifsimis lectum iri debeat fperare; atque in quampauciffimorum notitiam peruentura. quotus enim quisque eft, fi mulierum, puerorum, rufticanorum, opificum, nautarum, ac multo maximæ Nobilitatis partis rationem ducas, qui latine fcire inueniatur? Vix millefimus quifque; ut tanta paucitas pro nihilo habenda fit. Quod eft igitur iftorum confilium; aut cur laborem iftum inanem capiunt, cum fibi, non aliis fefe fcribere intelligant? Nihil eft quod in re perfpicua multus fim. Ad tertiam igitur rationem uenio: quæ docet hanc latine fcribendi curam non inanem modo, fed damnofam quoque in primis effe. nam præter laborem, qui in latina lingua paranda plurimus & diuturnus exudandus eft, fi quidem uidemus eos, qui hoc ftudio ducuntur; quiq. perfectam huius linguæ cognitionem & ufum affequi contendunt, omnem fuam multorum annorum operam ab omni reliqua cogitatione auocatam in hoc ftudium conferre; atque omnes ingenii & induftriæ neruos in eo contendere; illosq. hac una tantum cura multos annos, quod miferandum fit, torqueri. prçter igitur hunc inanem & diuturnum neceffario exantlandum laborem, id damni uel maximi faciunt, quod tam multam operæ & ætatis partem doctrinæ ftudiis fubtrahunt; prauumq. hoc confilium multos illis de meliori-

bus

bus & ad perdiſcendum aptioribus eximit annos, quos ſi bonis artibus darent, magnum profecto aliquid atque pręclarum in illis aſſequerentur. Equidem hanc unam non in poſtremis eſſe cauſſam puto, cur minus doctis hominibus ętas noſtra utatur, quam priſcorũ tẽpora, quod priſci illi integram operam & intentam in doctrinæ ſtudiis collocabãt ab hoc inani labore alienæ linguę comparandę non interpellatam. Quocirca nos ipſi tandem reſpiciamus, neque in prauo conſilio obſtinate nobis perſeuerandum ducamus. quod ſi aliqui ſunt, quibus id iam integrum non ſit, quique eo iam proceſſerint, vnde facilis non ſit neq. expeditus regreſſus; atque in quibus quod futurum erat, iam factum ſit, imbecillæ ſaltem ætatis, quæq. aliorum conſilio regenda eſt, miſericordia nos capiat; atque illam a damnoſa hac via ingredienda reuocemus. Sequitur quarta ratio, quę maxime rem, totamque hanc quęſtionem continet. nam ceteræ, quas attulimus rationes, ſcribi latine non oportere demonſtrant, hęc vero etiam non poſſe. nam cum ſermo & loquendi facultas ideo hominibus ſit a natura data, vt animi notiones proferant, qui, malum, tantus iſte furor inſcitiæ & cæcitatis comes mentes quorundam tenet, vt cum patrium & a natura inditum ſermonẽ amplum & copioſum, quoque omnia animi ſenſa commode & ornate poſſint declarare, cumq. promptum ac nullo ſtudio paratum habeant

beant, illo contempto tanto cum labore alienam linguam consectentur mancam & deficiẽtem, qua vix dimidiam partem cogitationum mente conceptarum posſint exprimere? Cuius rei confirmandę laborem mihi ademerunt ii, qui orationem meam uerbis ſuis ſubſecuti demonſtrarunt, quot res poſt uetera Romanorum tempora ſint immutatæ: quot nouę inuentę, quot noua Magiſtratuum, Procurationum, honorum, Imperiorum tam in militaribus, quam in Ciuilibus rebus exorta ſint genera, quot inſtrumenta non bellica modo, ſed domeſtica quoque, tam urbana, quam ruſtica, quot munitionum nouarum formæ, quam uarius ſit tam virilis quam muliebris ueſtitus, quot ciborum & condimentorum longe a priſcis diuerſę, longeq. aliis nominibus notatæ extiterint ſpecies. quæ atq. alia eiuſmodi multa latinis nominibus carentia ſi quis nouis uocabulis velit nominare, non iam latina lingua ſimplici & pura uti erit dicendus, ſed monſtrũ deforme gignere e duabus diuerſis maleq. cohærentibus rebus conflatum. Proinde uideant ii, qui pro ſuſcepta ſententia pugnant, quemadmodum hoc ſe laqueo expediant. Preſſe ac ſtrictim SAVLI inter nos agi uoluiſti. Breuiter igitur perſtringo, quæ oratione dilatanda fuerant: immenſa enim rerum copia & varietas ſe offert, quæ nouis nominibus inſignes ſunt faciendæ, quas ſingulas perſequi longum & infinitum pene fuerit. locum igitur ſatis ſit indicaſſe

dicaſſe. Reſtat ratio, quam extremo loco reſeruaui, cum dignitate ſit prima. Nam ſi patrius hic noſter rudis quidam & agreſtis atq. incomptus eſſet ſermo, tamen eo etiam in ſcribendo utendum defenderem iis de cauſſis, quas plurimas commemoraui. neque enim quiſquam duos ſermones habere, ut dixi, debet, alium, quo loquatur, alium, quo ſcribat. nunc cum patria lingua noſtra non modo non deformis ſit & abſona, ſed latina ipſa pulchrior, atque adeo omnium linguarum pulcherrima, quam ſui ipſe & Patrię hoſtis cenſendus eſt is, qui decoram linguam ſuam ſpernat, alienamq. ſequatur, quæ ſpecie & pulchritudine a paterna uincatur. Itala enim hæc lingua noſtra ea re haud dubie ceteris linguis præſtat, in qua prima eſt linguæ commendatio, hoc eſt, ſuauitate. quæ uirtus humanitatis propria, ac minime cũ belluis communis declarat, linguam hanc noſtram humanitati, quam ceteras propiorem, hominibuſq. proinde magis conuenientem; quippe, quæ ab eo ſono, quem horridum & trucẽ atque immanem edunt belluæ, ſit magis quam ceteræ remota, quæq. maiore cũ ſuauitate animis influat, omniq. carens aſperitate aures iucundiore ſenſu permulceat. Talem porro eſſe patrium ſermonem noſtrum, qui nõ intelligit, is non mente iam & intelligẽtia, ſed ſenſu omnino carere eſt exiſtimandus: neq. tardus & hebes modo, ſed amens ac plane ſtupidus eſt appellandus. omnes enim huius linguę uoces

F uocali-

uocalibus terminãtur, quæ nulla consonantiũ asperitate horridæ iucundissimo sono animos audientium perfundunt. quæ res etiam linguã hanc fluentem & flexibilem facit; commissurisq. & coagmentationibus in primis aptam. quæ altera est non exigua linguarum commendatio. atque ea laus benigno quodam Italiæ fato ꝓpria sermonis patrii nostri est, nulliusq. gentis sermoni, qui nunc uigeat, uel cuius aliqua extet memoria, umquam contigit. Vt si quis nulla anticipatione corruptus animus uere & integre iudicare uelit, huic profecto Italicæ linguæ dignitatis primas tribuat. Virum quendam apprime doctum dicere solitum accepi, si cælestibus illis mentibus ullus esset sermonis usus, isq. vnus aliquis ex iis, quibus mortales utuntur, esset asciscendus, Italũ hunc nostrum ex ceteris omnibus illos fuisse delecturos. Equidem non sum nescius SAVLI nullam rem esse, de qua non in utramque partem posſit disputari, id qđ declarauit Academicorũ secta, illud quoq. nõ ignoro, in omni disputatione ingeniũ & eloquentiam uincere, qua tu utraque re in primis uales. ut non dubitem te, pro ea, quæ in te est, facultate, multa contra hæc posse afferre ad aspectum quidẽ speciosa, sed ad approbationem infirma. Verum spero te pro animi tui candore, quod consilium sapienter & amanter mihi dedisti, eo te quoque usurum; neque in caussa tam euidenti ac mini me dubia oppugnanda ingenii & eloquentiæ osten-

oſtentationem conſectaturum. Verum quid tibi ea de re ſtatuendum ſit,tuum erit arbitriũ. Equidem ueram hanc & certam ac ſtabilem opinionem perpetuo tenebo. S A V L. Tu quidem GONZAGA in extrema oratione conuentorum me admones, ne pertinaciter contra ueritatem tendã. uerum ipſe te in illis haud quaquam oſtendis mãſurum, qui qualiſcumq. tandem mea futura ſit diſputatio, te tamen opinioni tuæ hæſurum dicis. Ita ne uero? quid ſi falſa a ratione conuincatur, tamen ne illam retinebis? GONZ. Quo tandem modo tam euidens ueritas conuincatur? S A V L. Iudicium tu ſecundum te fers, priuſquam cauſſa ex altera parte ſit dicta. Cum peroraro, tum uter noſtrum oſtentationem ingenii conſectatus ſit; & uter ueritatis ſuſceperit patrocinium, horum uirorum, qui de hac, & de omni quãuis magna re, poſſunt exiſtimare, erit iudiciũ. Illud autem præfari libet, te in hac cauſſa longius, quam Petrum Bembum progreſſum. Ille enim in tribus iis libris, quos proſas inſcripſit, in quibus hanc eandem quęſtionem copioſiſſime & acutiſſime tractat, noſtrę ętatis homines hortatur, ut aliquam operę & temporis partẽ ad huius Italicæ linguæ ſtudium cõferant, quã a calumniis obtrectatorum conatur defendere, cum doceat cõmode & ornate omnes res Hetruſco ſermone litteris poſſe mandari, iuuentutemq. ab huius linguæ ſtudio deterrẽtes refellit. Verum latinam linguam, id quod feciſti

tu, non insectatur; neque ab ea adolescentiũ reuocat studia: quin contra non oratione modo, sed exemplo quoque suo docuit, ea esse scribendum, quippe qui illam omni scriptorũ uarietate excoluerit, tamq. multa ac præclara nõ modo soluta oratione, sed carminibus quoque latino sermone conscripserit, ut nemini latinæ litteræ ætate nostra plus debeant; iureq. is unum ex clarissimis huius linguæ luminibus existimetur. quę Bembi sententia tolerabilis omnibus est. tu uero hac lingua insectanda iudicioq. illorum, qui latine scribunt, reprehendẽdo & uituperando iniuriosus plane existis in hunc ipsum Bembum, quem a te plurimi fieri idq. haud immerito, semper cognoui; & in tantam clarorum uirorum multitudinem, qui tanta cum ingenii & eloquentiæ gloria & nostra & Patrum nostrorũ memoria latine scripserunt; linguamq. latinam non mortuam, ut putas, sed maxime uigentem, quantum in te est, iugulare, ac de hominum coetu prorsus exterminare contendis. De qua re mihi tecum suscepta est dimicatio. in qua, quoniam tu in disputatione, quam modo habuisti, non modo de uehementi illa contentione, qua in oratione a te recitata usus fueras, nihil remisisti, sed atrocior etiam mihi uisus es contra latinam linguã insurgere, ego quoq. qui remissus & sedatus esse decreueram, acriter & uehementer agere constitui: ac ut par tibi referam, non minore ui dicendi ac copia, si modo id assequi potero,

popularem

popularem istam linguam, quam tantopere amplexaris, insectari. non quidem, ut illam prorsus extinctam & exterminatam uelim; aut eos, qui illa res suas litteris mandant, accusem ac uituperem, multos enim egregios ac doctos & ingeniosos uiros, iniuria afficerem, qui in ea magna cum industriæ & eloquentiæ gloria & nostra & superiore ætate sunt uersati, sed ut latinam linguam infinita laude illi anteponam. Te igitur uestigiis tuis sequens quinque, quas attulisti rationes, eodemq; ordine persequens de unaquaque sigillatim differam, ac singulas euertere conabor. Quam rem antequam facere ingredior, querelam quandam, quam animo inclusam iustus dolor exprimit, profundere cogor, fatumque Italiæ conqueri, atque Italorum iniquitatem, ingratumq. & hostilem in Patriam animum (iusto dolori ignosci postulo) accusare. qui cum gentium & orbis imperio, quod maiores nostri tot sęcula obtinuerunt, sint orbati, illius saltem memoriam non modo non contendant retinere, sed eamq; quantum in ipsis est, obscurare & obruere, ac prorsus ex omni recordatione delere nitantur. Quid enim aliud agunt ii, qui, cum utraq. lingua & latina, & recentior hæc popularis Italę ambæ sint, eam expellunt, qua tum Itali loquebantur, cum orbi terrarum imperabant; quæq. ideo Regia Italorum lingua iure possit appellari, quod ea Italia orbis terrarum Regina loquebatur; contra eam retineanr & colant,

lant, quam Italia omni in illam irruente atque incendiis & ruinis grassante Barbarie una cum durissimo seruitutis iugo accepit? Quę, malum, tanta est ista in quorundam ingeniis peruersitas, ut gratior sit illis fœdissimæ seruitutis, quam florentissimi imperii recordatio? libentiusq. linguam ęrumnarum & dedecoris testem usurpent, quam gloriæ & maiestatis admonentem recolant? quæ res eo detestabilior est in Italis, ac magis uituperanda, quo latinum sermonem apud exteras & transalpinas gẽtes maiore in pretio esse uidemus, ut nulla earum sit, quæ nobilissimam hanc & Regiam linguam nostram non patriæ ac populari suæ anteponat, magnoq. illius perdiscendæ teneatur studio. ut etiam eos pueros, qui doctrinæ studiis sese dant; & in Gymnasiis uersantur, non alio quã hoc quotidiano uelint sermone uti, quo facilìorem & expeditiorem eius usum habeant. Splendidus est hic locus & dignus, qui omni uerborum copia dilatetur; omniq. ornamentorum genere illustretur, sed hanc laudem cõcionibus reseruo. Hic cum BONCOMPAGNVS ac nõ modo ii, qui idem, cũ SAVLIO sentiebant, nutu significarent, sese illius orationem magnopere approbare, uerum etiam ii, qui stabant a GONZAGA, commoti uiderentur, GONZAGA, si, inquit, latini sermonis usus Italię libertatem uindicare, amissumq. imperium posset recuperare, opinionem, in qua sum, princeps scilicet repudiarem. nunc non

non intelligo, quod adiumentum latina lingua in libertate asserenda aut imperio pariendo sit nobis allatura. SAVL. Si ad recuperandum imperium nullum latinus sermo momentum facit, ad retinendam certe tantæ maiestatis tantiq. decoris memoriam ualet. quam nullo modo debemus obliterare. quod ii faciunt, quantum in ipsis est, qui extinguere latinam linguã contendunt. Verum ut ad disputationem tandem accedamus, prima ratio tua fuit perpetuus omnium populorum usus, cum negares ullam umquam nationem duos habuisse sermones; alterum quo loqueretur; alterum, quo scriberet. Accipe ad hanc rationem, quam in speciem firmissimam primam opposuisti, quot modis respondeam. Principio hæc ratio dogma ipsum tuũ redarguit ac plane perimit. nam si hoc suscipitur, ut unaquęque natio eodem sermone scribat, quo loquitur, cum uniuersæ Italiæ nationes uno & eodem sermone minime utantur, sed singulæ suum sermonem habeant alterum ab altero longe diuersum, efficietur, ut unicuique nationi suo sit sermone scribendum; neque iis solum, quorum sermo politior habetur & suauior, sed iis quoque, quorum rudior est & incomptus. Bergomatibus igitur, Foroiuliensibus, Liguribus, quorum populorum sermo non ceterorum modo existimatione, sed etiam ipsorummet confessione asper plane & agrestis est, atque incomptus erit sua lingua scribendum. qua re cum ni

hil

hil dici poteſt abſurdius, tum id a ueſtra ratione plane abhorret, qui unam eſſe omnino linguam Italicã, qua ſcribatur, uultis. GONZ. At inter Italicos hos tam multos tamq. uarios ſermones tanta eſt ſimilitudo, ut plures ſermones appellari non poſſint; unuſq. tantum ſit exiſtimandus Italorum ſermo. quippe quod ſinguli hi ſermones ab omnibus Italis intelligãtur ſine doctore; Hetruſcaq. hæc, quam uocamus lingua, breui & facile ſine ſchola in quotidiano uſu poſſit perdiſci. Vt Grçca lingua ſemper una eſt exiſtimata; quamuis nonnulla eſſent in illa propria nationum idiomata nonnullis in uerbis inter ſe differentia, quç tamen ab omnibus Grçcis, ab ipſiſq. etiam mulieribus ac pueris intelligebantur. Vna igitur eademq. cenſenda eſt ea lingua, quç pluribus nationibus communis eſt ad intelligendum, quamuis nõnullis loquendi formulis diuerſis inter ſe nationes illæ utantur. Longe diuerſa eſt latinæ linguç ratio, quæ plane aliena a nemine Italorũ intelligitur, niſi ab iis, qui illam longo & aſſiduo ſtudio a Magiſtro perdidicerunt. SAVL. Nemini minus quam tibi GONZAGA tuiq. ſimilibus reſponſio hæc conueniebat, qui huius, quam Hetruſcam uocatis, linguæ antiſtites & magiſtri illam in artem ita accurate redegiſtis, regulisq. ueſtris concluſiſtis, elocutionum formis traditis, extra quas egredi, aut uerbum omnino ullum niſi ex præſcripto ueſtro uſurpare religio ſit, ut non modo ceteris

Italiç

Italiæ populis, ſed ipſis quoque Hetruſcis linguæ forma a uobis ſit petenda. neque ad rem pertinet, linguam hanc ſine doctore intelligi. nam non de intelligendo, ſed de ſcribendo eſt inſtituta diſputatio. Hetruſca autem lingua recte ſcribi non poſſe contenditis, niſi ab eo, qui longo ſtudio eam a uobis regulisq. ueſtris perdidicerit; quosq. habetis huius linguæ auctores Petrarcam, Boccacium, & reliquos diuturna lectione & aſſidua tractatione contriuerit. quod Bembum & nonnullos alios ſe feciſſe gloriari ſolitos accepimus. Quare ſi aliena ea eſt lingua, quæ ſine doctore non percipitur, fateamini neceſſe eſt, ſi conſentanea loqui uultis, non minus aliena ſcribere eos, qui hac pręceptis & legibus ueſtris circumſcripta, quam eos, qui latina ſcribunt. quo fit ut Itali, qđ reprehendebas, alia lingua loquantur, alia a uobis ſcribere cogantur. GONZ. Non alia lingua dicendum eſt illos loqui, alia ſcribere, ſed limatiore ſcribere, rudiore loqui. SAVL. Limatius & politius ſcribere eiuſdem nationis homines ſuſcipi poteſt, qui uero Foroiulienſem linguam non aliam ab Hetruſca intelligit, huic non ingenio, ſed ſenſu opus eſt. Nihilo enim magis ruſticanus Hetruſcus Foroiulienſem loquentem intelligit, quam Latinum. Quid enim? an non innumerabilia uerba, & nomina, tum etiam præpoſitiones, & coniunctiones ceteraq. orationis partes eædem ſunt latinæ & Italæ linguæ? Vt loquendi formis &

terminationibus casuum, magis quam uocabulis, quę pleraque eadem sunt, duę hæ linguæ inter se differant, potiusq. Itala corrupta latina, quam alia a latina dicenda sit, id quod facile ex disputatione nostra apparebit. Neque Gręcorum Idiomatum similitudo quęstioni nostræ apta est. nam perfecta & approbata erant ea apud Græcos idiomata; singulæq. nationes suo quæq. idiomate sine reprehensione utebātur. quam rem uos Italis uultis interdictam, quos ad necessitatem linguæ uestræ perdiscendæ, eaq. scribendi adigitis. neque Ligurem modo, aut Bergomatem, sed ceteros quoq. Italiæ populos non a uobis tradita lingua scribentes irridetis. Deinde quomodo hoc sumis; omnes prouincias, omnesq. gentes eadem lingua loqui & scribere solitas, neque duas linguas umquam habuisse; perpetuumq. hunc esse populorum usum? an non uides argumentum istud tuum cōtraria quamplurimarum nationum auctoritate ex multorum iam sæculorum ętatibus refelli? notum est quantam orbis partem Mahumetana impia religio occuparit; quot sint eam sectam profitentes prouinciæ; quamque tota Asia & Africa late patentia Regna uariæq. nationes. quæ omnes lingua inter se non minus, quam nostrę gentes differunt. unaquæq. enim natio suum proprium habet sermonem ab aliis ita diuersum, ut quemadmodum apud nos, ita apud illos unius prouinciæ sermo ab alterius prouinciæ hominibus sine interprete non

non intelligatur. alia enim lingua utuntur Turcæ, alia Persæ, alia Syri, alia Mauri. At omnibus his nationibus una est communis Arabs lingua nemini patria ac propria, præterquam ipsis Arabibus. Hac lingua, quod ea lex ipsorum conscripta sit, quam in aliam linguam uerti nefas putent, res sacras; illiusq. religionis mysteria, ac disputationes de illis tractant; quique se se ad sacrarum rerum, atq. etiam ad cuiusuis doctrinæ studia conferunt, eam linguam a doctoribus, ut nos latinam perdiscũt; turpeq. fuerit sacerdotibus ac legis peritis litteratisq. hominibus non hac lingua siue loquendo, siue scribendo uti. quæ res & argumẽtum tuum plane euertit, & ignauiam nostrorũ hominum coarguit. qui tædio latinæ linguæ perdiscendæ, ad patrias longe ignobiliores, id quod apertissime apparebit, deflectunt. Quod cum ceteris Europæ nationibus dedecori est, tum uero Italis iis de caussis, quas commemorauimus, etiam criminosum. Verum ego si tibi illud uelim dare, omnes nationes eodem in scribendo, quo in loquendo uti sermone solitas, illud tu quoque mihi uicissim concedere cogeris, quod nullo modo potes inficiari, id illas ideo fecisse, quod unus tantummodo esset apud singulas sermo; neque esset, cur duos sermones eadem gens haberet, quorum alter ab altero manaret. quo fiebat, ut nemo ad alienigenarum sermonem, & a suo longe diuersum; ab aliisq. principiis profectum, quod ni-

hil cum patrio ſermone haberet coniuncti aut ſimilis,in ſcribendo confugeret. Vt nihil mirũ ſit, homines una tantum lingua utentes, & alienę prorſus ignaros atque expertes eodem ſermone & fuiſſe locutos,& cogitationes ſuas litteris mandaſſe. At noſtra longe diuerſa eſt ratio, apud quos duo ſermones uigent ac florẽt, ſi eos duos libet appellare, qui proprii noſtri ſunt; atque in Italia nati atque alti. quorũ qui, ut docebo,nobilior eſt, & præſtantior, latinus mortuus dici non poteſt,cuius uſus numquam ſit intermiſſus, ſed iam inde ab illius origine uſque ad tempora noſtra ſaltem ſcribendo, quæ pars longe eſt pręſtabilior, retentus, ut temporum continuata declarat ſeries. nullum enim umquam fuit, quo hæc lingua ſcriptoribus caruerit. quin etiam Italico, Gallico, Hiſpanico ſermonibus iam inductis multa tamen ſęcula fuerunt, quibus non aliter fere,quam latine ſcriberetur. Quare debemus nos quoque ueſtigia priſcorum perſequentes nobiliſſimam patriam latinam linguam noſtram tenere, populari Italica præ illa ignobili & manca, id quod liquido apparebit, ſpreta. quippe quæ nihil aliud ſit, ut dixi, quam latina lingua corrupta & deprauata. G O N Z. Hoc uero aures ferre non poſſunt; ingensq. piaculũ cõmitti puto, linguam patriam noſtrã Italã ita aſpere & probroſe appellare, quæ non latina corrupta uocanda ſit, ſed pulcherrimæ matris latinæ lingue pulchrior filia. S A V L. Tu uero il-

ro illam, ut libet, filiam appellato, modo id memineris, tum eam conceptam & natam, cũ misera parens omni barbarum gentium colluuioni prostituta ex incesto cõcubitu illam pro tulit. GONZ. Tu uero SAVLI uide, quan to te parricidio Patriæ obstringas. SAVL. Meo periculo peccc. Quid autem per Deum immortalem est indignius, quam filiam hanc degenerem & notham tanta esse audacia, tãq. proiecta impudentia, ut matrem per summum scelus & impietatem extinguere conetur? Verum ut temperemus a maledictis, tolerabiliores essent, qui eiusmodi portenta lõquuntur, si munera inter parentem & qualemcumque hanc filiam ita partirentur, ut populares partes & quotidianum usum filiæ darent, domesticarumq. & familiarium rerum tractationem illi permitterent: latinæ uero linguæ annis iam graui & maiestate sua uenerabili a sordidis & quotidianis ministeriis uacationem concederent; illamq. eximerent e uulgi & opificum consuetudine; ac grauioribus negotiis eius operam & opportunitatem reseruarent; eamq. doctrinæ studiis tractandis & explicandis; uitæ præceptis tradendis; caussis agendis, Historiis scribendis, iudiciis exercendis, epistolis de magnis & publicis rebus dandis, legi bus & decretis publicis cõdendis adhiberent. GONZ. Vt te audio loquentem damnare nõ dubitas tot claros uiros, ingenioq. & consilio atque usu rerum, tum autem eloquentia & do-

& doctrina præstantes, qui omni scriptorum genere & uarietate hanc linguam uersarunt; omniaq. ista, quæ commemorasti, patrio sermone tractarunt. quibus nescio, quid absit de magnorum scriptorum laudibus. SAVL. Quasi uero ego nõ te eodem crimine & quidẽ grauiore possim cõdemnare, qui eos, qui latine hoc tempore scribunt, reprehendendo, non animaduertis, te tot hominum, qui ætatis nostræ clarissima lumina fuerint, consilium damnare. Insignes quidem uiros eos fuisse nõ negauerim, quorum tam egregia extent ingenii monumenta populari sermone litteris mandata. uerum celebrior esset hominũ fama, maioreq. cum gloria totam Europam peruagaretur, si præclaras res, quas tractarunt, latina lingua ceteris nationibus nota in manus hominũ exire uoluissent. quę nunc angustis Italię terminis includitur. Verum ut ad propositum redeam, quod tibi paulo ante dedi, perpetuum esse omnium gentium usum, ut sua lingua scribant, magnam habet exceptionẽ. multi enim quorum nomẽ hac scribendi laude est insigne, aliena quoque lingua sibi sæpe scribendum & loquendum duxerunt, quam rem non priuatos homines modo, sed populos constat fecisse, idque multis de caussis. quarum prima est imperium, quod quamplurimos populos nõ modo ad scribendum, sed etiam ad loquendũ hac ipsa latina lingua impulit. ut non modo multæ in Europa gentes, sed in Africa quoque & in Asia

in Asia latino sermone uulgo uterētur. quę res cum multis apertissimis indiciis patet, tum Plutarchi grauissimum testimonium omnem plane tollit dubitationem. qui affirmat ætate sua latinum sermonem omnibus prouinciis & gentibus communem factum, eoq. omnes populos & nationes uti: neque distinguit loquendone, an scribendo, ne te illud putes habere subterfugium. quin contra hæc necessitas se se ad latinum sermonem accomodandi, si quis rem uere & ingenue secum uelit reputare, magis in scribendo, quam in loquendo ualuisse, censenda est cum in publicis, tum in priuatis rationibus. Præerant enim foro Magistratus Romani, scribæq. acta iudiciorum latina lingua conscribebant, eademq. caussidici & patroni in caussis agendis utebantur; quique de publicis rebus legati ad Senatum a Ciuitatibus mittebantur, orationes latinas habebant, simulq. Ciuitatum suarum iura & postulata latine scripta edebant. ad hoc Prouinciales homines cū Romanis Ciuibus rationibus, usibus, commerciis erant implicati. ut necessario epistolæ ad illos latino sermone scriptas mitterent, eadēq. lingua tabulas accepti & expensi conficerent, locationumq. uenditionum, mutuorum, permutationum, mandatorum, contractuum omnium monumenta latine essent conficienda. Neque vero quenquam ita dessipere puto, ut eas nationes ac populos somniet, linguam popularem suam plane deposuisse, eaq. cum rusti

canis,

canis, opificibus, ancillis uti desiisse; quin contra simile quiddam tum fieri uerisimile est eius, quod nunc Flandris cernimus usuuenire. GONZ. Non ab electione profectum, sed a necessitate expressum existimari debet consilium lingua Dominorum loquendi. se se enim non minus ad linguam, quam ad imperia dominantium accommodare subiuncti cogūtur. SAVL. Ego subiunctos existimo utramque rem sequi: illosq. & necessitati parere, & gratiam dominantium captare. Siquidem memo ria proditum est, Cumanos a Senatu impetrasse, ut Decreta & acta publica latina lingua liceret conficere, quæ res nullo modo Romanos aut publice aut priuatim attingebat. Altera caussa sunt negotia & earum rerum commercia, quæ necessarius uitæ cultus postulat. necesse est enim inter quos mercaturæ & contractuum sint, inter eos quoque sermonis esse cō mercia. id quod ætate nostra Flandris usuuenit. quibus frequentia cum Gallis commercia, quotidianusq, necessarius usus linguę Gallicę perdiscendæ necessitatem imponit. Cuius linguæ publice scholas habent, ad quas eius perdiscendæ caussa pueros mittunt. Vt omnis ætas & sexus in illa prouincia Gallice sciant. GONZ. Recte Flandri operam in lingua Gallica comparanda collocare existimandi sunt, quę lingua extincta non sit, quęq. ipsis ob cō mercia magnæ commoditati, ac plane necessaria sit. nobis uero quod tandem est linguæ

illius

istius latinę, quam nonnulli tantopere amplectuntur, commodum aut fructus? curq. in illa sine ullo operę pretio tantum studium ac tantam diligentiā ponimus tempore & otio abutentes? SAVL. Si Flandros recte studium & diligentiam in lingua Gallorum perdiscēda ponerę concedis, quæ illis cum una tantum Gallorum natione faciliora faciat cōmercia, cur non pariter eandem operam nos, atq. omnes Europæ nationes rectius in lingua latina perdiscenda ponamus; ingenuosq. omnes homines a primis annis illa imbuamus, quæ cunctas Europæ nationes ad commercia inter se reddat habiliores, omnesq. proinde omnis generis negotiatores, inter quos sunt instituta cōmercia, in loquendo, in epistolis mittendis, in tabulis rationum conficiendis hac lingua utantur, quæ tot ac tantas in quotidianis usibus habeat opportunitates; faciatq. ut commodius & sine interprete ingenui uiri omnes prouincias possint obire, ac cum omnibus Europæ nationibus sermonem serere; facilemq. habeāt cum illis consuetudinem; atque omnes animi notiones loquendo & scribendo inter se intelligant; usuq. sentiant, paruum hunc in linguā latinam perdiscendam paucorū annorum insumptum laborem magnis illos molestiis in omnem uitam liberasse, magnisq. difficultatibus expediuisse, & maximis commodis affecisse, ac non modo otio & tempore, ut modo dixisti, sese abusos, sed praeclare & utiliter in pri

mis operam & ſtudium ea in re collocaſſe? Auſus uero es noſter GONZAGA hoc ex ore tuo? Tibi ſcilicet omni eruditione omnique eleganti doctrina perpolito hoc tam parum cogitatum excidit, inanem eſſe latinæ linguæ cognitionem? Tum uero eloquentia ut futilis & inanis res hominibus plane negligenda erit, inutiliterq. in illa acquirenda tanta adhibebitur contentio. GONZ. Ain uero SAVLI? Quomodo tandem iſtud efficis? SAVL. Nihil mihi expeditius eſt demonſtrare. nam ſi ad facultatem dicendi comparandam exiguũ momentum habere artem & Rhetorum præcepta, uere traditum eſt: omniaq. in ingenio & exercitatione, tum autem in ſummorum uirorum, qui eloquentię gloria præſtiterunt, imitatione poſita eſſe, latina lingua ſublata, ac Ciceronis & Liuii ceterorumq. eloquentię Antiſtitũ ſcriptis ignoratis, ad quorum tandem auctorum imitationem nos conferemus? an ad Boccacium iſtum ueſtrum? quem hominem tanto in pretio apud nonnullos eſſe, ſtomacher ne an rideam? nam quæ tandem illius ſcripta ullæ aures lectione bonorum auctorum aſſuefactæ poſſint ferre? Vnus eſt omnino tolerabilis liber Decameron. qui is quoque quid tandem habet præter moratas narrationes? narratio porro in uniuerſę eloquentiæ laudibus perexiguũ ſemper & infimum locum obtinuit. quamquã multa ſunt quoque eius libri uitia. nam primũ in inuentione & materia totus alienus eſt; nihilq.

hilq. fere habet non aliunde petitum. innumera proferre possem, sed duabus fabulis ero cõ tentus, altera de Petro Vinciolo Perusino, altera de Peronella Neapolitana totidem uerbis ex Apuleio trãslatis. Deinde in soluta oratione res per descriptiones declarare in uitio uel maximo ponitur. rem enim ipsam exponere, non per ambages significare debeo. neq. enim diem in uesperum inclinatum recte ita demonstrarem.

Aspice aratra iugo referunt suspensa iuuenci.
Et iam summa procul uillarum culmina fumant,
Maioresq. cadunt altis de montibus umbrę.

Hæc & eiusmodi soluta oratio non suscipit; sed Poetis omnes flosculos captantibus reseruantur. At Boccacius eiusmodi ineptiarum totus est plenus. quęro igitur ex iis, qui hominem suspiciunt, unde concessam ille habeat licentiam Rhetorum præcepta & magnorum uirorũ eloquentięq. antistitum exempla & usum transgrediendi, solutaq. oratione Poetarum more scribendi? Præterea si exordia rebus, quę tractandæ & scribendæ suscipiuntur, congruentia esse debent, præclare id seruauit Boccacius, qui procemium tanta grauitate, tantoq. sublimium uerborum apparatu elaboratum fabularum ac iocoso amatoriarum rerum libro annexuerit, in quo cœlum ipsum conscendit; æterniq. numinis legem immortalem tonat, quę omnium creatarum rerum finem tandem esse decreuerit. ut qui exordium illud legat,

H 2 uel

uel de Diuina natura; Diuinoq. in creandis rebus consilio; uel, si ad humana descēdere libeat, de caussis ciuitatum condendarum, de ratione legum ferendarum, de imperio stabiliendo, ac de summa republica librum expectet. Postremo finis quam detestabilis est? id enim manifeste spectasse uidetur uir nefarius, ut impudicas mulieres faceret. nam quę eum sexum ab impudicitia deterrere solēt, religionem, famam, pudorem, coniugii sacrosancti uiolandi uerecundiam, ea omnia per insinuationes quasdam contemnenda docet. Vt omnibus pudoris, famę, conscientiæ, legum Diuinarum & humanarum uinculis perfractis sese libidinibus totas immergant; & turpibus amationibus tradant constringendas: stupraq. & adulteria atque incestus non modo nullo sibi dedecori, sed si Diis placet, laudi quoque & gloriæ ducant. Vt id egisse uideatur; eamq. gloriam haud obscure uir sacrilegus captasse, ut scelerum & flagitiorum mirificus artifex existimaretur. Explodatur igitur uir impius; ex omniq. piorum cœtu exterminetur. In eius uero carminibus legendis quis tandem risum teneat? atqui usque adeo sibi ipse ignotus fuit, ut sese Poetam in primis profiteatur. quippe qui hoc carmen sepulturæ suæ inscribi uoluerit.

Patria Certaldum; studium fuit alma poesis.

Præclarum hunc scilicet eloquentiæ magistrũ habetis, ad cuius imitationem uos conforme

tis;

tis; uos qui latinam negligitis linguam. Quam compar uero est consilium uestrum Romanorum hominum iudicio, qui linguam Græcam, cuius in quotidiano ac populari sermone nullus plane erat usus, quæq. a latina infinitis partibus magis diuersa sit, quam latina a populari nostra; quæq. adeo alia prorsus lingua sit, tam studiose colebant, ad alendam scilicet & locupletandam eloquentiam. Vt recte Horatius dixerit.

-- *Vos exemplaria græca.*

Nocturna uersate manu, uersate diurna.

GONZ. Iaceat uero Boccacius non minus orationis tuę aculeis confectus, quam edicto Pontificio publice damnatus. SAVL. Quid Vergilii ac tot cælestium pene ingeniorum Diuina scripta etiam sine utilitate ulla nostra sua ipsa maiestate suspicienda in tenebris,& in hominum ingnoratione debent uersari? Præclare uero cum splendidis ingeniis agatur, si una cum linguę usu egregia illorum monumenta intereant, quæ ęterna esse debent. numquam enim interituræ gloriæ spe præclara ingenia ad scribendi laborem capiendum accenduntur. Quam uero iniquam legem sibi ipsi statuunt ii, qui inuenta & cogitata sua litteris Hetruscis suscipiunt mãdanda. quam linguam quod ad quotidiani sermonis usum attinet,aliquando,ut ceteras, interire necesse est. GONZ. Non eo inficias, latinæ linguæ ullam cognitionem nos habere omnino oportere. Sed eo usque

usque uolo in illa cognoscenda homines progredi, quoad fiant ad auctores illius linguæ eorumq. scripta intelligenda idonei;ab inutili uero labore illam perfecte assequendi, qui iis est necessarius, qui ea lingua sibi scribendum statuunt, illos uolo abstinere. SAVL: At scripta auctorum bene intelligi non possunt; neque ullus ex illis fructus capi; aut ab illis ad eloquentiam assequendam instructiores fieri possunt homines, nisi bene & perfecte eam lin guam teneant; omniaq. eius minuta percepta habeant. Tertia & extrema superest longe maior & grauior aliena lingua scribendi caussa; ea est linguæ alienę ipsius dignitas atque pręstantia. quæ cum ipsa per se & specie sua expetenda, tum præcellentium scriptorum ingeniis & eloquentia nobilitata hominum stu dia ad sese attrahit:pulchritudineq. sua ad scri bendum accendit. qualem fuisse Gręcorum linguam constat. qua multi exterarum gentiũ homines patrio sermone posthabito res suas litteris susceperunt mandandas, in quibus nõnulli de Romanis fuerunt. quamquam hi Gręciam imperio ut ceteras nationes obtinentes ii essent, ad quorum sermonem se potius Gręci homines, qui sub ipsorum imperio erant, quã ipsi sese ad Gręcorum, quibus imperabant, deberent accommodare. GONZ. Illud potius uide SAVLI, ne isti, quos nominas, linguam Gręcam potissimum delegerint, qua cogitata sua litterarum monumentis mandarent,

non

non tam linguę nobilitate inducti, quam quod pluribus populis communior ea esset lingua; a pluribusq. gentibus intelligeretur. SAVL. Hoc uero, quod mihi tua sponte das GONZAGA non modo libenter accipio, sed in magno etiam beneficio numero. nihil enim potuisti proferre, quod magis rationem meam confirmaret, tuam labefactaret; quodq. secũdum illud tuum argumentum, quo maxime caussa tua uidebatur inniti, eos qui scribant, illud in primis spectare debere, ut á quamplurimis legantur ipsorum scripta, aduersum me illatum in te retorqueret. latina igitur lingua scribendum est; quod illa a pluribus populis intelligatur, nimirum ab omnibus Europæ nationibus Germanis, Hungaris, Polonis, Flandris, Anglis, Scotis, Gallis, Hispanis, ac ceteris omnibus, lingua autem hæc Itala popularis nostra perangustis Italiæ terminis includatur. GONZ. At illud nõ animaduertis SAVLI in omnibus his prouinciis perpaucos esse, qui latine sciant; eosq. tantummodo, qui in litterarum studiis, & in Gymnasiis uersantur. at Hetruscam linguam eam, qua loquendum & scribendum nobis esse contendo, ab omnibus Italis intelligi. quorum innumeræ multitudini si quis ex altera parte exteros opponat, qui latine sciunt, perexigua pars præ illis erit; ac quę cum illis collata uix appareat. SAVL. Quin tu illud animaduertis GONZAGA, nos non de loquendo, sed de scribendo litigare. quota

est

est autem Italorũ pars, qui non modo de præclaris excellentium hominum scriptis non possint iudicare: sed ea intelligant; aut prima elementa nota habeant, atque omnino legere sciant? qui si cum exteris comparentur, quicumque scripturarum gustum, aut sensum habent, minimæ partis ac uix centesimæ instar sint. Quare qui gloriam & famam suam dilatare, & in exteras prouincias superfundere cupiunt, latina lingua sibi scribendum sciant. Eorum enim nomen non modo apud litteratos & doctos in pretio erit, sed apud rudes quoque & litterarum ignaros. quamquam hi quidem minimi faciendi sunt. quippe qui eos, quos a litteratis accipiunt laudari, quamuis sibi ignotos suspiciunt. innumera enim est multitudo nomẽ Homeri, Vergilii, Demosthenis, Ciceronis, Thucididis, Liuii, Sallustii suspicientium, quorum ipsi scripta non intelligũt, neque lecturi sunt umquam græcæ & latinæ linguæ prorsus ignari, sed doctorum, a quibus Diuina illa ingenia audiunt laudari, auctoritate & opinione, quam de illorum doctrina & ingenio imbiberunt, ducti. GONZ. Vt omnes humanæ res SAVLI non statim initio claræ ac magnæ fuerunt, sed partim fortuna, partim eorum uirtute & consilio, qui res illas publicas gesserunt, paulatim creuerunt, nonnullęq. earum ad summam tandem dignitatẽ, magnasq. opes, magnamq. potentiam peruenerunt, ita nullius linguæ initia fuerunt statim cla

ra.

ra. quę tamen res homines in illa natos & educatos non deterruit, quo minus illa sibi scribendum ducerent. Cuius igitur linguæ felicitate factum est, ut quamplurimos alumnos tali ingenio & animo prędítos sortiretur, ea assiduis & præclaris scriptis, diligentiaq. & industria talium uirorum paulatim prouecta; omniq. litterarum genere & uarietate exculta & illustrata ad altissimum gloriæ locum tandem peruenit. quo factum est, ut cum multi eius linguæ appeterent cognitionem, egregii uiri, quorum cura, labore, industria patria lingua e tenebris educta est, & in clarissima luce collocata, nomen ipsi una clarissimum ad exteras nationes & omnem posteritatem sibi peperint. quod idem de hac Itala lingua nostra non est desperandum, nisi nos ipsi illam ope nostra turpiter deserimus; tantumq. glorię cursum, in quo nunc est, interrumpimus, hominum studium, & industriam scribendi ab illa reuocando. Cum præsertim, ut dixi, eam esse linguam hanc nostram Italam, usu compertum exploratumq. habeamus, quæ omnes animi notiones tam soluta, quam numeris astricta oratione felicissime possit exprimere. quam si ad idem fastigium, ad quod ceteræ ascenderunt, diligentia nostra & scribendi assiduitate perducimus, quis dubitat, quin tam pręclari operis auctores magnum operæ pretium facturi sint; nomenq. eorum tum cum huius linguæ cognitio ab exteris expetetur, quod pro-

pediem fore diuinat animus, in magna gloria apud exteras quoque gentes tandem futurum sit; & ad omnem posteritatis memoriam cele bre? SAVL. Vos uero arbitratu uestro scri bite. neque enim ego in eam sententiam di- sputo, ut ab Italice scribendo homines deter- ream, sed illud mihi propositum est, ut ora- tionem tuam, qua latinam linguam quantum in te est, extinguere es aggressus, refellam; do ceamq. ut ii, qui Italice scribunt, non sint ac- cusandi, ita eam operam cum longe maiore gloria in latinam linguam insumi. Nam quod ad diuinationem tuam attinet, id est eiusmo- di, ut optare id potius possim, quam sperare. nulla enim earum caussarum spes mea alitur, quibus diximus homines ad alienam linguam appetendam excitari. nam imperium quidem nihil est, quod his temporibus, hisq. moribus atque hac Italię fortuna somniemus. quin cō- tra præclare nobiscum agitur, si perpauca ea, quę reliqua sunt, retinemus; illudq. potius, quod lugendum sit, est periculum, ne Italis Hispanam linguam discere, magis quam Hispa nis Italam necesse sit. id quod in multis iam huius prouinciæ regionibus fieri cœptum est. Nihiloq. magis idem a commerciis est expe- ctandum. quod si futurum fuisset, iam pridem factum esset. ea est enim Italiæ natura; itaq. Ita lorum usus ferunt, ut commerciorum caussa ipsis potius in alienas prouincias sit commean dum, quam in Italiam exteris. Artes uero in- genuas

genuas ex ipſo fonte omnes petere malunt. Vt orbis noſtri nationes ſingulæ ſtatuant in Græca lingua, quam in Itala cognoſcẽda & perdiſcenda ea de cauſſa utilius tempus & operam poni; Poetasq. potius, & oratores latinos & græcos, quam nouos hos Hetruſcos uelint audire. nec cum duę linguę græca, & latina neceſſario ſint parandæ, ſatis ſe temporis habere putent, aut ita otio abundare, itaue a doctrinæ ſtudiis uacare, ut tertiam hanc linguam neceſſe habeãt perdiſcere. Sequitur tertium argumentum de labore, qui ſine ullo magnopere fructu in lingua latina ſuſcipitur. quæ res magnam, ac meliorem temporis partem doctrinæ ſtudiis, præclarisq. aliis rebus ſubtrahit. quod argumentum ad homines tranſuerſos agendos magnam uim habet. nulla enim maior eſt quam temporis iactura, nullumq. damnum homines magis fugiunt, quam quod, reſarciri non poſſe intelligunt. Qua in re omnes quicumque ita diſputant, magno in errore, magnaq. in antiquitatis ignoratione mihi uidentur uerſari. neque enim ætas puerilis; primiq. anni qui latinæ linguæ perdiſcendę ſolent dari, grauioribus ſtudiis ſunt apti, neque arduis & implicatis quæſtionibus, quæ in doctrinæ ſtudiis tractantur, propter imbecillitatem ſuam idonei, neque ad res tam obſcuras, & abſtruſas intelligentiæ ui poſſunt penetrare. quo fit, ut non modo non damnoſa, ſed in primis fructuoſa ſint primæ illi ætati leuiora hæc linguæ ſtudia,

neque in ulla exercitatione utilius pueritiæ ru dimenta ponantur, quibus occupati pueri, fit, ne ad desidem uitam & ætatem otiose traducen dam assuefiant, prauumq., qui illis postea difficulter eripi possit, animi habitum induant. quem morem ueterum quoque fuisse minime dubiis monumentis constat. quorum primum ętatis tempus in Grammatices studiis, atque in loquendi & scribendi regulis poetarumq. scriptis cognoscendis ac leui illa eruditione to tum ponebatur. neque serius nos quam illi a Grammaticorum ludis ad Philosophię Gymna sia, grauioraq. studia adolescentes traducimus. neque difficilis aut diuturni temporis & laboris est linguæ latinæ perceptio. quod nonnulli eo errore putant, quod puerilem ętatem in eo studio multos annos uideant conteri, neque animaduertunt id ingenii imbecillitate & ætatis fieri, quod ea ętas nihil roboris ac neruorum habens, omniq. contentioni impar, & ab omni labore abhorrens nullam cogitationem ullo in studio possit defigere. quo fit ut prima elemēta uix annuo temporis curriculo, eaq. centies in die repetendo, parentumq. & præceptoris uel metu adacta, uel blandimentis delinita perdiscat. quam eandem rem uirum ętate & consilio confirmato biduo facere posse declarant ii, qui Gręcarum litterarum prorsus ignari sese ad illas applicantes biduo legere perdiscunt. pueriles uero annos egressę & corroborratę ętati perfacilis est & expedita latinę

latinæ linguæ perceptio, perexiguusq. & haud diuturnus labor in eo ſtudio eſt ponendus, Italo præſertim homini, propter linguę ſimilitudinem, quod multo maxima nominum & uerborum pars eadem ſit Italę, & latinę linguę, parumq. inter ſe differentes ſint pleręq, ex reliquis orationis partibus, cum pleręq. ſint eędem omnino; terminationibus enim, caſibus, inflexionibus, & eis ſimilibus rebus hę duę linguę fere inter ſe differunt. Eloquendi uero & coniungendi leges & pręcepta facilia, & perpauca ſunt. quod ſi aliqua ſint uerba & uocabula diſſimilia, ea partim coniectura ex antecedentibus & ſubſequentibus rebus percipiuntur; partim auctorum huius linguæ lectione breui nota fiunt. Vides igitur GONZAGA terribilis iſta tua laboris diuturni ſpecies ad ſtudia hominum infringenda animosq. debilitandos oppoſita, quam iaceat. GONZ. Aut dignus tibi uideor SAVLI, qui a te ludificer, aut tu unus tot annos in ſcholis uerſatus in latinæ linguæ rebus peregrinaris, neque tibi nota eſt quæ illius perdiſcendæ cura, & ſollicitudo hoc ſęculum teneat. Quorſum enim pertinuit, te de primis Grammaticæ rudimentis diſſerere, deq. adumbrata illa ac deformi linguæ latinæ ſpecie, qua imbuuntur pueri, atque ii, qui ad doctrinæ ſtudia properantes de lingua polienda haud magnopere laborant? Ea enim lingua noſtra ætate doctrinæ ſtudia, qđ pudeat, in ſcholis tractantur, quam omnibus

ſordi-

ſordibus inquinatam omniq. barbarię fęditate contaminatam eruditorum egregiisq. artibus politorum aures reſpuant, cum nobis de pura & perfecta latina lingua, qua iis, qui eloquentiæ gloriam ſequuntur, ſcribendum eſt, ſit inſtituta diſputatio. Cuius linguę acquiſitio quãtæ ſit contentionis, quamq. diuturni laboris, ii experti ſunt, qui in ea lingua comparanda tot annorum continuatam operam, & aſſiduam poſuerunt, nullisq. aliis ſtudiis interpellatã, quiq. tantum ac tam diuturnum laborem exhauſerũt in Ciceronis, Liuii, & ceterorum Latinitatis auctorum ſcriptis obſeruãdis. quam rem cum multi magna cum diligentia & animi contentione fecerint, perpauci tamen ſunt, qui magnum aliquid, aut pręclarũ ſint aſſecuti; quiq. linguæ latinę commendatione probentur. Neque ego tam diligentem, tamq. accuratam & diuturnam operam in iis hominibus reprehendo, quibus neceſſaria eſt ad eam rem aſſequendam, cuius ſtudio tam incenſo ducuntur, hoc eſt ad bene, & cum laude latine ſcribendum. Conſilium uero, quo tot de melioribus annis doctrinæ ſtudiis, multarumq. magnarum & utilium rerum cognitioni detractos, in hoc ſtudiũ conferunt, cum aliam linguam paratã habeant, qua cogitationes ſuas feliciter poſſint exprimere, eamq. comptam & ornatam nullo modo poſſum probare. Hoc labore ueteres caruiſſe, nullamq. tantam temporis iacturã feciſſe, neq. illos facturos, qui inuenta & cogitata ſua patrio

trio ſermone litteris mandare animum inducunt, ſi negas SAVLI, tum uero te pactorum admonebo. Conuenit enim inter nos, ut Socratico more ſine pertinacia ueritatem perquireremus. quę ita hac in re euidens eſt, vt nullis uerborum præſtigiis poſſit euerti. neque.n. omnia ſunt in eloquentia, qua tantum uales, ut quod nõnulli ueteres ſiue illi oratores, ſiue ſophiſtæ fuerint, profeſſi ſunt, poſſis deteriorē cauſſam dicendo facere meliorem. Sed lętor coram iis Iudicibus cauſſam agi, quos nullum artificium poſſit peruertere, neque ullus illorum mentibus obiici error in re pręſertim tam clara. SAVL. Multo mihi formidoloſior eſſe deberet eloquentia tua GONZAGA, quam mea tibi, ſi in inſtituta diſputatione ullus illi eſſet locus. quod tu tam acri oratione ac uehementi modo a te recitata ſatis docuiſti, cum ego nullum umquam in hoc genere aut periculum mei fecerim, aut ſpecimen dederim. itaq. tuam tibi artem facile cõcederem. uerum illud multo mihi magis, quam tibi lętãdum uideo, quod coram iis Iudicibus cauſſa agitur, quorũ ſapientię & ingenio nullis captionibus poſſit illudi. Tua enim iſta ratio quam tantopere amplexaris, cuique occurri non poſſe exiſtimas, quamquam re falſa eſt, tanta tamen ſimilitudine uerum attingit, ut nulla ad ſpeciem ſit inſignior. Verum hoc in loco unde te nulla rationis aut argumentorũ ui exturbari poſſe confidis, quam commode conſiſtas mox apparebit.

bit. quod ne longum faciam, illud quod a te positum est, accipio, non de illis hominibus inter nos esse pugnā, qui quo tandem scribendi genere res suas mandent litteris, minus laborant, modo a legentibus ipsorum scripta intelligātur; sed de iis nos differere, qui scribēdo nomen suum eloquentiæ laude student commendare, quales sunt Poetę, Oratores, Historiarum scriptores, atque ii quoque, qui ingenuas artes, ac doctrinas nō hoc fœdo & inquinatissimo orationis genere, quo multis ab hinc annis scholæ utuntur, sed polito illo & eleganti litteris mandāt. quam rem Platonem, Xenophontem, Aristotelem, omnesq. priscos illos magnos uiros ac Philosophiæ, omnisq. doctrinæ, & eruditionis, omniumq. præclararum artium parentes, Iuris quoq. Ciuilis auctores, sacros etiam Theologos nostros Chrysostomū Nazianzenum, Cyprianum, Tertullianum, Ambrosium, Hieronymum, Augustinum, & reliquos ueteres semper fecisse constat. Eiusmodi hominibus, si finem, quem spectant, assequi uolunt, magna pars temporis a doctrinarum studiis ad eloquentiæ auctores legendos, eorumq. libros assidua tractatione conterendos necessario est conuertenda, atque illorum scribendi genus summa cura, omniq. ingenii contentione obseruandum, quo se se ad illorum similitudinem quam maxime possint, conformēt. Omnia enim fere sunt, ut diximus, in hac imitatione, in artis pręceptis minimū, quę res homi-

homines a doctrinæ ſtudiis multos annos abſtrahit. quam rem ueteres nõ minus, quam noſtros facere ſolitos, teſtis eſt Demoſthenes, qui Thucydidẽ in ore & in manibus perpetuo habuiſſe. quamplurimosq. annos in eius ſcriptoris aſſidua lectione contriuiſſe traditur. Quod idem ætate noſtra feciſſe M. Antonium Flaminium conſtat. Cuius multos annos unũ illud ſtudium fuit, ut Poetas omnes latinos, eos nimirum, ad quorum imitationem ſe ſe contulerat, initium faciens a Vergilio, deinceps memoriter recitaret. quibus finitis de integro inciperet; itaque per plures annos feciſſe, omnes in orbem nullo die intermiſſo recitando. idem alios facere exiſtimandum eſt, qui ad ſummũ laudis gradum in ſcribendo contendunt. nihilq. intereſt, utrum hic tantus ac tam aſſiduus labor in ſua, an in aliena ponatur lingua, cum utraque æque diuturnum tempus poſtulet. GONZ. In hoc uero paucos tibi aſſenſuros puto. SAVL. Aſſentientur omnes ii certe, qui utramque rem experti ſunt. Adſunt graues teſtes, qui Bembum, quem in utraque lingua æque laboraſſe tot egregia ab illo relicta monumenta teſtantur, ſæpe audierint, cum diceret, ſeſe non minus aſſiduam minusue diuturnam & diligentem operam & contentionem in Petrarcæ & Boccacii, quam in Ciceronis & Latinorum Poetarum ſcriptis obſeruandis cõſumpſiſſe. GONZ. At in linguæ latinæ auctoribus duplex ſuſcipitur labor, quod in illis

præter eloquentiæ imitationem perdiſcenda ſit lingua, quo altero labore uel maximo, quiq. multum temporis aufert, carent ii, qui Italice ſcribere decreuerunt. SAVL. Duplex reſponſio eſt, altera ſimul cum modo ſcribendi linguam quoque perdiſci, & ea, quam ſuperius prolixe explicauimus, non minus in Hetruſca iſta lingua perdiſcenda, quam in latina hoc tempore eſſe laborandum, quam uos, qui eam, ut diximus, a uobis uultis peti, ab ipſorum etiam Hetruſcorum populari loquẽdi uſu ſecernitis, ut nemo niſi ex præſcripto ueſtro mittere uerbum poſſit. Quo fit, ut ſi quis bene Italice ſcribere uelit, æque ac tam diu in Boccacii & Petrarcæ obſeruatione illi ſit laborandum, ſi Italus, ac ſi Gallus ſit; nihilq. interſit, hęc cura & diligentia in aliena an in ſua lingua ſumatur. qua ſimilitudine cogimur idem de latina lingua fateri, neque dubitare debemus, quin nobis in Petrarcę & Boccacii, quã in Ciceronis & Vergilii lectione minus diu minusq. attente ſit uerſãdum. GONZ. Paucos te puto SAVLI huius opinionis ſocios habiturum. SAVL. Immo uero pauciſſimos, ut pauciſſimi ſunt, qui huius rei periculum faciant; quiq. in rebus exiſtimandis, momentoq. ſuo ponderandis mentem & cogitationẽ bene penitus defigant. Tu ipſe GONZAGA, ſi quis tibi iuſiurandum deferat, minorem ne ætatis tuæ partem in lingua Hetruſca, atque in Boccacii & Petrarcę ſcriptis euoluendis te putes

tes contriuisse, quam Longolius aut Osorius in latina lingua, & in Ciceronis ceterorumq. eius linguæ Antistitum obseruatione, amabo te, quid respondeas? GONZ. Quid omnino respondeam, cui mea tantum studia nota sunt, ceterorum ignota? SAVL. Satis, ut arbitror, tres priores loci purgati sunt. qui genere leuiores sunt habendi, atque eiusmodi, ut solutam optionem relinquant, qua quisque lingua sibi scribendum statuat. Simul tamen doceant & admoneant, melius & præclarius, maioreq. cum fructu & gloria operam & studium in latina lingua poni. id quod tamen posterius clarius apparebit, cum dignitatem utriusque linguæ inter se comparabimus.

Quarti & Quincti loci, qui deinceps sequuntur, maiora & grauiora sunt momenta· quorum alter, hoc est quartus est de innumeris post usum latini sermonis uulgo omissum nouis exortis rebus, quę uocabulo latino careant, quæ nouis nominibus in aliena & mortua, ut uultis, lingua appellare non liceat; & si appellentur, tum uero aliam plane linguam fore. Quinctus sermonem Italiæ popularem latino ut præstantiorem & pulchriorem anteponit. Quæ si uere dicuntur, non iam libera nobis relinquuntur consilia, utram linguam sequamur; sed quarto efficitur, ut latine omnino scribi non possit, quincto, ut, etiam, si possit, non debeat. Duo igitur hi

 loci,

loci, qui susceptam quæstionem maxime continent, longiorem & fortasse etiam litigiosiorem habent disputationem. Quę cum ille dixisset BONCOMPAGNVS, multum, inquit, diei iam processit, horaq. prandii appropinquans nos admonet ut ad sacrum accedamus. Consurreximus igitur omnes, sacroq. peracto discubuimus.

DE LINGVAE . LATINAE VSV . ET . PRAESTANTIA

LIBER . SECVNDVS

CVM summa hilaritate iucundissimisq. sermonibus ac iocis conuiuium celebrauissemus, mensis remotis BONCOMPAGNVS cum in nulla, inquit, disputationis parte SAVLI te conuenit defatigari, tũ uero hæc, quam nunc habes in manibus, omnem tuam acerrimam contentionem postulat . uenistis enim in mediam dimicationem , atque in eam, in qua huius quæstionis uertitur summa. hactenus enim pugnam a uobis elusam putamus, quæ nunc committenda est; atq; a comminando ad ineundum prælium descendendum . non debes igitur nos nunc , ut cum maxime , ad te audiendum animis erectis destituere ; expectationemque nostram frustrari , sed tamquam nunc primum certamẽ inter uos committatur, integris uiribus animoq. infracto

&

& uiuido manum conferere. Ex huius enim argumenti exitu pendet, utrum nutantem & instabilem, ut adhuc, an certam & exploratã de instituta quæstione posthac habeam sententiam. Perge igitur alacri animo sententiam tuã nobis explicare. SAVL. Pergendum uero,& fortiter agendum uideo. neque enim mihi imperiis tuis deprehenso integrum iam est, aduersus iussa contumacem esse. Initium igitur faciens illud repetitum uolo, quod superius satis arbitror demonstratum, latinam linguam Italis alienam dici non posse. illud præterea pręmuniendum est, quod paulo ante leuiter attactum enodatius nunc est explicandum. Nego igitur latinam linguam extinctam aut mortuã esse existimandam. neque enim ea res mortua uere ac recte appellatur, quæ nobiliore & præstantiore sui parte uiuat & uigeat. quæ res in inuestigationem nostram conuenit. Etenim cũ sermonis duplex sit usus & facultas, altera loquendi, altera scribendi, longe hęc infinitisq. partibus illi pręstat; atque adeo rerum humanarum pręstantissima est. quippe quæ uitam, mores, humanitatem, omnes doctrinas, omnes artes, omnia denique nostra contineat. sine qua homines in altissimis ignorationis tenebris uersentur; uitaq. hæc nostra agrestis & inculta haud multum sane a ferarum absit immanitate. Litterarum enim præsidio, scribendiq. facultate duce omnes doctrinę, omnesq. artes, quibus uita hæc nostra ad humanitatem excolitur

litur auctæ, & absolutę, atque ad perfectum hunc statum adductę sunt, leges scriptę, uiuẽdi tradita præcepta. nulla enim ars litterarum & scribendi ope deserta aut perfici & absolui po tuisset; aut perfecta & absoluta durare. neque enim ulla earum primo & ab uno inuẽtore ad perfectum & absolutum operis effectum perdu cta est, aut omnibus suis partibus & numeris expleta, sed tantummodo inchoata, cui reliqui, qui consecuti sunt eiusdem studii æmuli alia deinceps atque alia paulatim addẽdo omnes tandem scientias & doctrinas; omnesq. ar tes ad perfectionem hanc, in qua nunc sunt, adduxerunt. at hoc haudquaquam potuissent facere ope litterarum & scribendi facultate de stituti ii, qui primos rerum inuentores deinceps consecuti sunt; nisi primi illi inuentores; iiq. qui primis proxime succreuerunt, inuenta & addita sua litteris & scriptura cõsignata successoribus reliquissent; præbuissentq. materiã cui ipsi deinceps ac paulatim quæ præter iam inuenta excogitassent, adderent. neque enim ex primis inuentis lumen aliquod in eodẽ studio succedentibus potuisset pręferri, quo illi illustrati cetera, quæ restabant. possent inuesti gare; atq. superiorum inuenta ipsi limare & po lire. Iam uero quæ & quanta illa est utilitas, quod litteris & scriptura deficientibus nullam priorum temporum & sæculorum, quæ ante auos aut summum proauos nostros fuerunt, notitiã haberemus? omniumq. rerum memo-

ria periret; atq. in maxima obſcuritate & obliuione tot Regna, tot Reſpublicæ, tot clarorum uirorum res geſtæ, omnia deniq. temporum monumenta iacerent. Vt qui rerum ſtatus ſuperioribus ſæculis fuerit; qui uſus, qui mores, quæ leges, quæ inſtituta, quę bella, quę peſtes, quę rerum conuerſiones, quæ imperiorum euerſiones, qui populi opibus & armis floruerint, ne ſuſpicari poſſemus quidē. Quare cum ſingulis doctrinarum & artium inuentoribus tantam gratiæ noſtrę partē debeamus, quāta eſt in ſingulis inuentis rebus utilitas, litterarum & ſcribendi inuentoribus uniuerſam gratiam omniaq. noſtra debemus. quorū ingenio & præclariſſimo omnium, quæ excogitari poſſint, inuēto omnes artes, omnesq. doctrinę ad perfectionem & abſolutionem uenerunt: uita noſtra legibus, moribus, inſtitutis formata & exculta eſt; clarorum uirorum memoria celebratur: uigentq. uirtutū monumenta, a quibus uitę cū honeſtate & laude degendę ſumamus exēpla. Cum igitur pars hæc linguę, quæ dignitate & gloria infinito interuallo alteri ſit anteponenda, uiuat ac uigeat; eiuſq. numquā ſit intermiſſus uſus, ſed iam inde ab eius initio cum in Latio hac lingua loqui homines cœperunt, perpetuo retentus & cultus, ſiquidem ēt poſt Italam, Hiſpanam, Gallicam & ceteras linguas inductas numquam latine & quidem maxima ex parte ſcribi deſitum eſt, ut paulo ante diximus, qui tandem hanc linguam mortuam

tuam conuenit uocare? Vſum quidem minus nobilis illius partis omiſſum dicere poſſumus; neque eum ipſum omnino. quippe cui in rebus, quæ reliquas humanas dignitate antecel lunt, in iisq. locis, in quibus negotia omnium maxima tractantur, ſit adhuc locus, hoc eſt in ſcholis & in iudiciis. Quare diligenter cauendum eſt nobis, ne poſthac linguam latinam uigentem & florentem falſo mortuam ap pellando per ſummam iniuriam & impietatem obruere & ſepelire contendamus. GONZ. Voluntati iſti tuæ SAVLI, quam ita egregiam erga linguam latinam oſtendis, nihil illa tibi magnopere debet, quod illam ab interitu ſeruare, atque adeo defunctam iam & extinctā ad uitam reuocare uerbis ſtudeas, cum re nō poſſis. neque iſta tua diſtinctione de ſcribendi & loquendi facultate ſatis acute a te excogitata quidquam tibi eſt perfectum ac concluſum. Te enim uirum omni eruditione perpolitum, omniq. eleganti doctrina inſtructum nō fugit, in unaquaque re ponderanda & iudicanda non ea, quæ extrinſecus adueniunt, ſed uim & naturam ipſam rei eſſe ſpectandam, & ad illam iudicium & ęſtimationem noſtram dirigendam. Dubitari autem non poteſt, quin uis & natura ſermonis ſit locutio; eaque de cauſſa lingua & ſermo ſit a natura hominibus datus, ut loquantur, notionesq. animi loquēdo exprimant; eaq. facultas, non autem ſcribendi ars inuenta nos a belluis deſtinguat.

Hominum enim est inuentum, ut tu ipse modo posuisti, quæ loquimur, ea litterarum mo numẽtis & scriptura ad posteritatis memoriam consignare. res quidem pręclarissima, sed quę linguæ natura ac ui sua nequaquam insit, uerum illi extrinsecus accidat. Cuius rei uel illud sit signum, quod multę nationes fuerunt, & etiam nunc sunt, quibus hic scribendi usus diu fuerit ignotus,& adhuc sit; atq. adeo uniuersus orbis terrarum eo usu multa sæcula caruerit, cum inuentor Cadmus proferatur, aut si quis alius fuit, qui multis sæculorum ætatibus post conditum orbem fuit. Illa igitur tan tummodo lingua uiuere existimanda est, qua loquimur; quæq. nobiscum nascitur,cum nul la alia lingę & sermonis uita sit, quam locutio. qua uero non loquimur, quaque loquendi usus, qui sermonis uita est, extinctus est, ea mortua plane est censenda; neque naturalis nostra appellanda, quippe, quæ non a natura insita nobis, sed a Magistro accepta aliena & dici & haberi debeat. Qui enim alienã eam linguam non dicamus, quam si propriam nostram esse contendamus, ceterę omnes Europę nationes nobis litem intendant; sigulęq. illam suam uindicent? quippe cuius usus non minor,atque adeo frequentior sit apud illas. Vt si eam alienam non libeat appellare, saltem propriam nostram non esse cogamur confiteri. SAVL. Enimuero GONZAGA cetera, quę adhuc attulisti, & si minus mihi probata sunt, tole-

tolerabilia tamen fuerunt. hæc uero tua tam captiosa ratio, pace tua dixerim, nullo modo ferri potest. non enim ista, quam adduxisti, solida est sententię, sed uerborum futilis & inanis differentia. quod si uerba potius sequi, quam sententiam uolumus spectare, nulla disputatio satis nobis procedet. Definitio enim sermonis istam a te excogitatam differentiam refellit. didicisse autem te a Dialecticis puto, quarũ rerum definitio sit una & eadem, eas res inter se re non differre. Quę uero sit alia sermonis definitio, quam uerborum contextus & complexio, quibus animi notiones & sensa ab iis, ad quos uerba perueniunt, percipiuntur? quid porro interest, utrum uerba hæc ore pronuntiemus, an in tabulis exaremus, cum uterque sit modus, quo uerbis, non autem nutu & significatione (ne eam latebram habeas) sensa nostra animiq. notiones, quibus uolumus, aperimus. Modi igitur sermonis cũ aliis communicandi duo sunt, cum unus tantum sit sermo, alter oris, alter stili. quorum hic præstãtior illo est habendus. quippe quod ille caducus sit ac subito intereat; auresq. pręteruehatur posterioribus uerbis antecedentia trudentibus & expellentibus, at qui scriptura consignatur sermo, immortalis est; quiq. sæpe repetitus adhęreat & retineatur; neque pręteruolet. Quod si captionibus ego quoque uelim tecum agere, uide in ratione ista tua quot sint uulnera. Principio qui tibi uenit in mentẽ

Italam linguam natura nobis insitam uocare, cum hoc in nullam linguam cadat? Si enim ulla esset hominibus naturalis lingua, ea nimirum omnes homines omnesq. gentes uterẽtur. quarum tam uarius tamq. inter se diuersus nunc sit sermo. quæ enim natura sunt, ea ubique eadem & perpetua sunt, neque locis aut nationibus aut temporibus uariant. facultatem tantummodo & aptitudinem ad loquendum natura hominibus dedit; hoc uero, aut illo sermone uti, hoc non a natura, sed ab aliis caussis habemus. deinde si sermo, qui perdiscendus sit, naturalis non est, id non minus in Itala, quam in latina lingua ualet. utraque enim perdiscenda est; nec refert utrum a nutrice, an a præceptore, & utrum in schola, an in domestica consuetudine. Iam uero quid tandem ista tua distinctio ad quęstionem nostram pertinet? aut quid uerba inter nos aucupamur, cum sententia non discrepemus? Quare quoniam aures ita delicatas habemus, aliis utamur uerbis, duasq. has res, quas adhuc uno uocabulo nominauimus linguæ siue sermonis, distinctis nominibus uocemus, alteramq. latinam locutionem; alteram latinam scriptionem appellemus. cum utraque res nihil aliud sit, ut diximus, quam modus sermonis proferendi, animiq. cogitata enuntiandi: neque de origine utriusque, quod nihil ea res ad nos pertineat, laboremus; sitq. sane locutio uetustior, modo illud teneam, hanc scriptionem

tionem eundem usum ad uerba emittenda, quem locutionem habere. quam tu subtili quadam ratione rem ad tenue limando contendis non esse in natura & ui linguæ, sed illi extrinsecus aduenire; ad hoc solidam per se rem esse; quæ natura & ui sua innixa stet; quæ omnium rerum humanarum utilissima sit; qua sublata non multum homines abessent a belluarum immanitate. Quod igitur in altera parte ualet, idem cur in altera non suscipiatur, non uideo; ac si ideo Itala locutio, siue illam linguam uelis appellare, non enim repugno, uiua existimatur, quod usus Italice loquendi uigeat, cur non uiuere existimetur latina scriptio, cuius usus numquam interierit? Verum hæc spinosa & captiosa sunt; potiusq. ad rem inutilibus controuersiis implicandam, & inuoluendam, quam ad ueritatem explorandam accommodata; nosq. in rebus futilibus nimium immoramur, quæ omitti omnino potuerunt. Vt quod extremum posuisti de exteris gentibus linguam hanc singulis uindicantibus omitti etiam potuit. Nam non ideo Italis hominibus aliena est hæc lingua, aut minus ipsorum propria, quod ea ceteris Europæ nationibus communis sit, ut Romana Ciuitas non minus Romanorum propria erat, quamuis illa non priuati modo homines complures, sed integræ quoque nationes donarentur. Igitur exteri linguæ huius, ut Ciuitatis participes facti quemadmodum Ciuitatem, ita linguam

guam propriam Italorum, ac secum communicatam debent agnoscere. Retinendum est igitur, latinum sermonem nobis, & huic ætati nostræ alienum non esse, neque extinctum ullo modo. quippe quem graues atque ingenio & doctrina præstantes viri se non deponere perpetuo testati sunt, neque ab eo se se auelli nisi quotidianorum vsuum necessitate sint passi, sed eum perpetuo usurparint in grauioribus negotiis & rebus, nimirum in Gymnasiis, in doctrinis litterarum monumentis mãdandis, in iudiciis exercendis, in actis & decretis publicis condendis, in Historiis conscribẽdis, in epistolis inter se mittendis, ut minus cẽtum ab hinc annis non modo Principes, sed priuati etiam homines alio sermone, quam latino litteras etiam familiares scribere uerecundarentur. quem morem Genuenses tam in epistolis, quam in tabulis conficiendis postremi omiserunt. Duo igitur hæc sint posita, alterũ quod tu des mihi necesse est, latinam linguam non alienam, sed non minus nostram, quam Italam popularem esse; eamq. non extinctam sed uigere; alterum, in quo tibi magnopere nõ repugnabo, eius usum in quotidiano & populari sermone esse intermissum, uel etiam, si ita mauis, plane extinctum, nõ quidem omnibus in locis, nam in scholis & in iudiciis uiget. His igitur positis id quod necessario sequitur suscipiendum est. GONZ. Quod id tandem? SAVL. Vt in nouis nominibus fingendis qđ

ueteribus

ueteribus latinis licebat, idem nobis quoque partim liceat, partim non item. GONZ. Quę tandem sunt ista, aut quæ est ista distinctio? SAVL. Ea quæ huic loco lucem afferat, ac sine qua in obscuritate nos uersari necesse sit: nihilq. certi & explorati statuere possimus. qđ idem in omnibus controuersiis usuuenit, ut sine distinctione ueritas elucere nō possit; sineq. ullo fructu in arduis rebus inuestigandis & disceptādis laboremus. Vt recte Horatius dixerit.

Non qui Sidonio contendere callidus ostro
Nescit Aquinatem potantia uellera succum,
Certius accipiet damnum, propiusve medullis,
Quam qui non poterit uero distinguere falsum.

In quam sententiam mentem bene penitus defigere debemus. Versatur enim hoc tempore magnus error, qui quamplurimos uel excellēti ingenio, egregiaq. scribendi facultate & eloquentia præditos viros, quos non necesse habeo nominare, ni fallor, transuersos egit, dum putant non licere nobis noua uocabula, nouaq. rerum nomina in latinum sermonem tāquam alienum inducere. quemadmodum Romanis olim licuit in suam uidelicet linguam. Hoc uere dicitur aliqua ex parte. at qui id omnino & in uniuersum sine distinctione suscipiunt, eo errore lapsi sunt, quod caussas uariandi sermonis non satis animaduerterūt, aut ponderarunt; neque res inter se longe diuersas, ut par fuit, distinxerunt. id quod liquido apparebit. Nos igitur errorem aperiemus distinctione

ſtinctione adhibita, quæ diſputationi noſtræ lumen præferat, inueteratumq. errorem eripiat. Peto igitur a te GONZAGA, & a uobis omnibus, qui adeſtis, ut mentem acriter intendatis. ac ſi qua opinio inſedit animis ueſtris, eā ſi ratio ueritasq. ipſa non dico labefactabit, ſed plane extorquebit, ne inuiti deponatis: neque uos eorum, qui adhuc in hac facultate latine ſcribēdi cum laude ſunt uerſati, a re momentis ſuis ponderanda deterreat conſilium: maioraq. & grauiora ſint apud uos rationis & ueritatis, quam cuiuſquam auctoritatis momēta. Peruincet enim ratio, ut ſpero, lapſos plane eſſe uiros ceteroqui doctos & ingenioſos, ac diſertos. Qui igitur ueteribus in ſua lingua uocabula mutare; nouaq. alia ac nouas loquēdi formas inducere licuiſſe contendunt, nobis non item, ii rationem & cauſſam eius rei debent afferre. at nihil eſt facilius, aut magis in promptu, forenſis nimirum ac popularis loquendi uſus. ad quem ſcribentes, & oratores, poetę quoque ſe accommodare, ut mox planum faciam, cogebantur. quare ubi uiget hic uſus, ibi loquendi formas, uocabulaq. uariare non ſolum licet, ſed neceſſe quoque eſt. ſi imperet uſus uarians.

Quem penes arbitrium eſt, ac uis & norma loquendi.

Hic igitur forenſis & popularis uſus pro tempore uarius, aliusq. alii paullatim ſuccreſcens; ueteresq. loquendi, ac pronuntiandi, & ſcribēdi formas expellēs, ac nouas in eorum locum paullatim

paullatim inducens, uariare quoq. oratores & ſcriptores cogebat, ac non poteſtatem modo illis faciebat, ſed uim quoque & neceſſitatem adhibebat noua uocabula nouasq. loquendi formas inducendi, quamuis id nonnũquam contra rationem fieret, id quod Cicero non uno in loco aperte teſtatur, qui ſe ſe populi uſum ſequi, quamuis contrarium rationi, atque a ueteri uſu tam in recte loquendo, quam in ſcribendo abhorrens fatetur. nam rectius inuideri florem, quam flori dici, ſed conſuetudini ſeruiendum, quæ flori accepit; item confidentem mala conſuetudine loquendi in uitio poni. Conſuetudinem igitur quamuis malam ſequitur Cicero. hæc & multa eiuſmodi loquẽdo. at ſcribendo non pauciora. Maiores, inquit, nuſquam niſi in uocali aſpiratione utebãtur. ideo ipſe loquebar ſic, ut pulcros, Cetegos, triumpos, Cartaginem dicerem. aliquãdo, idque ſero, conuicio aurium cum extorta mihi ueritas eſſet, uſum loquendi populo conceſſi, ſcientiam mihi retinui. Veritati igitur & ſcientiæ uſum populi ueluti arbitrum & normam loquendi anteponendum docet Cicero. quæ res nobis prorſus eſt interdicta uſu hoc loquendi magiſtro atque arbitro extincto. Forenſis igitur & popularis uſus, tum uigens, nunc extinctus uera & germana cauſſa eſt, quæ in poteſtate nouarum uocum nouarumq. loquendi formarum inducendarum differentiam inter nos & ueteres facit. Quam rem

ut copiosius explicem,ac planiorem faciam,dico ueluti hinc initium sumens, latinam linguam, & ceteros omnes omniumq. gentium sermones uocabula sæpe & loquendi formas ac uerborum terminationes, uocum quoque sonos uariasse, procedentibusq. temporibus litterarum usum immutasse, aliamq. pro alia posuisse, idque non in uocabulis modo,sed in consonantibus quoque; aliterq. alio atq. alio tempore uerba ac nomina terminasse & inflexisse. Vt Polybius affirmet, tantam factam esse Romanæ linguæ mutationem,ut pleraq. in primo fœdere a Romanis cum Carthaginensibus icto anno primo post exactos Reges L. Iunio Bruto .P. Valerio poplicola Coss. uix ab antiquitatis studiosis ac peritissimis uiris intelligerentur. Quod ne mirum uideatur, bona tua gratia Præfecte inscriptionem incisam in basi de columnæ erectæ C. Duillio, ei, qui primus Carthaginenses nauali prælio uicit, modo inuentam, quam mecum attuli, quod eam ad hanc disputationem pertinere existimaui,proferam, simulq. tabulam, quæ Genuæ in æde maxima adseruatur, a Rusticano quodam Patrum nostrorum ętate in finibus Genuensium haud procul ab Vrbe ipsa casu repertam, cum is agrum foderet. magnam enim lucem afferet disputationi, quæ in manibus est. Annuente BONCOMPAGNO. S'AVLIVS tabulas protulit. quarum ænea Genuensis tota integra est, at Duilliana marmorea ruinis confracta multisq.

tisq. circum detractis partibus, vt multa in illa desiderentur. quæ industria & sollertia plurimoq. labore Petri Ciachoni Toletani multæ eruditionis eximiæq. antiquitatum cognitionis, ac pręstantis ingenii uiri, mihiq. amicissimi suppleta sunt, præclare ac uere mea sententia. Duo attuli exempla alterum ueteris inscriptionis, ut est manca & circūcisa; alterum, in quo suppletæ res minutioribus litteris notatæ sunt, ut sententia inspicientibus & legentibus clarior sit, obscurissima aliter futura. primum exemplum tale est.

ANO

D. EXEMET. LECIONES
XIMOSQVE. MACISTRATOS
VEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACEL
VCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MAC
EM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS
LASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PA
VMQVE. EIS. NAVEBOS. CLASEIS. POENICAS. OM
VMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PREASENTE
ICTATORED. O OM. IN. ALTOD. MARID. PVC
QVE. NAV T. CVM. SOCIEIS. SEPTE
QVE. TRIREMOSQVE. NAVEIS. X
M. CAPTOM. NVMEI. CIↃ CIↃ CIↃ IↃ
TOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI CCCIↃↃↃ
CAPTOM. AES CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
OQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLO
ARTACINIEN NVOS D
EIS ARTA

Exemplum ſuppletæ ſequitur.

C. bilios. m. f. coſ. aſuorſum cartacinienſeis en ſiceliad
rem cerens eceſtANOs cocnatos popli romani artiſumad
obſedioneD. EXEMET. LECIONES cartacinienſeis omneis
maXIMOSQVE. MACISTRATOS luceis bouebos relictis
noVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACELAm moenitam urbem
pVGNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACeſtratod proſpere
rEM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. Ceſet, remecosque
cLASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PArauetq. diebus Lx
cVMQVE. EIS. NAVEBOS. CLASEIS. POENICAS. OMneis paratasq;
sVMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PRAESENTED maximod
dICTATORED. OlorOM. IN. ALTOD. MARID. PVCnandod uicet
xxxQVE. NAVtis cepeT. CVM. SOCIEIS. SEPTEm reſmosque ducis
quinreſmosQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. Xx. depreſet
auroM. CAPTOM. NVMEI. CIↃ CIↃ CIↃ DCC
arcenTOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
eraue CAPTOM. AES CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ
CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ pondo
triompOQVE. NAVALED. RAEDAD. POPLOM romanum donauet
captiuos cARTACINIENſeis inceNVOS Duxet
primosque conſol de ſicelEIS claſeque cARTAcinienſeom

triompauet earom rerom ergo S. P. Q. R. hanc ce ei columnam. p.

Lecta

Lecta & inspecta inscriptione SAVLIVS Sollerti, inquit, ingenio ac coniectura, historiasq. diligenter inspiciendo & conferendo ueritatem, & integram inscriptionis sententiam mihi uidetur assecutus Ciachonus, omissumq. sermonem repetens, Dii, inquit, immortales, quanta, quotq. in rebus linguæ est facta mutatio a Duillio Cos. ad Ciceronis & Cæsaris tempora. nam nullus apparet G. litteræ usus. cuius loco .C. semper ponitur. LECIONES. MACISTRATOS. CARTACINIENSES. Exiguus est usus uocalis. V. cuius locum. O. occupat PRIMOS CAPTOM. frequentissimus est usus ei SOCIEIS. NVMEIS. Qui uero nisi sententia declarante EXFOCIONT pro EFFVGIVNT intelligat? Sextus casus in consonantem exiens. D. littera terminatur PRAEDAD. ALTOD. MARID. præteritum tempus non in it, sed in et exit. CEPET. VICET. Numquam interiecta uocalibus geminatur consonans. quem morem in semiuocalibus fuisse apud ueteres Quinctilianus & Festus tradunt. Quis ergo CESET pro GESSIT per se nisi antecedentibus uocibus & sequentibus intelligat? caruisse aspiratione uidentur TRIOMPO. CARTACINENSEIS. Quod si tanta mutatio facta est linguæ a Bruto, & Valerio Coss. ad primi Punici belli tempora, numerusque annorum, qui inter illos & Duillium coss. inter-

interfuerunt, subducatur, ducenti .n. & quadraginta octo fuerunt, quanta inter Duillium & Ciceronem coss. nemo profecto Polybii uerba mirabitur; nemoq. qui prima conditæ urbis tempora cogitatione & coniectura repetierit, non statuet, uix aut exigua ex parte linguam Romuli Cæsaris temporibus intelligi potuisse. Verum inspicienda quoque est Genuensis tabula media inter Duelliana, & Ciceroniana tempora, quæ ad Ciceronianam linguam propius accedit, longe tamen illius dissimilis.

Q. M. MINVTEIS. Q. F. RVFEIS. DE. CONTROVER
SIEIS. INTER. GENVATEIS. ET. VEITVRIOS. IN. RE
PRAESENTE. COGNOVERVNT. ET. CORAM. IN-
TER. EOS. CONTROVERSIAS. COMPOSEIVERVNT
ET. QVA. LEGE. AGRVM. POSSIDERENT. ET. QVA
FINEIS. FIERENT. DIXSERVNT. EOS. FINEIS. FACE-
RE. TERMINOSQVE. STATVI. IOVSSERVNT. VBEI
EA. FACTA. ESSENT. ROMAM. CORAM. VENIRE
IOVSSERVNT. ROMAE. CORAM. SENTENTIAM. EX
SENATI. CONSVLTO. DIXSERVNT. EIDIB. DECEMB.
L. CAECILIO. Q. F. Q. MVVTIO. Q. F. COS. QVA. A-
GER. PRIVATVS. CASTELI. VEITVRIORVM. EST
QVEM. AGRVM. EOS. VENDERE. HEREDEMQ. SE-
QVI. LICET. IS. AGER. VECTIGAL. NEI. SIET. LAN-
GANTIVM. FINEIS. AGRI. PRIVATI. AB. RIVO. IN-
FIMO. QVI. ORITVR. AB. FONTEI. IN. MANICE-
LO. AD. FLOVIVM. EDEM. IBI. TERMINVS. STAT.
INDE. FLOVIO. SVSVM. VORSVM. IN. FLOVIVM
LEMVRIM. INDE. FLOVIO. LEMVRI. SVSVM. VSQ. AD
RIVOM. COMBERANE. INDE. RIVO. COMBEANEA. SV-
SVM. VSQ. AD. CONVALLEM. CAEPTIEMAM. IBEI. TER
MINA. DVO. STANT. CIRCVM. VIAM. POSTVMIAM
EX. EIS. TERMINIS. RECTA. REGIONE. IN. RIVO
VENDVPALE. EX. RIVO. VENDVPALE. IN. FLO-
VIVM. NEVIASCAM. INDE. DORSVM. FLOVIO. NE-
VIASCA. IN. FLOVIVM. PROCOBERAM. INDE
FLOVIO. PROCOBERA. DEORSVM. VSQVE. AD. RI-
VOM. VINELASCAM. INFVMVM. IBEI. TERMINVS
STAT. INDE. SVRSVM. RIVO. RECTO. VINELASCA
IBEI. TERMINVS. STAT. PROPTER. VIAM. POSTV-
MIAM. INDE. ALTER. TRANS. VIAM. POSTVMIAM
TERMINVS. STAT. EX. EO. TERMINO. QVI. STAT

TRANS.

TRANS. VIAM. POSTVMIAM. RECTA. REGIONE. IN FONTEM. IN. MANICELLVM. INDE. DEORSVM. RIVO. QVEI. ORITVR. AB FONTEI. IN. MANICELLO AD. TERMINVM. QVEI. STAT. AD. FLOVIVM. EDEM AGRI. POPLICI. QVOD. LANGENSES. POSIDENT HISCE. FINIS. VIDENTVR. ESSE. VBEI. CONFLVONT. EDVS. ET. PROCOBERA. IBEI. TERMINVS STAT. INDE. EDE. FLOVIO. SVR. SVORSVM. IN MONTEM. LEMVRINO. INFVMO. IBEI. TERMINVS STAT. INDE. SVRSVM. VORSVM. IVGO. RECTO MONTE. LEMVRINO. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. SVSVM. IVGO. RECTO. LEMVRINO. IBI. TERMINVS. STAT. IN. MONTE. PROCAVO. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. IN. MONTEM. LEMVRINVM SVMMVM. IBI. TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM IVGO. RECTO. IN. CASTELVM. QVEI. VOCITATVST ALIANVS. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM IVGO. RECTO. IN. MONTEM. IOVENTIONEM IBI. TERMIMVS. STAT. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. IN. MONTEM. APENINVM. QVEI. VOCATVR. POPLO. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. APENINVM. IVGO. RECTO. IN. MONTEM. TVLEDONEM IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM IVGO. RECTO. IN. FLOVIOM. VERAGLASCAM IN. MONTEM. BERIGIEMAM. INFVMO. IBI. TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. IN MONTEM. PRENICVM. IBI. TERMINVS. STAT. INDE. DORSVM. IVGO. RECTO. IN. FLOVIVM. TVLELASCAM. IBI. TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM IVGO. RECTO. BLVSTIEMELO. IN. MONTEM. CLAXELVM. IBI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM IN. FONTEM. LEBRIEMELVM. IBI. TERMINVS STAT. INDE. RECTO. RIVO. ENISECA. IN. FLOVIVM

N

VIVM. PROCOBERAM. IBI. TERMIMVS. STAT. IN-
DE. DEORSVM. IN. FLOVIOM. PROCOBERAM
VBEI. CONFLOVONT. FLOVII. EDVS. ET. PRO-
COBERA. IBI. TERMINVS. STAT. QVEM. AGRVM
POPLICVM. IVDICAMVS. ESSE. EVM. AGRVM. CA
STELANOS. LANGENSES. VEITVRIOS. POSIDERE
FRVIQVE. VIDETVR, OPORTERE. PRO. EO. AGRO
VECTIGAL. LANGENSES. VEITVRIS. IN. POPLI-
CVM. GENVAM. DENT. IN. ANNOS. SINGVLOS
VIC. N. CCCC. SEI. LANGENSES. EAM. PEQVNIAM
NON. DABVNT. NEQVE. SATISFACIENT. ARBI-
TRATVV. GENVATIVM. QVOD. PER. GENVENSES
MORA. NON. FIAT. QVO. SERIVS. EAM. PEQV-
NIAM. ACCIPIANT. TVM. QVOD. IN. EO. AGRO
NATVM. ERIT. FRVMENTI. PARTEM. VICENSV-
MAM. VINI. PARTEM. SEXTAM. LANGENSES. IN
POPLICVM. GENVAM. DARE. DEBENTO. IN. ANNOS
SINGVLOS. QVEI. INTRA. EOS. FINEIS. AGRVM
POSEDET. GENVAS. AVT. VEITVRIVS. QEI. EO-
RVM. POSEDEIT. K. SEXTIL. L. CAECILIO. Q. MVV-
TIO. COS. ITA. POSIDERE. COLEREQVE. LICEAT
EVS. QVEI. POSIDEBVNT. VECTIGAL. LANGEN-
SIBVS. PROPORTIONE. DENT. ITA. VTI. CETERI
LANGENSES. QVI. EORVM. IN. EO. AGRO. AGRVM
POSIDEBVNT. FRVENTVRQVE. PRAETEREA. IN
EO. AGRO. NI. QVIS. POSIDETO. NISI. DE. MAIO-
RE. PARTE. LANGENSIVM. VEITVRIORVM. SEN-
TENTIA. DVM. NE. ALIVM. INTROMITTAT. NISI
GENVATEM. AVT. VEITVRIVM. COLENDI. CAV-
SA. QEI. EORVM. DE. MAIORE. PARTE. LANGEN.
TIVM. VEITVRIVM. SENTENTIA. ITA. NON. PARE-
BIT. IS. AGRVM. NEI. HABETO. NIVE. FRVIMINO
QVEI. AGER. COMPASCVOS. ERIT. IN. EO. AGRO

QVO

QVO. MINVS. PECVASCERE. GENVATES. VEITVRIOSQVE. LICEAT. ITA. VTEI, IN. CETERO. AGRO GENVATI. COMPASCVO. NI. QVIS. PROHIBETO NIVE. QVIS. VIM. FACITO. NEIVE. PROHIBETO. QVO MINVS. EX. EO. AGRO. LIGNA. MATERIAMQVE. SVMANT. VTANTVRQVE. VECTIGAL. ANNI. PRIMI. K. IANVARIS. SECVNDIS. VEITVRIS. LANGENSES. IN. POPLICVM. GENVAM. DARE. DEBENTO. QVOD. ANTE. K. IANVARIS. PRIMAS. LANGENSES. FRVCTI. SVNT. ERVNTQVE. VECTIGAL. INVITI. DARE. NEI. DEBENTO PRATA. QVAE. FVERVNT. PROXIMA. FOENISICEI. L. CAECILIO. Q. MVVTIO. COS. IN. AGRO. POBLICO QVEM. VITVRIES. LANGENSES. POSIDENT. ET QVEM. ODIATES. ET. QVEM. DECTVNINES. ET. QVEM CAVATVRINES. ET. QVEM. MENTOVINES. POSIDENT EA. PRATA. INVITEIS. LANGENSIBVS. ET. ODIATIBVS. ET. DECTVVINEBVS. ET. CAVATVRINES. ET. MENTOVINES. QVEM. QVISQ. EORVM. AGRVM. POSIDEBIT. INVITIS. EIS. NI QVIS. SICET. NIVE. PASCAT. NIVE. FRVATVR. SEI LANGENSES. AVT. ODIATES. AVT DECTVNINES. AVT. CAVATVRINES. AVT. MENTOVINES. MALENT. IN. EO. AGRO. ALIA. PRATA. INMITTERE. DEFENDERE. SICARE. ID. VTI. FACERE. LICEAT DVM. NE. AMPLIOREM. MODVM. PRATORVM. HABEANT. QVAM. PROXVMA. AESTATE. HABVERVNT. FRVCTIQ. SVNT. VITVRIES. QVEI. CONTROVERSIAS. GENVENSIVM. OB. INIOVRIAS. IVDICATI. AVT. DAMNATI SVNT. SEI. QVIS. IN. VINCVLEIS. OB. EAS. RES. EST EOS. OMNEIS. SOLVEI. MITTEI. LIBERIQVE. GENVENSES. VIDETVR. OPORTERE. ANTE. EIDVS. SEXTILIS PRIMAS. SEI. QVOI. DE. EA. RE. INIQVOM. VIDEBITVR ESSE. AD. NOS. ADEANT. PRIMO. QVOQVE. DIE ET. AB OMNIBVS CONTROVERSIS. ET. HONO. PVBL. LI. LEGI. MOCO. METICANIO. METICONI. F. PLANCVS. PELIANI. PELIONI. F.

 Vtraque

Vtraque tabula lecta SAVLIVS ad omissum sermonem rediens. nominum, inquit, formarum loquendi, & ceterarum rerum uarietas nō. aliunde profecto nascebatur, ut sæpe iam dixi, quam ab usu loquendi populari. cuius uim Horatius diserte testatur illis uersibus

Multa renascentur, quæ iam cecidere; cadentq.
Quæ nunc sunt in honore uocabula, si uolet usus,
Quem penes arbitrium est, & uis, ac norma loquendi.

Qui alio quoque in loco eos homines accusat, qui noua rerum uocabula spernentes uetera & obsoleta pugnaciter retinebant.

---- Quid autem
Cæcilio Plautoq. dabit Romanus, ademptum
Vergilio, Varioq.? ego cur acquirere pauca
Si possum inuideor? Cum lingua Catonis & Enni
Sermonem patrium ditauerit, & noua rerum
Nomina protulerit? licuit, semperq. licebit
Signatum præsente nota producere nomen.

Quos etiam homines a Cicerone reprehensos & irrisos accepimus. tantumq. huic usui tribuebatur, ut ipse etiam Cicero, ut diximus, in recte scribendi ratione usum se rationi præferre affirmarit. quæ auctoritas illorum consilium redarguit, qui ætate nostra uetera & obsoleta uocabula Boccacianorū temporum consectātur, nouis, & quæ in usu loquendi sunt, spretis, neque animaduertunt, se similitudine latinæ linguæ reprehensionem subterfugere non posse. Vsus enim latine uulgo loquendi uel omissus, uel extinctus noua uocabula gignere

non

non poteſt. ut uetera & Ciceronis temporibus uſurpata nobis ſint neceſſario & perpetuo retinenda. at in lingua populari diuerſum eſt, in qua popularis loquēdi uſus idem quod uetus Romanus debet efficere. ſed horum hominū opinio ſatis acute & copioſe a Baldaſſare Caſtillionio refellitur, qui mihi de hac re probabilius diſſeruiſſe uidetur. GONZ. Tu uero Caſtillionium tibi habeto. Ego Bembum & ceteros, qui contra ſentiunt, tenebo. quorum, ni fallor, hac præſertim in re maiora ſunt auctoritatis momenta. SAVL. Maiora apud egregios uiros eſſe debent rationis, quam ullius humanæ auctoritatis momenta; parceq. de magnis uiris loquendum eſt; meminiſſeq. prouerbii decet, quod a comparationibus tamquam odioſis rebus nos iubet abſtinere. ſed hæc alias. nunc quod agimus. Nempe ita dicebamus, neque in eo ſententiis diſcrepamus, non licere nobis in rebus, quæ ueterum temporibus erant, noua uocabula, nouaſq. loquendi formas inducere, quippe quod loquendi uſus ſit extinctus, a quo uno hæc petenda ſunt. quę res latine ſcribentibus nihil prorſus incommodat. ueteribus enim latinis uocabulis ueteribuſq. loquendi formis uti poſſunt. Qua parte diuiſionis expedita, quæ facilior & minoris cōtentionis fuit, altera reſtat longe difficillima, atque in primis controuerſa. quæ ita in ſpeciē firma eſt, ut quamplurimos, qui non exiguos progreſſus in latinis litteris habebāt, ab eo ſtu

dio

dio abduxerit. Quare ea quæ hactenus diximus, ludus & iocus fuerunt prę iis, quę mox disputaturi sumus. in mediã enim & acerrimam dimicationem deuenimus; atque adeo in ipsam arcem inuadendum est. Tria igitur afferunt ii, qui latine scribendi nullam esse facultatem hoc tempore contẽdunt, primum nouas easq. innumerabiles post usum latine uulgo loquendi extinctum exortas res, quæ nomine latino omnino careant. quo fieri, ut si quis latine uelit scribere, hæc omnia cogatur omittere; maximamq. proinde cogitationum & sensorum suorum partem non possit exprimere. Alterũ, si uocibus non latinis eas res uelit nominare, non iam latine illum scripturum, sed barbare & inquinate; deformeq. monstrum pariturum ex diuersissimis duabus rebus conflatum. Tertium est, si circumlocutionibus uti uelit, molestum illum sibi, & legentibus ingratum ac uix tolerabile negotium sumpturum. quid uero ea lingua facias, qua recte & proprie animi sensa aperire non possis, sed per ambages te debeas auribus hominum insinuare? Cui uero omnino mortalium tantum ab usuum suorum necessitatibus otii est, ut te iustum diem uix dimidiam sententiam tam longo ac molesto uerborum ambitu exprimentem ferat, quam si proprie loquereris, aut scriberes, duobus uerbis poteras expedire. Tu ne cum tanto conatu, tantoq. uerborum apparatu nihil tandem dicas, tamen ne te audiri & legi postulare audebis.

bis?Quo uero operę pretio tantam molesti ne gotii molem tibi tandem studes conflare? Qui bus rationibus, qui ita disputant, perfectum sibi & conclusum putant, quod intendunt; atq. illis ita hærent, ut contra differentium sermonem uix auribus admittant. quam rem tu GONZAGA in oratione tua satis demonstrasti, qui in hoc argumēto plurimus fueris, quod caussæ ueştræ munitissimam arcem putas.

GONZ. Et quidem ita munitam, ut si me & ceteros ex ea deieceris, lauream tibi deberi cō fitear. SAVL. Palmam quidem ex hac uictoria potiusquam lauream spero, ita leuis mihi in hac dimicatione uidetur exudandus esse labor; speroq. te hoc in loco multo minus commode constiturum, quam in tribus superioribus constiteris. Verum ne uerbis tantū feroces uideamur, pes est cōferendus; presseq. agendū, ac distinctio præmuniēda, cuius ut paullo ante diximus, ea est natura, ut res confusas & obscuras explicet & illustret; uerumq. ab adumbratis speciebus secernat, ac ueritatem inuolucris euolutam in clara luce constituat. Rerum igitur, quibus noua sint imponenda nomina, duo esse genera dico, alterum earum, quæ re & usu omninoq. ueteribus erant ignota. alterum, earum quarum usum habebant ueteres quidem, quarumque essentia apud illos erat, quamuis eædem forma quadam, non illa quidem, quæ rebus ut sint, dat; sed extrinsecus adueniente, uariarent; diuersæq. a nostris essent. GONZ.

Exemplis

Exemplis hæc mihi planâ fieri uelim. SAVL. Fient uero. Superioris generis sunt quamplurima Magistratuum ac Principatuum & Procurationum, munerumque tam militarium quam Ciuilium nomina. Vt Duces, Marchiones, Lantgrauii, Sultani, Bassæ, Bellerbei, Sangiachi, Asapi, exercitus Magistri, Columbelli; Bellica præterea tormenta & instrumenta: armorumq. genera quamplurima Bombardæ, Cannones, Moscheti, Sagri, Sclopi, Alabardæ; Quamplurima præterea munitionum nomina & species. Belloardui, Casæmattæ; formæ platæ & nonnulla eiusmodi. quæ res apud ueteres non modo nullo in usu fuerunt, sed ne excogitatę quidem, aut eorũ nomina fando audita. ad hoc genus referenda quoque sunt urbium & prouinciarium, tum locorum & fluminum mutata nomina. Alterũ genus est earum rerũ, quę usu & essentia apud ueteres eędem erant, quę apud nos sunt, quãuis forma, non illa, ut sæpe repetam, quæ intima rebus est: a quaq. res, ut sint habent, sed hac extrinsecus adueniente ac mutabili re eadem manente uarient. Eiusmodi sunt complures uestium & ciborum ac condimentorũ; ad hoc domesticorum instrumentorum tam urbanorum quam rusticorum, domesticæq. suppellectilis species; nonnulla quoq. fortasse opificum instrumenta. Et si qua alia sunt eiusmodi. In primo genere debemus nos ad ueterum similitudinem conformare, ut non uereamur

mur res nouas nouis iisq. quæ habent uocabu lis appellare; eaq. uocabula ſcriptis noſtris inſerere, quiq. ita facientes latine negant ſcribere, ii Cæſarem & Liuium ceteroſq. latinæ linguæ principes latine negant ſcripſiſſe. qui Magiſtratuum & Imperiorum ac Procurationum item bellicorum inſtrumentorum & ceterarũ rerum nouarum ab exteris acceptarum, quæ ſcribenda incidebant, nomina, ſuis uocabulis, iiſdemq. quibus ab exteris gentibus, a quibus res eas accipiebant, appellabantur; inſignia faciebant, quamuis ea neque a Græco ſermone manarent, neque ulla ſimilitudine latinam linguam attingerent. Doceant igitur ii, qui ita delicatas aures habent, cur non idem quod illis, liceat nobis? cur tandem minus latinus ſit ſermo noſter Magiſtratuum & Procurationum; item bellicorum inſtrumentorum & armorum nominibus, quæ ſuperius paullo ante commemoraui, in ſcrtpturas noſtras inſertis, quam ueterum, qui Mediaſtuticos, Saufetes, Druidas, Ambactos, Item Ceſtroſphendones, Falaricas, Acinaces, Sariſſas, Cetras, Rompheas, & quamplurima alia ſimilia magiſtratuum & armorum nomina in ſcripta ſua tranſtulerunt. ea enim fuit ueterum ſententia, ut quemadmodum Ciuitatem ſuam non minus Romanam, ac Quiritium populum non minus Romanum putarent, quod nonnullos ſæpe exteros in Ciuitatem acciperent, ita linguam ſuam contaminari non putarent, neque

O cor-

corrumpi,nec minus puram latinam esse,quod nonnulla rerum nouarum & antea inauditarũ uocabula Ciuitate donarent. qui mos omniũ populorum & omnium temporum fuit, & nunc,ut cum maxime,uiget. Cui orationi occurri non potest, quod is mos ab illis tantummodo possit usurpari in sermone suo, quorum lingua extincta non sit. nam hæc ratio quando ualeat, modo demonstrauimus. Longe diuersa ratio est eorum uocabulorum, quæ non usus loquendi forensis & popularis populiq. arbitrium, sed nouę exortæ res uel peregre importatę neque Romano populo antea cognitę aut auditæ necessario inducebant, scriptoresq. una cum nouis uel exortis uel peregre aduectis rebus aut noua ipsi fabricabantur uocabula, aut peregrina usurpabant. quam rẽ qui licuisse illis facere concedunt, nobis negant, iis Pithagorę auctoritas est optanda, cuius dicta pro decreto rato & fixo illius discipuli habebant, nefasq. putabant, rationem quęrere. nam ratione quidem quod statuunt, docere possunt nulla. Cur enim nobis minus, quam ueteribus nouarum rerum noua nomina accipere & usurpare liceat? aut quis rationem comminisci possit diuersum statuendi? quippe quæ Romani & Latini homines ab usu & consuetudine populari sermonem immutante similiter atque nos non acciperent, neque in hoc secundo genere sese linguam mutare intelligerent. Neque enim quemadmodum in
supe-

superiore genere cum noua uocabula nouasq. loquendi formas inducebant, uetera expellebant, nouasq. in illorum locum subiiciebãt, ita in hoc secundo genere cum noua Magistratuum uocabula usurpabant Romanis non antea audita, idcirco nomina Magistratuum suorum deponebant, quod fuisset nouam linguã facere, sed uetera earum rerum nomina retinebant, linguaq. eadem manebat. Neque enim pro Consulibus, Tribunis, Prętoribus, Aedilibus, Dictatoribus, Pontificibus, Saufetas, Mediastuticos, Druidas inducebant, nec pro pilo, torace, gladio, sarissæ, cestro sphendonis, cetræ, falaricę, acinacis nominibus utebantur, sed in rebus & magistratibus Romanis ac ueteribus uetera nomina retinentes, nihilq. immutantes exteras res & Magistratus, quæ Romano uocabulo carebant, suis & exteris uocabulis appellabant; neque ideo sese aliam linguam creare, aut linguam latinam exteris uocabulis usurpandis putabant inquinare. quod cur nobis idem non liceat, nemo ne umbram quidem, ut ita dixerim, rationis poterit cominisci. At in superiore genere non nouas neque cognitas antea res nouis & suis uocabulis peregre aduenientibus nũcupabant, sed ueteres & cognitas res nouis nominibus ueteribus expulsis appellabant, nouasq. loquendi formas usu populari ita cogẽte ueteribus paullatim obsoletis & expulsis inducebant, sermonemq. sese ea in re mutare

profitebantur. quod nō modo illis facere licebat, sed, ut sæpe iam dixi, necessarium quoque erat usu populi ita imperante, at nobis nullo modo licere confiteor. Quam distinctionem si quis retinebit, errorem, si quem mente conceptum habet, facile deponet. GONZ. Scimitarram igitur & Alabardam in Historia scribenda nominabis? SAVL. Alabardam nominabo, Scimitarram non item, distinctionem, quam posui retinens. nam Alabardā nouum hastę seu ferri, quo hasta pręfigitur, genus est ueteribus ignotum. ut non maiorem ea res mihi religionem iniiciat, quā Liuio Falaricæ appellatio. at scimitarra Turcarum est falcatus gladius, semper autem homines usi sunt gladio. gladium igitur dicam; & si exprimere formam uelim, falcatum gladium dicam. a scimitarrę autem uocabulo abstinebo. Latine enim non Arabice scribere uolo. Nam cum apud ueteres singulæ nationes gladium, hastam, scutum, galeam, toracem loricam suo unaquæq. nomine sibi proprio appellaret, Romani uocabula exterarum gentium in iis rebus, quæ sibi cum illis erant communia, in eoque armorum genere, quo omnes utebantur, haudquaquam sequebantur, sed sua latina usurpabant, quamuis eadem arma forma nonnihil uariarent, ut Hispaniensem gladium, quem forma longe a Romano gladio diuersa fuisse constat, gladiū tamen appellabant Hispaniensem, quem gladium

dium nomen proprium suum Hiſpanum a latino longe alium habuiſſe neceſſe eſt. GONZ. Verum illud fac tecum cogites SAVLI longe aliam ueterum ac noſtram fuiſſe rationem. noua enim rerum nomina in latinum ſermonem inſerenda, ſingula ſingularũ nationum tũ erant ceteris gentibus prorſus ignota; unoq. proinde tantummodo uocabulo ſingulæ res notabãtur. Saguntinorum enim dumtaxat, ut multi putant, erat Falarica, Hiſpanorum Cetra, Macedonũ Sariſſa. Vt explicata & explorata hoc in genere eſſet ueteribus latine ſcribẽtibus & loquentibus ratio nominis aſciſcendi, illius nimirum, quod unicum res habebat. at ætate noſtra eadem res non uno tantum nomine eſt inſignis, ſed tot nomina fere habet, quot ſunt, quæ ea re utuntur, nationes. Vt nobis in hoc genere hærendũ ſit; neque ſatis perſpectum & exploratum, qui ſit habendus delectus. SAVL. Quem alium delectum habendum cenſeam, quam ut ſingularum nationum ſcriptores latine ſcribentes ſuæ quiſq. nationis uocabula teneant? Italo igitur uocabulo utantur Itali. quãquam niſi arrogãs id poſſit uideri, ceteris quoque nationibus ſuadeam, ut Itala potius uocabula ſequantur, quod latina lingua uerius Italorum, quam ceterarum gentiũ dici poſſit, quippe quam in Italia natam atq. altam reliquę prouinciæ ab Italis acceperint, multaq. ſint eiuſmodi inſtrumentorum & armorum Italica nomina ad latinam linguam, quam ad ceterarum

nationum ſermonem propius accedentia. Latini enim ſermonis rationem & ſimilitudinem propius attingit Bombarda & Sclopus, quā Artagliaria & Archibugius. niſi fortaſſe quis dixerit, illud nomen ceteris anteponēdum, quo ab ea natione, apud quam inuentum eſt inſtrumentum, appellatur. in quo non magnopere repugnabo; ac permittam, ut hac in re ſuo quiſque utatur iudicio. Longe abſurdior quāquam genere nō nihil diſſimilis eſt illorum error, qui Vrbes & prouincias ueteribus nominibus appellant; Papiamq. & Longobardiam, Ticinum, & Galliam Ciſalpinam uocant. quare quid dici poſſit ineptius? aut qua in re a ueterum more alieniores eſſe poſſint? Quæro.n. quomodo latine ſcribere exiſtimandi ſint ii, qui a latinorum uſu & iudicio tam longe recedant? Nam cum urbes & prouinciæ nomina pro temporibus ſoleāt mutare, ita ueteres ſcriptores ſe quoque ad nomina temporum accōmodabant; neque ſcriptores modo, ſed uulgo omnes. Igitur Liuius & ceteri, quas urbes Anxur & Nequinum uocarunt, cum res illorum temporum, quibus ita nominabantur, litteris mandabant; eaſdem poſtea Terracinā & Narniam appellarunt, cum ad ea tempora ueniſſent, quibus oppida illa nomina mutauerant. Quid eſt porro ineptius, quam cum ueteres tātam Italiæ partem Galliam Ciſalpinam ab Incolis nominarint, nos non eandem Longobardiam ob eandem cauſſam appellare? Quid enim

enim magis latinam linguam uitiant Longobardorum, Flandrorum, Brabantinorum nomina, quam Gallorum, Insubrium, Cenomanorum, Boiorum, quibus multæ Italicæ & Belgicæ regiones nominantur? Non ista ad linguã pertinent, sed ab euentibus & casibus pendẽt. GONZ. Atqui multi nostra ætate latine scribentes, iisq. quorum nomen clarissimum est, in hoc, quem uocas, errore uersantur. SAVL. De re loqui, non de hominibus iudicia facere, in præsentia mihi propositum est. proinde tu ne me ad hanc necessitatem adigas. Simili sunt in errore, qui contra ut Italice scribere uideantur, uetera populorum nomina recentibus ac mutatis uocabulis appellant, & Belgas, cum de Gallis & Belgis deq. illis temporibus scribunt, Francos & Flandros uocant. perinde quasi hæc nomina a linguis mutentur, & non a rerum euentis, ac perinde quasi iidem sint populi Franci & Galli duobus nominibus appellati, ut duæ sunt linguæ: eademq. natio alia lingua, hoc est latina Galli, alia hoc est populari Franci appellentur, cum duæ hæ sint diuersę nationes; Franciq. Gallos subegerint; Galliæq. partem etiam a se ipsis occupatam nomine suo, ut perpetuus fuit omnium gentium mos, appellarint. Non hæc, inquam, linguæ sunt, sed rei, sed euentorum. Vides igitur GONZAGA ratio ista, quæ familiam ducit, quamq. ita firmam putabas, ut non modo nõ euerti, sed ne labefactari quidem posset, quam

facile corruerit; quămq. tota iaceat. S A V L. Patronum te quamuis acrem & uehementem æquo animo feram, partes Iudicis tibi assumẽtem non feram, quæ audientibus sunt relinquẽdæ. S A V L. Superest altera distinctionis pars, de rebus, quarum extrinsecus adueniens forma mutata est; ideoq. nouarum speciem habent, cum re & essentia usuq. ueteres sint censendæ. quę enim talia sunt, ea noua appellari uere non possunt. Cuiusmodi fere sunt uestiũ omne genus; ciborum præterea & condimentorum uariæ species, multa quoque domesticæ supellectilis, ac nõnulla etiam opificum instrumenta. Perfacilis autem nobis & expedita hæc est disputatio. quis enim dubitet, quin hæc omnia cum re & usu, qui in eiusmodi rebus spectandus in primis est, uetera sint, ueteribus quoque nominibus sint appellanda? ac proinde latine scribentes exteriorem uestem, quę ceteras tegat, togam debeant uocare, interiorem tunicam; uiatoriam, penulam? Forma, inquis, harum rerum diuersa est a ueteribus. quid tandem id refert, modo res essentia & usu eadem sit? Vtrum enim in rebus nominandis maiora esse debent essentiæ, an extrinsecus aduenientium rerum momenta? an nondũ didicimus, quæ essentia eadem sint, ea ab iis, quæ accidunt, non uariari? Quare quemadmodum ferreum capitis tegmen cum usu idem sit, forma tamen plurimum a ueteribus differat suo uocabulo galeam a scribẽtibus appel-

lari

lari non reprehendis, cur non idem in ueſtimẽtis æquo animo feras? Vel ex iis, quæ in lingua populari uſurpantur, te conuincam. penularũ formã noſtra ætate in Italia plus uicies variatã uidimus, quas tamen omnes uno eodemq. tabarri nomine, quo ueſtis uiatoria ab Italis appellatur, ſemper uocauimus. Cur igitur eadẽ ſimilitudo in latina lingua non feratur? ut quẽadmodum uariȩ ac toties huius ueſtis mutatȩ formæ idẽ ſemper tabarri nomen retinuerunt, in populari ſermone, ita in latino penulæ nomen numquam amittant? aut cur doliorum, cacaborum, peluium, ſellarum, ceterorumq. domeſticorum inſtrumentorum uocabula nõ retineantur, cum ſupellex noſtra eadem, quæ antiquorum uſu & eſſentia ſit, ac forma tantum nonnihil differat? id quod ueteribus ipſis uſuueniſſe ſcimus, apud quos & ueſtium & ceterarum eiuſmodi rerum formas nonnihil uariaſſe multa extant indicia. quȩ tamẽ res nouis nominibus tãquam nouæ non notabantur. Summam faciam, res ab uſu non ab artificio ac forma nomen accipere. exteriorem enim ueſtem, quod interiores ac totum hominem tegat, nõ quod hæc uel illa forma confecta ſit, togam appellari, ſellam quod in ea ſedeamus, ita uocari, non quod hac uel illa forma facta ſit. Eodẽ igitur manente uſu, a quo res nomen habent, eadem nomina manere debent, quacũque tandem forma effingantur. quæ ut rebus nomen non dat, ita ne adimere quidẽ poteſt. Nõnulla

tamen noua plane esse, & a nobis inuenta, nō negauerim, quæ ad superius genus possint referri, quæq. cum ueteribus essent ignota; nullusq. earum plane esset usus, uoce quoq. latina omnino careant. uerum hęc ita pauca sunt, ut uix compareant. His nomen aptum & a latino uel a gręco manans facile potest imponi. Quis enim manuum tegmina Chirothecas nominari reprehendat? quis ferreos orbes ab equo loris utrimque suspensos, quibus equitantes pedes inserimus, non recte Iouium stapedas ab usu nominasse dixerit? cur non illam, in qua equitantes sedemus, sellam iure uocemus, cum latina uox sit sella, instrumentumq. sedēdi sit, quamuis ueteres equitantes ea carerent? eadem ratio erit ceterorum, si qua se offerent, quæ noua uoce sint notanda. quæ adeo pauca sunt, ut mihi in præsentia non alia quā hæc tria in mentē ueniant. Minutula illa, quæ quā plurima oratione tua persecutus es, cum Philippi arma pingeres, minimi sunt facienda, atq. adeo superuacanea sunt omnino. neque enim in scriptura grauium rerum cadunt. Siue enim doctrinas tractes, siue poemata conficias, siue historias conscribas, siue de publicis rebus epistolas mittas, nihil opus est eiusmodi minutis rebus. neq. enim si quis res gestas Philippi aut carminibus, aut soluta oratione litterarum monumentis suscipiat mandandas, necesse habebit, uarias illas picturarum formas, quibus arma erant distincta & insignia, minute confectari, quo-

ri, quorum nomina grauibus uiris uel in populari sermone ignota ab ipsis tantummodo artificibus uix sciuntur. Virgilii auctoritate contẽtus grauis & prudens scriptor se se ad eius similitudinem conformabit. qui Didonem aureis & purpureis pictisq. uestibus conspiciendam inducens a minutis illis rebus abstinuit, quæ poematis dignitatem & grauitatem imminuunt; satisq. habuit formam pulcherrimæ Reginæ uestibus ad uenationem succinctę ita exprimere.

Sidoniam picto clamydem circumdata limbo;
Cui pharetra ex humero; crines nodantur in aurum;
Aurea purpuream subnectit fibula uestem.

Quod Virgilii iudicium sunt qui Homeri consilio anteponant. qui in rebus describendis minutissima quęque nimium fortasse consectatus est. quem ætate nostra imitari studuit in Poemate populari lingua conscripto, quod Italiæ liberatæ inscripsit, Ioannes Georgius Trissinus eruditus quidem & doctus in primis uir, atque egregius Poeta. at hac in re sapienter ne fecerit Homeri auctoritatem Virgilio præferens, aliorum erit iudicium. equidem meum inter tantos uiros, quiq. in Poetica facultate summũ fastigium teneant, iudicium non interponam. Illud tenebo, neque me de eo quisquam dimouebit, Virgilii consilium ad Ciceronis eloquẽtiæ antistitis sententiam propius accedere, qui affirmat, minutam & exilem atq. humilem esse nimiam omnem diligentiam. quare in graui

oratione & in amplo illo genere, res nimium enucleandas non esse, aut minute persequendas. Perspicuum autem est, ni fallor, nihil Heroico poemate magis ab humilibus & exilibus abhorrere, ac magis grandia postulare. Quam rem Virgilium iudicio potius adductũ fecisse, quam linguæ egestate, quodque latinus sermo non, ut Græcus, in quascumque formas uelis, flexibilis minus minutis rebus explicandis aptus sit, ut nonnulli putant, Moretum declarat, in quo Virgilius res humiles ita minute persequitur, ut nihil Græcis cedat. Quid enim minutius simulque enucleatius dici potuit, quam hoc?

Sollicitaq. manu tenebras explorat inertes,
Vestigatq. focum, læsus quem denique sensit.
Paruulus exusto remanebat stipite fumus,
Et cinis obductę uelabat lumina prunæ.
Admouet his pronam submissa fronte lucernam,
Et producit acu stuppas humore carentes;
Excitat & crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebræ fulgore recedunt.
Oppositaq. manu lumen defendit ab aura

Item illa

--- Hęc erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura,
Torta comam, labroq. tumens, & fusca colore,
Pectore lata, iacens mammis, compressior aluo,
Cruribus exilis, spatiosa prodiga planta,
Continuis rimis calcanea scissa rigebant.

Eiusmodi

Eiuſmodi minuta ſi in poemate non ſunt neceſſaria, quod genus ſcribendi omnes floſculos admittit, quanto eadem a grauitate hiſtorię ſunt magis aliena. GONZ. Veritatem mora, falſa feſtinatione ualeſcere uere tradidit Cornelius Tacitus. quare paullo amplius immorandum eſt hoc in loco, in quo diſputationis ſumma in primis uertitur, resq. ſubtilius eſt tractanda, ac prolixius & planius explicanda: neque ueritas iſtius breuitatis inuolucris obtegenda. Tu enim SAVLI bellica dumtaxat nonnulla inſtrumenta & armorum genera protuliſti, quæ nouis nominibus nuncupari poſſe, ueterum ipſorum exemplo & imitatione confirmare conatus es, quam tamen rem non omnes tibi facile dederint; quin contra acerrimos aduerſarios te habiturũ puto. Verum ego non neceſſe habeo omnibus in rebus tibi moroſe aduerſari. quare rem controuerſam & ambiguam a me tibi conceſſam in præſentia habeto. non enim libenter lites ſero. ſed pauca hæc & tolerabilia ſunt. Quid cetera omnia, quę in quotidiano uſu uerſantur? quæ non paucula illa ſunt, quæ commemoraſti, chyrotheca, ſtapeda, ſella, ſed pene infinita in omni rerum genere, atque adeo tot, ut ſi quis ſummam ſubducat, plures ſint pene ætate noſtra res, quæ latino nomine careant, quam quę latine nominentur; eęq. eiuſmodi ſunt, ut niſi ſua quæq. uoce appellentur, quotidianorum uſuum commercia inter nos con-

ſtare non poſſint. Atque ut diſtinctionem tuã accipiam, earum rerum, quæ omnino non erant, quas nouo uocabulo nuncupandas eſſe neceſſitas a te expreſſit, ab iis quæ quamuis formam mutarint, uſus tamen earum uiget, idemq. eſt, ac proinde cum eadem ſit ſubſtantia, eadem cum ueteribus poſſunt dici; recteq. idcirco illas ueteribus nominibus uocari. Vt igitur tuam diſtinctionem ſequar, quamplurimę ac pene innumerabiles ſunt res in utroque genere, quę nouis nominibus neceſſario egent, quę oratione perſequi non neceſſe habeo, nam & uulgo nota ſunt, & ſatietatem facerent. Sed cogitationi uos ea ueſtrę in omni genere quęſo, ſubiicite, eaq. omnia animo circunſpicite. Principio in ueſtitu quot noua ſunt, quorum nullus apud ueteres erat uſus? ac præter ipſum ueſtitum quot pannorũ ſunt inductę ſpecies ueteribus plane ignotæ? Quid in cibis? dies me deficiat, ſi ſingulas ſpecies cum ciborum ipſorum, tum condimentorum uelim recenſere, quæ ſuis ſingulę nominibus appellantur, quæq. apud ueteres cum ipſæ non eſſent, ne nominari quidem poterant. Iam uero Salgamorum infinita genera a ueteribus re diuerſa an nõ ſunt ſuis propriis nominibus a nobis notata? Eadem multitudo rerum nouarum, ac nouis & ſuis propriis uocabulis diſtinctarum in ſupellectili tam urbana quam ruſtica reperietur. Atque hæc in eo genere ſunt rerum, quas nouas plane eſſe affirmaſti;

firmasti; quarumq. nullum fuisse usum apud ueteres constat. Alterius generis sunt ea, quæ eadem cum ueteribus fuisse, atque idcirco iisdem, quibus apud ueteres, nominibus appel lāndas ex substantia atque ex usu argumentaris. quem locum non te facilius quam superiorem tueri posse reor, nam ut tibi dem, quę usu sunt eadem, quod ad nostram disputationem attinet, substantia quoque eadem esse, quamuis forma quadam uarient; ac propterea eadem illis esse tribuenda nomina, ut de toga & de tunica dixisti. Vt igitur hęc tibi dem, non tamen hęc pro cetero tuo acumine mihi pronunciare uisus es, cum singula harū rerum genera compluribus speciebus ac uariis distinguantur. quas singulas species suis propriis nominibus uocandas esse cum quotidianorum usuum necęssitas uel ab inuitis nobis exprimit, tum ueterum exemplo demonstratur. quorum uno ero contentus, ne nimis longum faciam. Velandi capitis cum usus sit unus, non tamen omne capitis uelamē uno eodemq. uocabulo nominabatur, sed nomina simul cū speciebus erant uaria. galerus, pileus, petasus, tiara, cidaris, diadema, corona, mitra, & nonnulla alia. idem igitur nos quoq. facere tum ueterum exemplum, tum necessitas ipsa cogit. nam ut uestem exteriorem, quę interiores tegit, togam, interiorem tunicam etiam nostro tempore recte uocari tibi assentior; atque utramque rem eandem esse gene-
re,

re, ſubſtantia,uſu cum ueteribus non inficior, ita plures ac uarias eſſe affirmo togarum & tunicarum ſpecies, uarias item penularum, id quod uulgo notum eſt. quę ſingulę ſi uno generis uocabulo uelis appellare, & a ueterum imitatione recedes; neque te miniſtri ac pueri tui illas poſcentem intelligent. Iam uero nauticarum rerum uocabula, ipſiusq. nauis partium nomina, cum alia plane eſſet ueterum na uigiorum forma, quot ac quam pene innumerabilia ſunt? quibus cum latina lingua prorſus careat, in quanta ac quam neceſſaria re, ſi latine loqui ac ſcribere uolumus, muti eſſe cogemur? Quem igitur exitum habet diſtinctio a te inducta, cum in utroque genere tam multa ſint, quæ proprio uocabulo nuncupari ſermonis & quotidianorum uſuum neceſſitas cogit? Minuta igitur hæc, quę contemnebas, quæ in omni genere infinita pene ſunt, quorũ uſu carere non poſſumus,] ſi non ſcripto, id quod tamen nullo modo concedo, ſaltem loquendo, cum illis nobis opus eſt, an non neceſſario ſunt nobis millies in die exprimenda? SAVL: Sunt uero GONZAGA. Verum an memoria iam excidit, ita partitos nos eſſe inter hos duos ſermones munera, ut ſcripturam & graues res latinę linguæ reſeruaremus, quotidianorum uero uſuum commercia cum pueris, cum mulieribus, cum familiaribus, cum opificibus, cum uillicis, cum ruſticanis, cum miniſtris, addo etiam cum magnis & grauibus

uiris

uiris ad popularem linguam delegamus? GONZ. Misera uero & perdita omnino ista est defensionis latebra a te uno nunc primum excogitata, pręclareq. se habet egregius iste uester latinus sermo. quo quid mihi opus est; aut quid me molesto negotio implicem, tantoq. studio ac labore eum mihi sermonem cōparem, quo uix dimidiam rerum partem, quæ in usum mortalium cadunt, possim exprimere, cum meum paratum habeam, quo omnia animi sensa commode declarem; omnesq. res nominem? SAVL. Nemini oratio mea uim affert; liberaq. sunt tibi, & uero cunctis hominibus consilia, quo quisque sermone sit utendum statuat. uerum quas tu nouas res in omni genere quotidianorum usuum protulisti, eas non magnopere ad disputationem nostram dico pertinere. nam si mihi tecum pugna esset de loquendo, ualeret tua ratio in quotidianis commerciis. ineptus enim ac ridiculus plane sit, si quis uulgo, ac cum familiaribus & ministris & opificibus alio quam populari sermone utatur. Verum nos non de loquendo sed de scribendo ambigimus. Docuimus autem modo, eiusmodi res in scripturam non cadere, nisi raro admodum, atque inter familiares ac mercatores, si quis illorum eas res per epistolam sibi mitti postulet, easue in tabernæ & societatis aduersaria referat. at in epistolis de grauibus & publicis rebus, quales sunt, quas Principes & oratores, quiq. Prin

 cipibus

cipibus ſunt ab epiſtolis,atque ii, qui publicas & graues res tractant, inter ſe ſcribunt, in orationibus, in iudiciis, in hiſtoriis ſcribendis, in Poematibus conficiendis,in primis uero in Gymnaſiis atque in doctrinæ ſtudiis & diſputationibus nullus eſt, ut planum fecimus, minutis iſtis locus. GONZ. Hoc uero optimum, quod doctrinas & ſcientias latino ſermoni reſeruas. id uero eſt eiuſmodi, ut niſi de tuo pudore & iudicio detrahere uererer, affirmare nõ dubitarem, te talium, qui te audiunt, uirotũ ſummæ dignitati illudere uoluiſſe. An quiſquã eſt tam omnium litterarum ignarus,qui neſciat latinum ſermonem minime omnium doctrinis & optimis artibus tractandis aptum? quippe qui primis nominibus maxima ex parte careat. qui ſubſtantiam, quantitatem, identitatem, quidditatem, pœnitentiam, peritiam, perditionem, ſublimitatem, aptitudinem, incertitudinem, diuerſitatem, indifferentiam, paternitatem, fraternitatem, ac longe maximã eius generis partem dicere non poſſit. atqui in his uocibus doctrinæ in primis uerſantur.quippe quæ de rebus in uniuerſum & æternis diſſerant, quas a materia abſtrahunt. Vocabula uero liberalium & Mathematicarum artium apud latinos nulla ſunt, ut Lucretius & alii patrii ſermonis egeſtatem conqueri ſoliti fuerint, qua fieret, ut Græcorum inuenta latinis litteris explicari non poſſent;Ciceroq. ipſe cũ Philoſophiam latinis litteris mandare aggreſ-
ſus

ſus eſſet, noua uocabula a Græcis mutuata in latinum ſermonem inducere coactus eſt. Et adhuc non pudebit egentiſſimam latinam linguam cum ditiſſima Itala conferre. in qua doctrinæ commodiſſime nulla linguæ inopia tardante tractentur & explicentur? Tu uero latinum iſtum ſermonem tuum tibi habeto. Ego ueram & ſolidam rationem tenebo. SAVL. Neque meum eſt GONZAGA dignitati tantorum uirorum illudere, neque eſt, cur tu acumen meum hac in re deſideres, quod ego nullum mihi aſſumo; quin etiam a te datum neque agnoſco, & libenter tibi remitto. quæq. diſſero, ea non ingenii oſtentandi conſilio, ſed ueritate ductus loquor. pauca igitur pro re tibi reſpondebo. neque egentem neque ad doctrinas tractandas parum aptum eſſe latinũ ſermonem. quorum alterum de egeſtate ſuo loco reſeruo, tum cum de utriuſque ſermonis comparatione & pulchritudine agetur. in quo ſpero me latini ſermonis copiam & diuitias; contra popularis Itali ſordidam inopiam & egeſtatem non modo his Proceribus, qui adſunt, ita ut nulla dubitationis fibra in animo cuiusquam ſit reſidua, ſed tibi ipſi probaturum. aperiamq. in quo linguarum ubertatem & egeſtatem poſitas putem. GONZ. Hoc uero optimum, ut linguam omnia, quæcumque in mortalium uſum cadunt, commode & clare exprimentem egentem uocemus, quæ uero uix dimidiam rerum partem poſſit

 exprimere,

exprimere, eam diuitem faciamus. Tum uero me non tardum modo, sed amentem plane & stupidum fatebor. SAVL. Suo quisque periculo peccat GONZAGA. Cum de re disseruero; ac quale id sit, quod dico, exposuero, tum utra sit absurdior sententia apparebit. Quod uero attinet ad scientias tractandas, ea distinctio, quam initio præmuniui, hoc me laqueo expedit. caret enim latina lingua aliqua ex parte nominibus primis, quod doctrinæ in illa tractatæ non sint. neque enim Romanis hominibus illud erat a continentibus bellis, & ab orbe terrarum, rebusq. humanis imperio regendis otium, ut doctrinæ studiis uacarent. Vocabulis igitur ad forensem & quotidianum usum minime necessariis, & a nulla necessitate inductis nihil mirum est, illos caruisse. quā egestatem tum sentire cœperunt, cum sese ad doctrinarum studia contulerunt. illamq. emē dare sunt aggressi nomina ista prima quę desiderabantur, in latinum sermonem inducentes. Cuius rei auctor fuit Cicero, qui e Gręco fonte in Patrium sermonem ea transferre; ac latinitate donare instituit, multaq. noua uocabula nō ab usu populari inuenta, sed a Græco sermone accepta in latinam linguam induxit. Distinctionem igitur initio positā retinentes quod in bellicis instrumentis armorumq. & munitionum genere; ac magistratuum, procurationum, honorum, imperiorum nominibus fecimus, idem in doctrinis tractandis faciamus;

nosq.

nosq. ad Ciceronis iudicium & imitationem conformemus: ac uiam, quam ille eloquentiæ parens atque antiſtes nobis patefecit, inſiſtere atque ingredi ne dubitemus. quo in loco paullo magis libet immorari; remq. planius explicare. Cicero igitur ἀπειρίαν infinitionem dixit, ἀξιωτὸν ęſtimabile, ἀναλογίαν comparationem pro portione, πρόληψιν anticipationem, πρόνοιαν, prouidentiam, ἀδιάφορον indifferens, ἀξίωμα effatum, ſiue enuntiatum, ſiue pronuntiatum. ἀπόδειξιν demonſtrationem, προηγμένα producta, uel præcipua, ἀποπροηγμένα reiecta, συγκατάθεσιν aſſenſionem, πολιτικὸν Ciuile ac populare κατάληψιν comprehenſionem κατάληπτον comprehenſibile, συμπάθειαν coniunctionem ſiue conſenſum, ſiue conuenientiam naturæ, δόγματα Decreta ſapientiæ ἐνάργειαν perſpicuitatē euidentiam, πάθη Motus animi, πρέπον decorum; ἐννοίας notitias rerum ἐντελέχειαν continuatam quandam & perennem notionem, εὐταξίαν ordinis conſeruationem εὐθυμίαν ſecuritatem animi, θύμωσιν excandeſcentiam, σφαῖραν globum, καθῆκον officium, κατηγορήματα quæ de quodam dicuntur, κατόρθωσιν rectam effectionem, ὁμολογίαν conuenientiam, ὁρίζοντες finientes orbes θεωρήματα percepta, φαντασίαν uiſum, ποιότητας qualitates, ζωδιακὸν orbē ſigniferum, & alia complura. quæ in linguam latinam induxit partim noua uocabula latinisq. hominibus antea inaudita, ut ipſe ait, fabricando, partim uſitatis latinæ linguæ uocibus græcas interpretando. GONZ. At multa ſunt, quæ

Cice-

Cicero latina facere aut non potuit, aut non ausus est. Cuiusmodi sunt ἀποφθέγματα, ἀσώματον bonorum τελικὰ quę ad finem pertinent; ποιητικὰ quę eius sunt efficientia μύσαντροπον, νομοφύλακας, παράδοξα, δύνατον, προσοποποιΐαν στρατηγικὰ, & alia complura. Deinde quæ noua uocabula ii qui doctrinas latinis litteris tradendas suscipiebant, fabricabantur, ea scimus Romanis hominibus nimis dura uideri solita; eorumq. aures ab illis uehementer abhorruisse, ut diffidēter & uerecunde & ipse Cicero & reliqui noua uocabula formarent. a quo igitur nos concessam hanc licentiam habemus, ut audacter & immodice id facere nobis licere putemus, q̄ᵭ ipsi linguæ latinę auctores & Antistites tam pauce ac modice, & quasi uerecundantes facere solebant? Vt multis uocabulis gręcis ipsis uterentur, neque illa nouis latinis auderent interpretari. SAVL. Verum illud non addis GONZAGA, Ciceronem & ceteros doctos uiros, qui sese doctrinarum studiis dabant, uulgi iudicium ea in re reprehendere solitos; Quinctilianumq. quantum qualemq. Rhetoricæ artis præceptorem interdum stomachatum nonnullorum insolens fastidium, qui ens & essentiam, & alia eiusmodi ut nimis dura non ferrent. atque, ut me tibi indicem, prudentis & ingeniosi uiri esse statuo, ad tempora sententiam accommodare; seq. ad illorum mutationem conformare. inusitata erant Romano populo bellicis occupationibus perpetuo disten

to do-

to doctrinæ & Philosophiæ studia, quę alii in nullo magno pretio habebant, alii etiam asper nabantur tamquam res futiles & inanes, Romanaq. grauitate indignas. quin etiam nonnulli ea studia dicebant esse iuuentuti corrumpendæ; atque a militaribus laboribus ad otiosam & desidem uitam traducendæ. nihil igitur mirum est, eos homines, qui doctrinarum studia partim aspernabantur, partim etiam detestabantur, nouas uoces ab usu forensi abhorrētes a repudiatis studiis inductas auribus admittere noluisse. quæ res doctos uiros uerecũdiores ac timidiores faciebat. Verum bellicosa illa ac gloriæ plena tempora luctuoso Italiæ fato abierunt; mutataq. omnino est ratio. nos enim doctrinę studia toto pectore amplexi illa in summo honore habemus; ingensq. hominum multitudo maximam ætatis & operæ partem, quin etiam nonnulli omnem ipsam ætatē & operam in illis ponunt, frequentissimaq. tota Europa ac celeberrima sunt Gymnasia, ad quę ex circumiectis & longinquis quoque regionibus ingens iuuentutis uis quotidie confluit. ut repudiari non debeant uocubula, sine quibus doctrinæ explicari non possunt. Quod si ita uerecundi sumus, ut noua uocabula ac latinis hominibus inusitata fabricari religiosum sit, at græca ipsa uocabula, quibus uti latine loquentes semper in laude posuerunt, usurpemus; eaq. latinis litteris scribentes, latinisq. casibus græcis omissis inflectentes ac nominantes

tes

tes latina faciamus. quę res adeo in hac lingua usitata est, ut doctrinarum omnium & artium nomina, quæq. ab illis tractantur græca fere sint omnia, uerum, ut dixi, latinis litteris exarata, latineq. pronuntiata & inflexa. ut non modo nos, sed ueteres illi, qui a nouis uocabulis abhorrebant, non magis illa græca, quam latina esse existimarent. Sexcenta sunt atq. adeo infinita Grammatica, Rhetorica, Logica, Dialectica, Philosophia. Non enim γραμματικὴ aut ῥητορικὴ dicimus, aut græco more inflectimus, ut secundus casus sit γραμματικῆς, φιλοσοφίας sed Grãmatica, Grammaticæ; Topica, Topicæ; Philosophia, Philosophię. Mathematica Geometrica, Astrologia, Musica, Poetica, Theologia, Philosophia, Physica, Politica, Ethica, Oeconomica, Chirurgica, Comoedia, Tragoedia, Epici, Elogia, Exameter, Pentameter, Trimeter, Hendecasyllabus, Dactylus, Spondeus, Choreus, Trocheus, Harmonia, Prosopopœia, Ortographia, præterea omnes fere uerborum & sententiarum figurę, metaphora, tropus, apostrophe, hyperbole, parenthesis, synedoche, antiptosis, anomalum, hyperbatum, antiphrasis, paraphrasis, sed quid ago? aut quid ea sigillatim persequor, quę uniuerse & uno uerbo dici possunt, omnia Grammaticorum & Rhetorum uocabula. Idem in Mathematicis & Medicis animaduertere licet. quorũ omnia fere uocabula græca sunt latine pronũtiata, inflexa, & terminata, quę a Græcis accepta at-

pta atque usu pertrita non iam pro Gręcis, uel ab ipsis ueteribus, sed pro Latinis habebantur, ad hoc horizontes, eclipsis, coluri, paralleli, arcticus, antarcticus, planetæ, cosmographia, geographia, topographia, tropicus, zodiacus, melancholia; ephimera, hemitritea, phlebotomia, ut etiam latinis nominibus omissis (multæ enim sunt harum rerum latinæ uoces) græcis tamquam magis propriis ac magis rem declarantibus libentius utantur; idq. omnibus approbantibus & laudantibus. idem uidere licet in architectura, in qua maxima uocū pars græcæ sunt peristylium, epistylium, stylobatus, zophorus, acroteria, triglyphi, metopæ, bases, anterides, hyperthyrum, triclinia, oeci, ginecæum, andronitis, xysta, hypocaustum, apoditerium, apotheca, pinacotheca, hydraulica. Quod si nemini dubium umquam fuit, quin omnes artes tam illę, quę mechanicæ, quam quæ liberales appellantur, singulæ sua propria rerum, quę ab illis artibus tractantur, haberent uocabula ab usu forensi segregata, quæq. in illa tanrummodo arte nominarentur, in hoc genere habeantur gręca hæc nomina, ac scholis inclusa in doctrinisq. dumtaxat tractandis usurpata; ab illis in foro & in aliis scribendi generibus, si ita uidetur, abstineamus. Quamquam Romani ipsi multas res in forensi ac domestico & quotidiano usu græcis uocabulis nominabant; eaq. non iam pro græcis sed pro latinis usurpabant, Chirographum, sin

grapha, Ephippia, ſtratagema, & alia complura, ad hæc omnium fere rerum, quæ ad architecturam & ædificationem pertinent, uocabula. Quem igitur morem Cicero & reliqui omnes ueteres in græcis uocabulis in Latium inducendis instituerunt, eum nos ad reliqua, quæ illi non tractarunt, perducamus illorum exemplo & auctoritate inducti. Et qui etymologiam, amphibologiam, ironiam, idololatriam, & ſexcenta alia tamquam latina ab illis pronuntiata & inflexa ac terminata; quęq. his nominibus ſubiecta ſit notio, etiam a gręcarum litterarum ignaris intelligi uidemus, cur ab analogia, adiaphoria, entelechia, ſympathia & eiuſmodi reliquis abſtineamus, non uideo. quid declarent uulgo, inquis, non percipietur. ne illa quidem, quę diximus, uulgo rum percipiebantur, cum primum in latinam linguam inducta ſunt. quæ tamen res doctos homines non deterruit ab illis uſurpandis. & qui latine ſcribunt, litteratis tantum hominibus, & in ſcientiarum ſtudiis uerſatis ſcribunt. quæ noſtra ratio auctoritate quoque priſcorum illorum patrum, qui Iuliis & Claudiis imperantibus tum cum latinus ſermo eiusq. quotidianus & forenſis uſus maxime uigeret, relicto Idolorum cultu Chriſtianæ religioni nomina dabant, comprobatur. Idem enim ſeruarunt priſci illi latini homines Chriſtiani facti in quibus complures fuerunt ingenio, eloquẽtia, doctrina pręſtantes uiri. Hi omnia fere ſacrorum

crorum ordinum,ac sacrarum rerum, nostræq. religionis nomina a Grçcis accepta latina fece runt, quod genus sunt, Clericus, Laicus, Ca techumenus, Acolitus, Exorcista, Hypodiaconus. Diaconus, Presbyter, Episcopus,Cho repiscopus, Synodus, Ecclesia, Oecumenicus, Hæresis, anathema, Diœcesis, Parœcia, Martyr, Baptismus, Eucharistia, Mysterium, Mysticum, Holocaustum, Pentecoste; & cetera,quæ longum fuerit. Quid igitur dubitamus, aut quæ tandem ratio prohibet, quin omnia,quę docendi necessitas postulat, gręca in latinũ sermonem transferamus,Veterum auctoritate inuitati, illorumq. iudicium sequentes, ac necessitate ipsa compulsi; distinctionemq. illam,quam disputationi nostræ præmu niui, retinentes,illudq. nobiscum reputantes, non hæc eius generis esse, quæ ab usu popula ri & forensi inducantur noua uocabula.

GONZ. Isto modo omnia omnibus linguis dici poterunt,nihilq. posthac erit, cur sermones inter se comparemus; aliumq. alio uberiorem & ditiorem dicamus, falsoq. Lucretius & ueteres omnes patrii sermonis egestatem conquerebantur, si quidem alienis uocabulis pro suis uti liceat. Ego uero latinam linguam non iam suam,sed alienam plane esse existimabo, in quam tanta uis externorum uerborum inducatur, neque scientias & artes latino sermone tractari umquam concedam, sed gręco aut, ut tibi hoc gratificer, græcolati-

no. SAVL. Non in eo, ut paullo ante dixi, positas urbis Romæ, atque imperii fortunas putabant Romani, ut expauescerent in rebus nouis neque antea auditis aliena nouaq. uocabula in linguam suam inducere, neque idcirco Romanam linguam alienam fieri, & suam esse desinere existimabant: Vt non minus Romanam Vrbem, aut populum Quiritium esse tum credebant, cum non unum aut alterum hominem, sed integros populos Ciuitate donabant, ut cum omnem Albanum populum, quem diruta Alba Romam commigrare coegerunt, in Ciuitatem acceptum nomine & iure Ciuium Romanorum esse uoluerunt, illorum primoribus etiam in Senatum lectis. Ego quoque libentius grçcas illas uoces latinis uerbis exprimerem, atque ἀδιαφορίαν indifferentiam, ἀσώματον incorporeum dicerē, cum prçsertim corporeum apud latinos legam. nunc quoniam hoc religiosum esse plerisque uideo, in latinaq. lingua casta & integra ab omni contagione seruāda diligentiores & cautiores sumus, ne dicam morosiores, ac ne quid grauius etiam addam, quam ipsi illi ueteres latini, exquisitiusq. nobis, si Diis placet, iudiciū assumimus, ac piaculum nos putaremus admittere, si possibili & impossibili uteremur, quæ uocabula Quinctilianus docendi Antistes non horruit, ad illud confugio, quod nemo reprehendere possit; quoq. aures suas cōtaminari non debeat putare. ut ueterum exē-

plo

plo in doctrinæ studiis & artibus tractandis græcis uocibus utatur. Deinde non nobis nunc de latina lingua in primis est instituta disputatio, sed illam cum Itala comparamus. in qua re miror illud ad egestatem coarguendam a te afferri, quod ego tibi possim referre. Quid enim? minus gręcis uocibus in artibus, & doctrinis Italo populari sermoni est utendũ quam latino? aut felicior ea in re est Italus sermo? aut parallelum, tropicum, sphęram, horizontem, octogonum, apostrophen, hyperbolen, hexametrum, endecasyllabum, Elogium aliis quam græcis uocibus nominat? feliciusq. homœomeriam, anacephaleosim, analogiam, sympatiam, entelechiam, etymologiam, enthymema uerbis Italis popularibus quam latinis explicabitis? quę si in Italam linguam accepta pro Italis pronuntiatis, atque Itala haberi uultis, & esse contenditis, cur eadem in latinam inserta latina existimari non debeant, nemo dixerit, nisi idem diploma Pontificium aut Cæsaris ostendat, quo plus iuris sit Italo populari sermoni, quam latino concessum, ut gręca aliena uocabula in Italam linguam translata Italica sint habenda, in latinam inducta, non item latina censeantur.
Verum ego tenere me non possum, quin quæ sæpe de hac re animo agitaui, uobis exponã. Ego enim quorundam hominum rationem mirari non satis possum, qui in quo a ueterum similitudine & usu maxime recedunt, in eo sese illorum

illorum esse persimiles & imitatores in primis putant; quin etiam uno Cicerone latinam linguam terminant, neque alia uocabula, quam quibus ille usus est, usurpare fas esse putant. quod si suscipitur, tum uero non nobis modo, sed Romanis ipsis hominibus alia lingua quærenda fuisset, qua animi notiones explicarent. Etenim si quis rationem ac summã subducat, atque omnes uitæ nostræ partes, urbanasq. & rusticas res circumspiciat, maiorem fortasse numerum earum rerum, quæ in quotidianum usum tum cadebant, quas non attigit Cicero, inueniet, quam earum, quas nominauit, id quod ex ceteris scriptoribus liquido apparet. Verum ne a proposito longius recedam, hæc ipsa prima nomina quam multa sunt in latina lingua, quæ in Cicerone non leguntur, a quibus ille non iudicio, aut quod parum latina illa putaret, abstinuisse existimandus est, sed quod in res, quas tractabat, non cadebant. quod si quis contra sentiat, is & ratione & re ipsa refellitur. qui enim flagrantiam dixit, qui peruersitatem, qui impuritatem, insaniam, socordiam, inscitiam, debitionem ac sexcenta atque adeo innumerabilia alia, cur idem a fragrantia, diuersitate, puritate, uesania, uecordia, peritia, perditione abstineat? aliqua igitur differẽtiæ ratio ab iis qui cõtra pugnant, comminiscenda est. Sed quomodo re non conuincantur, cum innumera eiusmodi sint, quę in usu latinæ linguæ & ipsius Ciceronis &

superio-

ſuperioribus ętatibus fuiſſe ex Plauti, Terentii, Catonis, Lucretii, Varronis, Cęſaris, Sal luſtii, Liuii, Celſi, Virgilii ſcriptis perſpicuum ſit. quæ non pigebit referre. Dabis ueniam Pręfecte; ſatietasq. quam rei enucleandæ neceſſitas inducit, tibi erit deuoranda. Plauti enim ſunt abitudo, amabilitas, palpatio, receptio, incogitantia, obſtaculum, aliaq. complura. Terentii abitio, deambulatio, exprobratio, uecordia, cantilena. Catonis deportatio, putor. Lucretii canor, connexus, amaror, ſpurcitia. Varronis albor, ariditas, aritudo, cibatus, cinctus, attactus, exurigo, exemptio, famulitium, frigedo, latratus, miſtura, pinguedo, ſeminatio, tonſura. Cæſaris accliuitas, decliuitas, deiectus, obiectatio. Hirtii iugulatio. Salluſtii algor, gnaritas. Virgilii aſſultus, canities, deſcenſus aliaq. cõ plura. Liuii adactio, adiectio, alloquium, coercitio, comploratus, comploratio, comprecatio, conſternatio, deiectus, decurſio, deuexitas, deſertio, deſcenſio, excenſio, eruptio, fatigatio, inſectatio, intercurſus, litatio, procurſatio, rubor, ſimplicitas, ſucclamatio, transfugium, uagatio, uariatio, uigor, uiolatio. Celſi, coercio, geſtatio, recurſus, refectio, ſuffuſio, marcor, ſutura, Catulli eſuritio, quæ omnia a Cicerone non ut parum latina reiecta ſunt, quippe, quæ non modo in uulgi ſed in doctorum uſu eſſent, ſed quod in rebus, quas tractauit, uſu non euene

runt,

runt, omissa. Quid posteriores Plinius, Tacitus Quinctilianus, Columella & ceteri, quorū innumerabilia sunt eiusmodi nomina in omni rerum genere a Cicerone prætcrita, ab ipsis cū usus esset, crebro usurpata. Tantos ne ac tales uiros ingenio & doctrina Ciceronis ætate haudquaquá inferiores a latina lingua excludemus? illorumq. iudicium repudiabimus? Hi præterquá quod ea ipsa, quæ modo rettulimus nomina non a Cicerone modo, sed a reliquis quoque, quos nominauimus, acceperunt, innumera ipsi addiderunt, atque adeo ea omnia, quæ non modo in doctrinarum studiis tractandis, sed quæ in rebus quoque domesticis & forensibus in omniq. usu uitæ se se offerebant. Eorum igitur hæc sunt a Ciceronis sęculo uel omissa uel non litteris mandata. abdicatio, ablutio, accidentię, accumulatio, accursus, ącor, acceruatio, admisio, adoratio, aduectio, adustio, ęquiparatio, æstuatio, alligatio, amaritudo, ambustio, apparitura, astrictio, attactio, auulsio, auersio, auersatio, austeritas, cæsura, captiuitas, captura, cautela, circūactus, circuncisura, circuncisio, circumplexio, circūstantia, colluctatio, computatio, concoctio, conculcatio, condictio, concussus, congruentia, conniuentia, consummatio, contactus, contradictio, conuulsio, coctio, comparatio, crematio, decoctura, deflexus, defluuium; dedignatio, densitas, densatio, deputatio, defectio, destinatio, directio, diuersitas, dupplicatio,

catio, effluentia, egestio, eleuatio, emunctio, enarratio, euagatio, euectus, executio, exhibitio, expuitio, exulceratio, facundia, fartura, feracitas, figuratio, foetor, fultura, improbatio, incisio, incubatio, infusio, iniectus, læuitas, læuor, latratus, minutio, mucor, murmuratio, nictatio, nodatio, opacitas, oscitatio, ouatio, perfusio, perditio, peritia, pinguitudo, popularitas, præcipitatio, prælusio, præoccupatio, procursio, pugnacitas, purificatio, rasura, rancor, reatus, recisio, recreatio, redhibitio, reuulsio, rigatio, signatio, scalptura; stratura, structura, strangulatio, sublimitas, substitutio, suffocatio, suffosio, suctus, superuentus, suppositio, suppuratio, synceritas, tactus, textus, tinctura, tinctus, torsio, toruitas, transcriptio, transcursus, transfusio, uersura, uesania, uanitas. Quid illa quæ in rerum & locorum descriptione atque in re rustica tanta cum uenustate sunt a Cæsare, Celso, Plinio, Columella formata nomina? si quis ab illis abstinebit, sanum ne illum, atque integra mente uti putabimus? contabulare, contabulatio, contignatio, inspirari, fibulari, decussare, decacuminare, impedare, asperari, clatrare, cuspidare, fenestrare, fastigiari, radicari, flexuosus, angulosus, sinuosus, labrosus, gibbosus, syluosus, surculosus, racemosum, loculosus, carnosus, fungosus, granosus, rimosus, torosus, lignosus, nu-

S mero-

merosus, pectorosus, musculosus, lacertosus, spongiosus, fistulosus, cuneatus, cuneatior, lunatus, capitulatus, sinuatus, cultellatus, discuneatus, denticulatus, striatus, reticulatus, uirgulatus, clauatus, imbricatus, spiculatus, acuminatus, turbinatus, turbinatior, turbinatio, carinatus, fornicatus, pandatus, cultratus. capitulatus, aculeatus; puluinatus, umbilicatus, geniculatus, echinatus, fimbriatus, ansatus, pectinatim, imbricatim, caniculatim; muricatim, orbiculatim, squa natim, li atim. enodis, internodia, exem ptilis, loculamenta. Denique Romanorum hominu n, latinæq. linguæ perpetuus usus fuit, ad res, quas tractabant, uocabula apta formare. tan aq. uis nouorum nominum, quæ recensui, cum multa me præteriisse non igno rem, post Ciceronis ætatem a scriptoribus inductorum significat atque adeo aperte declarat, a nullo nomine, quod necessitas notionis animi declarandæ induceret, illos abstinere solitos. qui enim in castris & in re militari aquationem, pabulationem, lignationem, frumentationem dixerunt, cur iidem essentiam, quantitatem, substantiam, dicturi non fuerint? Quæ igitur noua istæc religio sæculum tenet? Castiores uidelicet ac puriores, atque adeo latiniores latinis ipsis ac priscis illis magnis uiris sumus. Equidem Ciceronem eloquentiæ magistrum habeo, ad eiusq. similitudinem me, quãtum possum, semper stu

debo

debo conformare; genusq. dicendi illiusq. ſtilum & elocutionem ceteris præferam. uerum non illis uocabulis tantummodo, quibus ille uſus eſt, latinam linguam definiam, neque illam tam anguſtis terminis includam. hoc enim neque Cicero ipſe uult, neque in ueterum cogitationem umquam uenit. Sed ſatis ac nimium fortaſſe hoc in loco commorati ſumus; tempusq. eſt, ut ad ultimum argumentum de linguæ latinę eximia dignitate atque præſtantia, quod eſt omnium maximum & grauiſſimum, tractandum accedamus. Hic cum GONZAGA haud paruam reſpondendi uoluntatem ſignificaret, BONCOMPAGNVS ſe interponens, tempus, inquit, poſt meridianum, æſtusq. iam fractus nos admonet, ſi idem quoque uobis uidetur, ut & corpus nimis diuturna ſeſſione languẽs, ac ſpiritus pene conſopitos ſolita exercitatione recreemus, & excitemus. SAVLIOQ. exiguum hoc ſpatii ad reſpirandum atque animum ab acerrima contentione relaxandum detur, ut parua hac quiete refectus ac ueluti renouatus, uegetior ad ea, quæ reliqua ſunt, tranſigenda accedat. Conſilio ab omnibus collaudato Aedes Pontificias egreſſi per ſublimem porticum iter Vaticanos hortos uerſus cepimus.

DE LINGVAE . LATINAE VSV . ET . PRAESTANTIA

LIBER . TERTIVS

CVM in hortos perueniſſemus, ac tam uariarum amœnitatū aſpectu oculos & animos aliquantum pauiſſemus, in nemus coniunctum exiuimus. quod per molliſsimos cliuos facilibus aſcenſibus & deſcenſibus aliquandiu peruagati ad ædiculam, quæ eſt in medio nemore acceſſimus. ibi in marmoreis ſedilibus aream ambientibus in conſpectu conſedimus, proceriſſimis ac frequentibus arboribus locum opacantibus. Hic BONCOMPAGNVS ad GONZAGAM conuerſus dabis, inquit, ueniam GONZAGA, nobiſq. omnibus gratificaberis, ne diſputatio de re, quam ſatis enucleatam putamus, diutius extrahatur. iā enim dies in ſerum inclinatus eſt, egoq. totam diſputationem hodie abſolui cupio. ſupereſtq. extremum argumentum grauiſſimum, ut intelligis,

ligis, quod paucis transigi posse non puto. Neq. debes tu caussam tuam parum defensam putare, quam in oratione a te recitata tam copiose & accurate egisti, ut nihil te ad ea, quæ in illa dixisti, magnopere addere posse putemus. neque quæ tu ornate & distincte multa attigisti, ea nobis exciderunt, quæ hic contra SAVLIVM puta repetita, & ad ANTONIVM conuersus. Permissu, inquit, GONZAGAE, quem scimus in auctoritate nostra futurum, perge SAVLI, ac comparationem utriusq. linguæ inter se, si idem ceteris placet, ingredere. Hic cũ omnes BONCOMPAGNO essemus assensi; GONZAGAQ. se illius uoluntati morem gerere dixisset, SAVLIVS. Ita nobis, inquit, progressa ratio est in quattuor his partibus, quas absoluimus, ut quãquam meam sententiam ab omnibus, quicumque de his rebus existimare possunt, ueriorem uisum iri spero, tamen tua quoq. GONZAGA approbatores reperiat. in hac uero popularis Italicę linguæ suscepta laudatione, in qua se in primis tua iactauit oratio; cuiusq. laudandę studium te tam longe extulit, ut eam latinæ linguæ, non dubitares pręferre, paullum diuersa a superiore mihi ingredienda est disserendi ratio. Ego enim sic statuo, latinam linguã non modo infinita laude populari isti tuæ anteponendam, illiq. popularem multis partibus de dignitate & pulchritudine concedere, sed latinam pulcherrimam & præstantissimam esse, contra Italam popularem

pularem non in comparatione modo cum latina, sed ipsam per se, id quod magis mireris, ignobilem & abiectam; rudemq. & mancam atque inopem esse, nullaq. dignam laude. GONZ. Ego quoque SAVLI orationem mutabo; neque dicere uerebor, credidisse me, quæ hactenus dixisti, ea te iudicio adductum pro latina lingua contra Italam disseruisse. nũc te odio quodam execrabili in patrium sermonem efferatum esse, apparere. Cui nescio qua tandem re ab illo læsus tam iniquus sis; tamq; atrox in illum coortus sis; orationeq. tã non modo aspera sed truci quoque illum insecteris uir ceteroqui ingenio tam miti. SAVL. Non odio in Patrium sermonem efferatus, cuius caussam nullam habeo, hęc protuli GONZAGA, sed indignatione iusta commotus; tum ut uos uicissim ulciscerer; neque hæc quamquã uera sunt, tam ego mea spõte attulisse uideri uelim, quã a uobis irritatus uobis rettulisse. Ac quoniam me nudaui, comprimenda iam non sunt, quæ animo inclusa habeo. Ego enim ita sentio, duas esse in primis caussas, quamobrem lingua popularis nostra non tam deformis & incompta nonnullis uideatur; alteram naturalẽ rerum patriarum amorem, qui mentis aciem perstringere & cæcare solet; alteram usum, quo assiduo aures nostræ possidentur. quod si quis tanto sit animi robore, ut ab hoc usu mentem ualeat abducere, cogitationemq. a consuetudine auocare; isq. popularem linguam latinę audeat

audeat dignitate & pulchritudine non dico anteferre, sed æquare: atque adeo linguam hanc sua deformitate non contemnendam ducat, hunc, quamquam neminem consueui appellare asperius, nihil omnino de his rebus iudicare posse dicam. GONZ. Non animaduertis SAVLI te de tot clarissimorum uirorũ, quos orbis suspicit, præstanti iudicio splendidoque ingenio detrahere, ac Petrarcam, Dantem, Sannazarium, Bembum, Ariostum, Guicciardinum, Machiauellum, Castillionum, Carum, Casam, Trissinum, Tassos patrem & filiũ, Speronum, Scipionem Gonzagam, Alamanũ, Moszam, Bernam, Anguillarium, Ptolemęum, Pignam, Bocciardum, Portium, in primis uero Victoriam Columnam, in qua muliebris gloria æquauerit ne, an superauerit uirilẽ, quis au sit pronuntiare? compluresq. alios uituperare. qui si linguam patriam ita turpem & ignobilem iudicassent, quomodo tam longum ac diligẽs studium, tamq. assiduam & diligẽtem operam in ea omni scriptorum genere excolenda & illustranda posuissent? SAVL. Nihil tantorum uirorum auctoritate de sentẽtia moueor GONZAGA. nulla. n. lingua est tam rudis & agrestis, ut in ea a præclaris ingeniis cum laude elaborari nõ possit. id quod nostra ætate declarauit Paulus Folieta huius, qui adest, Folietę frater germanus. qui patrium sermonem nostrũ Ligurem, quem ipsemet rudem & incomptum iudicat, tam uario poematum genere insignem fecerit.

ad perfectum statum accedit, uel ab eo recedit, prout in unaquaque plures aut maiores partes earum, quæ ipsam rem conficiunt, atque ut ipsa res sit, faciunt, insunt, uel desiderantur. Inuestigandum est nobis, quod sit hominum sermonis bonum, quæq. res illum conficiant. ad quod bonum qui sermo propius accedet, pluribusq. illius boni partibus cumulatior erit, is profecto perfectior erit, dignitateq. antecedet. hoc autem bonum cum, ut in ceteris rebus, ita & in sermone nihil aliud sit, quam, ut sapientiæ professores recte tradunt, ipsarum rerum essentia, cumq. essentia rerum ab illarum definitione indicetur, is nimirum sermo perfectior erit, in quo humani sermonis definitio absolutior & expletior erit, cuique pauciores partes deerunt ex iis, quæ essentiam sermonis conficiunt. quæ definitio, cum, ut a Dialecticis didicimus, ex duabus rebus conficiatur genere & differentia, cuius differentiæ ea uis est, ut speciem constituat; formãq. rebus det, quæ ut res ipsæ sint, efficiat, genus & differentia, quæ sermonis definitionem conficiunt, nobis quærenda sunt. At genus perspicuum est. est enim ore editus sonus. Differentia uero ita nobis est inuestigãda. Duas esse aiunt res, quibus homines a ceteris animantibus differant, rationem, quam eandem intelligendi ratiocinandiq. uim appellant, & hunc ipsum sermonem, quod sæpe Homerus testatur, qui homines μέροπας hoc est articulatim & distincte lo-

quentes appellat. qui sermo cum genere cum belluis communis sit, omnes enim ore edunt sonum, in quo tandem differat, uidendũ est. at hoc Homerum expressisse diximus. bellux enim unum tantum sonum, uniusq. formæ nũquam uariatum edunt. at homines articulatim loquuntur; sermonemq. ueluti articulis distinctum habent, quem innumeris figuris uariant; distinctæq. sunt apud illos ac quamplurimæ soni editi formæ, quas uocamus uoces, ad sensa & notiones animi distincte declarandas aptæ. Vt nihil aliud sit humani sermonis definitio, quam ore editus articulatim sonus uariis uerborum formis distinctus ad notiones animi distincte, ita ut ab audientibus percipiantur, declarandas aptis. Qui igitur sermo uarius magis ac multiplex erit, uerborumq. formis ac figuris & terminationibus distinctior; & ab illo cõfuso & obscuro; uniusq. semper figuræ & terminationis sono multiplici uariatione sua remotior, in eo profecto humani sermonis cumulatior erit definitio; isq. sermo ex pluribus constabit earum rerum, quæ essentiam sermonis conficiunt. quare perfectior erit existimandus is sermo, propiusq. ad humanitatem accedens, ac proinde pulchrior & præstantior, atq. idcirco nobilior. nihil est enim aliud pulchritudo, quam ipsa rerum perfectio, quod & ipsum indicat deformis & formosi nomen, quasi deformibus rebus aliquid desit de forma, quæ rebus essentiam dat, ac de partibus illis, quæ

formam

formam rerum conficiunt; formosis uero integra adsit forma omnibus iis partibus, quæ ipsam formam, hoc est essentiam rerum conficiunt, expleta. Tum BONCOMPAGNVS in hoc, inquit, GONZAGAM ipsum a te SAVLI nō dissensurum puto. Hic GONZAGA, nescio inquit, an satis mihi percepta sit SAVLII sententia: atque eadem sit quæ mea. Ego enim ita existimo, omnium rerum regulam, ad quā res ipsæ sint dirigendæ, finem esse; ab eoq. omnia pendere. ut recte in scholis tradatur, res speciem & definitionē a fine accipere. quod hoc exemplo planum fit. finis domus; cuiusque caussa domus inuenta est; ille est, ut nos ab iniuriis cæli, quibus corpora nostra sunt obnoxia, defendat. Definitio igitur domus a fine manans hæc erit, ædificium ad nos a cęli iniuriis defendendos comparatum. eaq. perfectior erit domus, quę melius & perfectius beneficiū hoc nobis præstabit. Cum igitur sermonis finis sit animi sensa aperire, ea profecto perfectior erit lingua & dignitate antecedet, quæ perfectius finem suum assequitur; notionesq. animi melius declarat. talem porro esse Italam linguam nostram SAVLIVS paulo ante non negauit. quem cum urgerem, innumera esse, quæ hac ætate latine explicari non possent, eo confugit, ut diceret, innumerabilia hæc, quę ipse minuta uocabat, in scripturam nō cadere, sed ad popularem linguam reiicienda esse, quæ quotidianis usibus & commerciis aptior sit.

qua re efficitur, ut hic noster patrius sermo ætate saltem nostra prȩstātior latino sit habendus, quȩ tam multa explicare non posſit. Tum SAVLIVS finem sermonis esse hanc ipsam notionum animi declarationem & explicationē, quam dicis, nemo GONZAGA negauerit: quȩq. res propositum finem perfectius assequātur, eas perfectiores quoque esse, hoc quoq. tibi facile omnes dabunt, Verum duplex tibi datur responsio. primum hoc in illis tātum ualere rebus, quarum aliæ perfectius, aliæ minus perfecte ad finem, quem spectant, perueniunt. quȩ regula in linguarum comparationem non cadit. siquidem nullus est sermo tam barbarus & agrestis, qui finem hunc non perfecte assequatur, quique non animi sensa, ita ut ab illius linguæ gnaris perfecte intelligantur, declaret: quo fit, ut si hac regula linguarum dignitatem & prȩstantiam metiamur; nullus sit inter illas perfectionis gradus, quo altera alteram superest. alia est igitur dignitatis linguarum ponderandæ ratio, ea nimirum, quam dixi, multiplex distinctaque uerborum uarietas ab illo belluarum uno semper & eodem neque distincto oris sono quammaxime recedens. Altera est responsio; tuam ipsam rationem, quam contra me attulisti, mecum facere; nihilque esse, quod causſam tuam magis premat, quam hoc ipsum, quod tu ad eam subleuandam protulisti. Longe enim perfectius finem assequitur, commodiusq. & clarius & uberius

rius atque elegantius animi sensa & notiones explicat latinus quam popularis Italus sermo. In qua re magnum uersari errorem, teq. & reliquos qui ita disputant, labi docebo, errоremq. aperiam. Non enim perfectius finem assequi is sermo est censendus, animiq. notiones melius declarare, qui nonnulla priuatarum rerum uocabula habeat, quibus alter sermo, cui ipse comparatur, careat, ut in hoc nostro Italo sermone usuuenire dicis. nam hoc non natura aut ui sermonis fit, neque quod is sermo copiosior sit aut uberior, aut quod copia & ubertas linguæ ex ea re sit spectanda, sed quod eæ res, illarumq. usus, quibus noua sunt indita uocabula, apud latinos non erant. quo fit, ut res, quę omnino nullæ essent, nominari non potuerint. quæ si fuissent, nominibus suis profecto essent notatæ. Sed sermonis perfectio in eo posita est, isq. sermo perfectius finem assequi est censendus, qui omnes animi notiones melius, clarius, distinctius, copiosius, magis proprie & elegātius declarat, eamq. habet uerborum & loquendi formarum copiā & uarietatem, quę ad hoc faciendum apta in primis sit. uiq. propria uerborum ualeat, neque ope extrinsecus petita circuitibusq. & ambagibus egeat. qualem esse latinum sermonem dico, quaq. contra egestate popularem Italū laborare facile ex iis, quæ dicturus sum, apparebit. Confirmari hoc potest linguę Gręcæ exemplo, quę omnium consensu copiosissima

his

his ipsis uocabulis, quibus latina caret. quæ in Patrium sermonem Italum non uis ipsa sermonis, sed res postea inuentę importarunt. Fingamus, enim sermonem aliquem inopem & egentissimum, quem ex altera parte Gręco copiosissimo opponamus: eumq. esse Indorum occidentalium ætate nostra repertorum, si modo is talis est. uerum nil prohibet id fingere, an ideo copiosiorem illum Gręco faciemus, quod sexaginta sint apud Indos rerum uocabula, quibus Græcus sermo careat? Id enim non ubertate linguę fit, quam egentissimam ponimus, sed quod eæ res, quarum ea sunt uocabula, apud Indos tantummodo sint, neque alibi illas ferat solum. Sermonis igitur perfectio, perfectiorq. finis assecutio, ex uirtute & copia ipsius linguæ, non ex nouis exortis rebus; quę nouis uocabulis insignes sint faciendę, est existimanda; eaq. lingua, ut idem sæpius repetam, perfectius finem assequi est censenda, quæ omnia negotia, quæ in usus & commercia hominum communiter cadunt, melius, uberius, uerborum propria ui, quę aliena ope non indigeant, possit explicare, quamuis nõnullarum rerum uocabulis careat, quę cum is sermo copiosior, quem dicimus, uigebat, non erant in hominum usu, ac propterea nominari non poterant. Neque uero Cæsar Ciceronem linguam Romanam ditasse ac copiosiorem fecisse ideo dixit, quod is noua rerum nouarum nomina in ęam importarit, nam id quidem

perspicue

perſpicue falſum eſt,ſed quod linguam loquendi formis uariarit & locupletarit ad notiones animi copioſius & maiore cum dignitate explicandas aptis. Quam rem, qui non uidet, is neque ſcire diſtinguere, neque acute in rebus uidere eſt cenſendus, neque in quo ubertas & diuitiæ ac perfectio linguæ poſita ſit, intelligere: tardusq. proinde & hebes, neque recte aut acute de rebus iudicare poſſe eſt exiſtimãdus. Ex iis, quæ modo diſſerui, ſequitur, ut altera mihi ſit addenda linguarum commendatio. ea eſt hæc ipſa ubertas; uerborumq. & elocutionum copia. quę animi notiones ſenſaq. omnia uerbis propriis neque aliunde petitis poſſit declarare. ut ea lingua haud dubie pręſtantior ſit, quæ ditior & uberior eſt; contra ea quæ egens ſit & deficiens, inferior ſit habenda. egeſtas enim ut in ceteris rebus omnibus,ita in oratione in malis ponitur; contra diuitię & copia in bonis. Duabus igitur his rebus fixis & ſtabilitis linguarum nobilitatem & præſtantiam uarietate & diſtinctione, quæ illas a confuſo illo, & immani belluarum ſono quam longiſſime remoueat, tum autem copia & ubertate in primis contineri, dico latinam linguam duabus hiſce rebus populari Itala longe pręſtare, ac proinde nobilem, ſplendidam, magnificam, copioſam, locupletem, diſtinctam, politam, comptam, elegantem & eſſe, & uocari debere: Contra popularem ignobilem, obſcuram, confuſam, humilem, inopẽ,

rudem, incomptam, absonam. quam rem cũ in omnibus orationis partibus, si quis singulas expendat, apparere affirmo, tum uero perspicuam esse in duabus illis, quæ multo maximã partem in oratiõe obtinent, atque adeo totam fere illam continent, hoc est in nomine & in uerbo. Recte enim Plato, cui Plutarchus assentitur, ex his duobus tantummodo confici orationem putat. Cuius sententiam quod ea ad disputationem nostrã in primis pertineat, non pigebit summatim referre, nisi forte id tibi Prefecte molestum fuerit. Hic BONCOMPAGNVS Molestum narras? Quid tandem gratius mihi aut iucundius facere possis, quam tantos uiros, omnisq. elegantis doctrinæ Antistites de præclara re disputantes inducere? quorum sentẽtiam nolo te summatim, ut dicis, perstringere, sed diligenter explicare ac dilatare, eoq. gratior oratio tua hac in re fuerit, quo prolixior. Tum SAVLIVS morem tibi geram Præfecte, nec laborem præsertim iucundum detrectabo. Affirmant igitur summi uiri ueteres nomini & uerbo tantum tribuisse, ceteris orationis partibus neglectis, ut quod nunc pronuntiatum siue effatum a Grecis πρότασις a nonnullis etiam ἀξίωμα appellatur, quod e nomine & uerbo solis constat, λόγον, hoc est, orationem uocarent, quasi ex duabus his tantum rebus nomine & uerbo constet oratio. hoc prædicatum, illud subiectum, ut scholæ uerbis utar, Dialectici appellant. quod effatum simulatq.

latq. pronuntiatur; uerum uel falſum indicat. Cum hæc enim audimus, Socrates diſputat, Imperator pugnat, continuo nihil præterea requirentes notionem animi ea proferentis cognoſcimus, effatumq. aut uerum, aut falſum intelligimus. Conſtat enim orationem & uocem articulis diſtinctam eo repertam, ut actiones, & qui agerent, item animi permotiones, & qui permouerentur, inter ſe ſignificare & exprimere homines poſſent. Verbo autem & nomine ſolis res commode ſignificantur & explicantur. cuius ſignificationis cauſſa orationem diximus repertam; Reliqua uero non ut nomen & uerbum ſignificare putat Plato, neque neceſſariam ſignificandi uim habere, ſed aſcititiam quandam, quę maiorem uim ſermoni in ſignificãdo addat; orationemq. uariet. quemadmodum qui ſpiritus & quantitates litteris annotant, ii non litteras, ſed affectiones & accidentia ac differentias litterarum uariare dicendi ſunt. Non igitur ex ceteris partibus, ſed per eas partes oratio conficitur; neque diſſimilis res eſt, ac ſi quis, cum dicatur medicamentum ex cera & galbano confici, captioſe obiiciat, ignem & uas omiſſa eſſe, ſine quibus illa miſceri non poſſint. ita oratio non ex reliquis ſex partibus conficitur, ſed earum opera, ut ſine illis confici non poſſe uideatur. Qui enim uerberare aut legere dicit, aut uerberari ac legi; item qui Socrates, aut Cæſar, is aliquid intelligendum profert. non item ſi quis quidem,

aut, per, enim, ab, ac, cum, seorsum pronunciet. nihil enim his uocibus auditis animo percipimus, nisi cum uerbo & nomine una pronuntientur. His enim uel omnibus coniunctis nihil nisi inanes sonos proferimus: nomine autem cum uerbo constructo continuo fit oratio, quæ animi notionem declarat, ut non iniuria hæ duæ solæ partes orationis putentur: ex quibus confici orationem constat, ex reliquis sex non confici orationem, aut illis constare, sed per illas confici dicendum est. quibus etiam rebus oratio sępe non indiget. quod Romanam linguam declarare addit Plutarchus, quæ præpositiones paucis exceptis sustulerit, neque ullis omnino utatur articulis, quod Homerus etiam fecit, qui perpaucis quibusdam nominibus articulos tamquam poculis ansas ac galeis cristas adiecit; in aliis uero infinitis omisso articulo neque perspicuitati neque decori quidquam detraxit. confirmantur hęc insigni exemplo, quod neque animal ullum, ullumue instrumentum, aut armorum genus, aut res ulla alia partis suæ alicuius detractione pulchrior fit, aut gratior & efficacior; oratio autem cōiunctionibus ademptis pulchrior euadit, maioremq. habet ad mouendum uim, ut uultu, uoce, manu, gestu, impuri hominis cō tumaciam fregisti; & factum est hoc tua diligentia, uigilantia, consilio, auctoritate. & illa adest, instat, hortatur, urget. Recte igitur Rhetores eam figuram commendant quę coniun-

iunctiones orationi detrahit. quibus qui religiose semper utuntur, ii orationem efficiunt plerumque languidam ac molestam, quod uariatione careat. Dialectici certe, qui coniunctionibus maxime opus habent, non partem orationis coniunctionem putant, sed colligandi instrumentum, quod ipsa docet appellatio, nisi uelis lorum oneris, ac gluten libri partem esse. Sed & reliqua non magis quam coniunctio orationis partes aut elementa sunt dicenda. nam pronomen perspicue nominis est species: quod participium appellatur, mixtum quiddam est ex nomine & uerbo temporum ratione uerbum, casuum nomen attingens. Præpositiones frustis fragmentisq. uerborum similes sunt, quas festinandi orationemq. contrahendi studium induxit. Quibus rebus docent, unamquamque ceterarum partium usum aliquem orationi præstare; partem autem & elementum eius non esse; hunc enim honorem solis nomini & uerbo deberi, quæ primum illum connexum efficiunt, in quo uerum aut falsum locum habet. quem, ut paullo ante diximus, alii πρότασιν, alii ἀξίωμα, Plato orationem ipsam uocat. Quo Plutarchi Græci hominis ac grauissimi uiri eiusdemq. scriptorum mea sententia Principis testimonio apparet, Romanũ sermonem Græco proculdubio neruosiorem minusq. languidum esse. quippe qui a coniunctionibus longe magis abstineat, illisq. non nisi raro admodum utatur, cum Grǽcus sermo

eisdem refertus sit, easq. passim inculcet. ut integram pagellam legere nõ possis, in qua millies non reperias coniunctiones καὶ, μὲν, δὲ, quã rem ueluti per transennam attingendam esse haud ab re duxi. Verum ut ad institutum redeam, fit ex hac Platonis a Plutarcho explanata & dilatata auctoritate, ut latinũ sermonẽ si is in duabus his rebus popularem linguã infinito interuallo antecedere demõstrabitur, longe illa præstantiorem esse, fatendum sit. qđ ne longius fiat, sigillatim nobis de illis est disputandum, & presse agendum, resq. enucleanda. Veniam autem mihi abs te dari postulo Præfecte, si in rebus in speciem minutis, & exilibus; quæq. minimum habeant splendoris, tuaq. audientia uix dignæ uideantur, ac pueriles magis aures postulent; Grammaticorumq. scholę potius sint, nimium fortasse me esse, res ipsa coget. Prius igitur GONZAGA de nomine, in quo cum omnia apud latinos distincta & uaria sint, quid tandem est absurdius ac magis barbarum, & ab omni polite loquendi modo magis alienum, quam nomen in lingua populari casibus non uariari? neque rectos casus ab obliquis; neque obliquos inter se esse distinctos? sed omnes uno modo terminari; ut ab audientibus internosci non possint; neque animi notio possit percipi? Quinquepartita est apud latinos casuũ distinctio, quæ res duo efficit, nam & linguam uarians pulchriorem illam & elegantiorem, ab horridoq. illo bellua-

luarum neque distincto sono dissimiliorem facit, & notionem animi ui sua explicat & aperit. qua utraque re popularis sermo, in quo omnes casus eodem exitu terminantur, plane caret. Quantam porrò partem ad pulchritudinem rerum augendam & commendandam uarietas teneat, cum omnes artes, quæ opus suum uariare in primis student, ipsaq. loquendi & scribendi facultas, quæ nulla in re æque laborat, tum dictarum illud uulgo acceptum & approbatum declarat, rerum uarietate naturę pulchritudinem in primis contineri. Quare uobis popularis sermonis assertoribus, si linguam istam uestram illustrare & commendare cupitis, a delectatione, quæ ex uarietate capitur, animi & aures hominum sunt dessuefaciendæ; nouaq. delectandi lex est inducenda. Caussa autem ne linguæ huius deformitas ita appareat, diuturnus est & assiduus usus, quo aures assuefactæ & corruptę sunt. a quo usu difficile est, ut iam diximus, cogitationem se uocare. In alia igitur lingua hanc turpitudinē fingamus, in qua lingua nullus corruptus usus mentis & cogitationis uim labefactet. Iulius amat Fabius, quomodo tandem hic amantem ab amato dignosces? Hęc res est Iulius; Do hanc rem Iulius; Huc ades Iulius: accepi de Iulius. quæ cum in alia lingua absurda & non ferenda auribus sint, cur talia quoque in populari sermone non uideātur, unus usus facit. Quo igitur confugies GONZAGA? Vbi niteris?

ris? GONZ. Subsiste uero SAVLI, nec in re quæ tam facilis responsu sit, tua tãtopere exultet oratio. quod casus in latina lingua, idem præpositio adiuncto articulo in Itala præstat. Vides quam facile me ex hoc laqueo expedierim. SAVL. Latebram uidebam. sed non est ea, in qua popularis linguę ignobilitas possit latere. nam nobis non de notionibus animi exprimendis, quam facultatẽ esse in omnibus linguis inter nos conuenit, est instituta disputatio, sed de illis compte & polite exprimendis, deq. utriusq. sermonis pulchritudine & prętantia. quæ pulchritudo in uarietate in primis posita est. ad quam nihil præpositio & articulus iste tuus pertinet. quin etiam decore & ornatu omisso, quod ad uim exprimendi attinet, quam parem in præpositione cum articulo & in casibus facis, paucos habebis assensores. Vtrum enim est elegantius ac præstabilius, notionem animi natura & ui uerbi, cui subiecta ea notio est, exprimi, an externo adminiculo uocem egere? Est uero persimilis tua ista ratio, ac si quis eum, cui crura integra & ualentia sint, nihilo meliore conditione esse contendat illo, qui pedibus captus non aliter ingredi posſit, quã scipione innixus. GONZ. Non sentis SAVLI te simul cum Itala nostra lingua Græcam reprehendere, cui omnes linguæ facile primas concedunt. articulis enim ęque ipsa ac nostra utitur? SAVL. Verum tu quoq. fac cogites GONZAGA multa esse in hac

re in-

re ingentia popularis ſermonis uitia, quibus Græca lingua omnino caret. Principio Græcus ſermo articulos ipſos ęque ac nomina inflectit; articuloſq. ad caſuum uarietatē in omnibus tribus numeris ipſos quoq. uariātes accōmodat.

ὁ, τοῦ, τῷ, τὸν
τὼ, τοῖν
οἱ, τῶν, τοῖς, τοὺς
ἡ, τῆς, τῇ, τὴν
τὰ, ταῖν
αἱ, τῶν, ταῖς, τὰς
τὸ, τοῦ, τῷ, τὸ
τὼ, τοῖν
τὰ, τῶν, τοῖς, τὰ.

En græcos articulos uarie ac per omnes caſus inflexos, uarieq. terminatos, quiq. uarietate ſua notiones diſtinguant, minusq. aures lędāt, & ſatietatem effugiant. at elegans hic noſter popularis ſermo ſui ubique ſimilis eſt, eodēq. uitio eademq. egeſtate in articulo, quo in nomine laborat, quem non magis uariat quam nomen, aut caſibus inflectit. Lo, la, li, le in omnibus caſibus. Deinde Gręcus ſermo articulis contentus eſt; at popularis noſter cum ſentiat nullam uim diſtinguendi inter ſe caſus articulum per ſe habere, quippe qui caſibus ipſe ſimiliter careat, præpoſitionem illi addit di, da, a, qua articulus, qui per ſe iaceret, nitatur. ut tota oratio plena ſit duabus uocibus millies repetitis lo, la, de lo, de la, a lo, a la, da lo, da la. Idem eſt in plurali numero. qua re

fit,

fit, ut articulus nomini sustentando adhibitus ipse adminiculo egeat. qua re quid excogitari possit deformius, aut uerbosius? Accedit, quod rem in primis continet, Græcum sermonem nihilominus, ut articulis careat, per se ac ui sua stare; solaq. casuum inflexione & uarietate æque ac latinum significantem esse. quod declarant Poetę, apud quos rarus admodum est articulorum usus, Homerus quidem, id quod mox docebo, adeo ab articulis abstinuit, ut integrum eius librum sine articulis legas. quo fit, ut ornatus & decor articulorum usum in Gręcam orationem inducat sine illis per se staturam; at in popularem Italum sermonem egestas & necessitas, qui nisi illis fulciatur, stare non possit. Iam uero quam grauis est illa reprehēsio. quod in casibus rectis, qui prępositionis, di, a, da carent, agēs a patiente discerni non potest. Il Maestro ama il discepolo. Il Romano uince il Greco. qui hic in amāte ab amato, aut uincēte a uicto discernendo, articuli tādem est usus? cū idem articulus in utroque sit? Quid, quod non semper articulo popularis sermo utitur? Giulio ama Cornelio. amātem hic ab amato non discerno, quod uitium in alia lingua clarius apparebit. Iulius amat Cornelius. GONZ. quod in latino sermone casus facit, idem in Italo efficit ordo. SAVL. Cum manca & imbecilla lingua uestra uno articulo & prępositionis adminiculo non satis subnitatur, aliud quærit, quod est ab ordine, quo ne ipso

quidem

quidem satis fulta staret, nisi tolerabilia isthæc necessitas faceret. nulla est enim alia sensa animi explicandi facultas. Deinde non semper ordo iste tuus agentem a patiente distinguit. Vt illud Petrarcæ.

La uita il fine, il dì loda la sera. item illud
Vincitore Alessandro l'ira uinse. item illud
Che d'Homero dignissima & d'Orpheo
Stella commise &c. & sexcenta eiusmodi.

Sed cum in alias orationis formas hoc uitium sæpe cadit, in interrogatione ita frequens est, ut perpetuum dici possit. in qua nihil omnino affert ordo, quamobrem patientem ab agente discernas. Chi ama Lucretia? Chi accusa Cornelio? Chi ingiuria Fabio? & sexcenta eiusmodi. Quomodo hic tandem ex ordine cognosces utrum rogeris amet ne, an ametur Lucretia? Accusetur ne, an accuset Cornelius? Faciat ne, àn accipiat iniuriam Fabius? Illud ad extremũ accedit uitium, qđ est eiusmodi, ut mirer GONZAGA, qui tibi uenerit in mentẽ Græcę linguę mentionem oĩno facere, quippe, qui nihil afferre posses, qđ magis contra te faceret, magisque comparatione sua caussam tuam premeret. quæ lingua quamuis articulis utatur, nihilo tamen minus, quam latinus sermo, nomina casibus inflectit & uariat, ut sine articulis per se stare & hærere possit. quam rem Poetæ declarant, apud quos perrarus est articulorum usus. Homerus quidem, ut modo di-

 xi, illis

xi,illis fere abſtinuit, ut in integro libro articulum non reperias.

Μῆνιν ἄειδε θεὰ πηληϊάδεω ἀχιλλῆος,
οὐλομένην, ἣ μυρί', ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκεν,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν
ἡρώων. αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν,
οἰωνοῖσί τε πᾶσι· Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.

Homeri carminibus oppone initium Italici Poematis,

Le donne, i cauallier, le arme, gli amori,
Le corteſie, le audaci impreſe io canto.
Che furo al tempo, che paſſaro i Mori
D'Africa il mare, e in Francia nocquer tanto.

In quattuor carminibus octies articulus repetitur, bis prępoſitio. GONZ. Etiam ne SAVLI de clariſſimo illo Italiæ lumine datrahere non uereberis? diuinumq. poema peruellere non dubitabis. SAVL. Dii meliora. Ego ne ut tanto me ſcelere Italiæ patriæ Diuiniq. prope uiri memoriæ obſtringam? quem immo omnium in primis ſuſpicio, quoq. neminem prędicare ſoleo omnibus Poetices laudibus cumulatiorem, quippe cuius uerſatile ingenium in omni fere poematis genere excelluerit. Non igitur Arioſti cęleſte prope ingenium perſtringo, neque tam proiecta ſum audacia aut impudentia, ſed popularis linguæ flagitia inſector, quæ ille tollere, linguam ue mutare nullo modo potuit. Ad hoc genus pertinent tria illa, quæ apud Græcos articuli ſunt, & ὑποτακτικὰ appellantur, quod nominibus ſubiiciantur,

cum

cum superiores προτακτικὰ nominentur, præpo nuntur enim;latini nomina relationis uocant. iñ quibus eadē sunt quæ in articulis, qui prę-ponuntur, peccata. Carent.n.& ipsa casibus, eoq. superioribus uitiosiora sunt, quod nullis omnino generibus distinguuntur, cum superiores articuli maris & fæminę genere saltem sint discreti. lo. la. hic uero eadem est trium omnium generum, omniumq. casuum uox. Latinus igitur sermo per genera & casus has orationis partes uariat. qui, quæ,quod,cuius, cui, quem, quam, quod, quorum, quarum, quibus;magis uariant distinctioresq. sunt,apud Græcos. at popularis sermo ab omni uarietatis elegantia perpetuo abhorrens tot uariata genera,totq. casus una eademq. uoce pronun tiat. qui,ilquale,quæ, laquale, quod,ilquale, cuius,del quale,& de la quale, cui,al quale,& a la quale, quem, il quale, quam, la quale, quod, il quale, a quo, dal quale, a qua, da la quale, quorum, de li quali, quarum, de le quali, a quibus, da li quali & da le quali. neque leuia aut parua aut pauca uideri debent hæc, quod tres tantum sint uoces, nam cum relationes sint,neque unius priuatæ rei notiones, sed in uniuersam orationem sese ui sua fundant, infinita existimanda sunt, ut infinitus est usus, cum nulla fere sit periodus, quæ illis careat. Iam uero quam illud non ferendū est, tam articulum, quam, quod longe maius est, nomen ipsum, atque adeo totum hunc po

pularem sermonem uno e tribus generibus ca rere; marisq. dumtaxat & fœminæ genus habe re neutri expertem hic, hæc, hoc. Il, la, pulcher uir, pulchra mulier, pulchrum brachium: bello huomo, bella donna, bello braccio. la tet deformitas in usu. tolle usum, continuo ap parebit. quid enim minus auribus ferendum, quam pulcher uir, pulcher item brachius? Po stremo quantum illud est popularis sermonis & quam intolerabile uitium? quod comparandi nomine omnino careat? ut si alium alio do ctiorem dicere uelit, non possit. Aduerbio su pletur, inquis, facile defectus, piu dotto. nō nego, quod ni fieret, quærendus alius nobis prorsus esset sermo, sed non tollitur deformitas. quid enim est deformius, quam cum tam frequens sit comparatio, nomen, quod ui sua comparationem exprimat, hanc linguam non habere, sed in re tam necessarii & frequentis usus in alienam opem confugere? quod uitiū magis apparebit alterius sermonis similitudine. quis enim non mancam & inopem linguam Gallicam dixerit, quod nomine superlatiuo careat; ac pro doctissimo, pro sapientissimo, pro continentissimo, ter doctum, ter sapientem, ter continentem dicat? quod idem in aduerbiis facit, ut pro optime, pro iustissime, ter bene, ter iuste dicat. Inopiam & egestatem in lingua Gallica sentimus, at eandem in Itala nō agnoscimus, quod æque liberum non sit nobis in Italico, atque in Gallico sermone iudicium

usu

usu oppressum. Ac ne illud quidem popularis istius sermonis in nomine leue est uulnus, aut parum illum deformat, quod a nobis haud quaquam fuit prætereundum, quod eo nominum genere caret popularis sermo, quæ duabus syllabis ita terminantur, ludibundus, spectabundus, populabundus, moribundus. quibus nominibus quam scite quamq. commode ac significanter utatur latinus sermo, qui in illo non sunt rudes, plane intelligunt. cum popularis usque adeo illorum sit expers, ut qui latine nesciat, illorum notionem uix animo concipiat. Quæ tam multa popularis linguæ flagitia si quis mente tenebris euoluta secum reputet, profecto barbaram huius linguę originem agnoscat, eamq. ut rudem & degenerem auribus respuat, atque animo aspernetur: inscitiamq. atque adeo stuporem illam cum latina comparantium irrideat. Non necesse habeo singula minuta persequi. nam & hora urget; & altera quæ restat pars, hoc est uerbum longioris & maioris est disputationis. in quo tot sunt ac tam insanabilia uulnera, ut nominis uitia, quæ attigimus, quamquam nec leuia nec exigua sunt, ludum & iocum fuisse dicas.

GONZ. Iam posthac SAVLI, ut te audio loquentem, feno opus erit Itala hac lingua scribentibus & loquẽtibus. quod enim os belluarum lingua loquitur, ei non hominum cibus sed belluarum quoque pabulum conuenit. Præclare igitur se habent tot splendida ingenia

quo-

quorum tam multa tamq. egregia ac pene Diuina hoc patrio sermone tam soluta quam numeris astricta oratione extant scripta. SAVL. Neque ego Italam popularem linguam belluarum appello GONZAGA; neque prętantissimorum ac doctissimorum uirorum, quos dicis, Diuina ingenia minus quā tu suspicio, aut scripta minus miror, in quibus tātam eloquentiæ uim & copiam expresserint. sed quoniam illud pro disputationis nostræ fundamento sumptum est, quod mihi omnes dederint, sermonum præstantiam in eo uersari, ut a belluarum incondito sono quamlongissime absint, non aliter latinam linguam populari Italæ possum præferre, quam si popularem belluarum sono propiorem doceo. quæ res me cogit hoc uerbum sæpe usurpare. Verum istud ad inuidiā trahere, non est GONZAGA candoris tui: neque debes tātam uniuersi odii molem ea de caussa mihi cōflare. GONZ. Ne te moueat quod non serio dixi SAVLI. ego enim omnia tua in bonam partem accipio. quare disputationem de uerbo ingredere. SAVL. Ingrediar uero; dabisq. ueniam, si in eius uitiis colligēdis tibi fortasse atrocior uidebor, quam in nomine uisus sum. sed ueritas quamuis nonnihil interdum pungat, æquo animo ferenda est. Cum igitur omne fere uerbum duplex sit, duplicemq. uim habeat, alteram agentis, alterā patientis, ac propterea apud Latinos & Gręcos duplici forma uarietur & distinguatur, quarum altera

altera uim agendi; altera patiendi declarat, ut amo, & amor. quid per Deum immortalem deformius & imperfectius excogitari potest, quam patiētis uerbo popularem linguam omnino carere: atq. ita dimidiam uerborum partē tantummodo habere? qua re fit, ut in patiēdi ui personis, temporibus, modis hæc lingua prorsus sit orbata, ut manca & trunca plane dicēda sit. quæ res cum innumerabilibus formis & terminationibus in latina lingua uarientur, omnibus iis formis priuatus est popularis iste uester sermo; ac pro omnibus iis uocibus, personis, modis, temporibus unam tantum uocem subiicit, hoc est patientis, quod uocant nomen participiū, uerbo sum, es, est, omnibus uerbis addito. qua re quid rudius, magisq. absonum, aut egentius dici possit? singulos modos strictim persequamur. ut egestas & deformitas huius sermonis magis appareat. Atque in modo indicantis, qui ordine primus est, animaduerte, quam res latino sermone personis & temporibus uarietur. amor, amaris, amatur. amamur, amamini, amantur. amabar, amabaris, amabatur, amabamur, amabamini, amabātur. amabor, amaberis, amabitur, amabimur, amabimini, amabuntur. Duodeuiginti formis modus indicandi uariatur ita distinctis, ut simulatq. uox emittitur, persona & tempus nulla re externa adiuncta ipsa ui uocis prolatæ intelligatur. at in populari lingua una tantummodo est uox, amato, quæ, uerbo, sum, adiuncto

tot ac tam uarias notiones subiectas habet. Io sono amato, tu sei amato, colui è amato. Noi siamo amati, uoi sete amati, coloro sono amati. Idem in reliquis temporibus. Io era amato. Io sarò amato. quam deformitatem & egestatē non ferendam usus tegit; at nos illam ratione & comparatione uerbi agentis detegamus. quis enim eam linguam ferret; atque non e mortalium uita exterminandã diceret, quæ uerbo agentis careret, ac pro eo in omnibus personis, modis, & temporibus nomen participium addito uerbo, sum, es, est, subiiceret. quam rem amabo ita mecum considera amo, amas, amat, amamus, amatis, amant. amabã, amabas, amabat, amabamus, amabatis, amabant. amaui, amauisti, amauit, amauimus, amauistis, amauerunt. amaueram, amaueras, amauerat, amaueramus, amaueratis, amauerant. amabo, amabis, amabit, amabimus, amabitis, amabunt. en latinæ linguæ diuitiæ triginta formis distinctus est modus indicantis, quæ personas, numeros & tempora distinguunt. finge nunc id quod est in populari patientis uerbo; idem in agẽtis & pro illis modis omnibus hanc uocem amantis, addito uerbo sum, es, est subiice, ut sum amans, es amans, est amans. Sumus amantes, estis amantes, sunt amantes. Eram amans, & cetera, quæ consequuntur in omnibus temporibus. quis tam deformẽ paupertatem nõ aspernetur? Quæ ut clarior sit, in hac ipsa populari lingua comparatio eadẽ inducatur:

ducatur. Io amo, tu ami, colui ama. noi amiamo, uoi amate, coloro amano. Io amaua. Io amai. Io amerò. & ita in omnibus personis. quis nunc ferat, pro tam uariatis & distinctis numeris, temporibus, personis, nomen unum participium subiici. Io sono amāte, tu sei amante, colui è amante. noi siamo amanti, uoi sete amanti, coloro sono amanti. Et sic in ceteris temporibus, Io era amante. Io fui amante. Io era stato amante. Io sarò amante. ab hac manifesta deformitate & egestate uerbi agētis mentem & cogitationem ad eandem in uerbo patientis conuerte, tum ea apparebit, & detegetur, quæ nunc in usu latet. Sed ad ueritatem inuestigandam eo ingenio nobis opus est, qui mentem, ut diximus, & cogitationem ab usu possit abducere. Quamquam quid ego ingenium aut cogitationem loquor? rem ipsam exemplo explicemus, ut turpitudo nō iam ingenio, aut cogitatione, aut ratiocinatione deprehendatur, sed sensu ipso manifesto teneatur. quam deteget uerbi agentis ex altera parte respondens cōparatio hoc modo. Io ui priego Signor mio, che uogliate accettare Giulio a seruitii uostri: & state sopra l'honor mio, che trouarete in lui tutta quella fede & diligentia, che in seruitore possiate aspettare maggiore; & conoscerete con l'esperientia, ch'io nel metterlo con uoi ho hauuto non meno riguardo al seruitio uostro, che al ben suo. Finge nunc sermonem popularem uerbo agentis carentē,

atque in illius locum participium cum uerbo sum, es, est, necessario subiicientem hoc modo. Io ui sono pregante Signor mio, che siate uolente, essere accettante Giulio a uostri seruitii, & siate stante su l'honor mio, che sarete trouante in lui tutta quella fede & diligentia, che da seruitore siate possente essere aspettante maggiore, & sarete conoscente con l'esperientia, che io in essendolo stato mettēte cō uoi, sono stato hauente nō minor riguardo al uostro seruitio, che al suo bene. Cuius tandem aures sic loquentē ferant? Hic BONCOMPAGNVS SAVLIVM interfatus enimuero, inquit, non iam ingenio, sed sensu plane carere existimandus sit, si quis pudendam deformitatem non sentiat. SAVL. Ab eadem deformitate uerbum patientis sola consuetudo uindicat, cuius tanta uis est, ut sensum ipsum opprimat, neque aurium modo, sed, id quod multo magis mirandum est, oculorum quoque, qui longe acrior est, atque adeo omnium sensuum acerrimus, quiq. res menti altissime imprimit atque infigit. quam rem uestitus huius sęculi Europęorum hominum declarat, quo nihil uiri grauitati magis indecorum, magisq. ab honestate abhorrens fingi potest, quiq. obscoena specie sua leuitatis plena omni Asiæ atque Africæ risui & uituperationi merito est. Quid enim deformius aut magis pudendum excogitari possit exteriori curtissimo sago, qđ nobis pro toga est, uix dimidiam corporis partem

tem tegente, cum tenuissimus pannus, quo crura & fœmora ambiuntur, ita arcte corpori adhæreat, milleq. fibulis superiori toraci deuinctus ita adductus sit & contentus, ut non modo crurum & fœmorum ipsorum exprimat formam, illaq. ueluti nulla re tegente nudata & aperta præbeat inspicienda, sed natiũ quoque & ipsorum uirilium obscœnam prominentem formam matronis & uirginibus ipsis palam contemplandam obiiciat. Vt omittam septuplicia superinducta fœmoralia instar culcitrarum tanta ui tomenti infarta, itaq. turgentia, ut expassis cruribus homines ueluti ualgos incedere cogant, ingressumq. tardent. Vt etiam silentio prætercam interiores arctissimas tunicas & multiplices toraces mille locis temere lancinatos & fenestratos, quibus nugis mire ornari uestitum dictitant. qui toraces innumeris ipsi quoque fibulis adducti humeros atque artus ita constringunt & comprimunt, ut usum membrorum interdum impediant. quam tamen obscœnam atque incommodam ac morionibus potius, quam grauibus & honestis uiris aptam speciem mens adeo non cernit consuetudine cæcata & oppressa, ut contra hoc uestitus genus elegans in primis & concinnũ, uiriq. dignitati decorum iudicet. Verum ut eo redeam unde digressi sumus, Ab eadem deformitate, ut dicebam, uerbum patientis sola consuetudo uindicat. nam rationem quidem nemo erit, ni fallor, tam cælesti ingenii acie prę-

ditus, qui non dico comminiſci, ſed ſomniare ullam poſſit, quæ patientis ab agentis uerbo diuerſum faciat: turpiusq. eſſe loquendi genus oſtendat, io ſono amante, quam io ſono amato. Ceteros modos perſequamur. Ecce modus imperandi. amer, ameris, ametur, amemur, amemini, amentur. & futurum tempus eiuſdem modi, amator, amantor. quibus omnibus modis caret popularis ſermo. Idem in infiniti modo, amari eſſere amato. In iiſdem uitiis, ne longum faciam, uerſantur reliqui modi. ſi amarer, ſi amareris, ſi amaretur, ſi amaremur, ſi amaremini, ſi amarentur. Se io fuſsi amato, ſe tu fuſſi amato, ſe colui fuſſe amato, ſe noi fuſſimo amati, ſe uoi foſte amati, ſe coloro fuſſero amati. Vt ſemper aures noſtræ duabus uocibus amato, amati, & uerbo ſum, es, eſt, perſonent. Iam uero cum ueſtra iſta lingua popularis in omnibus perſonis, modis, uerbi patientis tota deficiat, ne in agẽdi quidem uerbo integra eſt, ſed multis locis manca & trunca. multis enim in modis caret perſonis & temporibus. ut in modo imperandi amato, amatote, amanto. futurum quo omnino caret, a modo indicandi mutuatur. amerai, amerete. Cum amem, cum ames, cũ amet, conciofia ch'io ami, che tu ami, che colui ami. caret hic perſonis, quas idem exitus inter ſe non diſcernit. Cum amauerim, amaueris, amauerit, & quæ ſequuntur, conciofia ch'io habbia amato, che tu habbi amato.

to. Si amauissem, & ea quæ sequuntur. S'io hauessi amato. Si amauero; & ea quæ sequuntur. mutuatur hic quoque futurum a modo indicandi. Caret etiam gerundio lingua uestra; infinitique modo pro illa utitur, amandi gratia, per cagione di amare. a supino etiam deficitur, cuius locum obtinet ille ipse infiniti modus. Visum, uisu. Io uado a uedere, Io uengo da uedere. Participio quoque futuri temporis tam in agentis, quam in patientis uerbo orbata est. amaturus, amandus. per douere amare, per douere essere amato. quæ omnia apud latinos scite & eleganter distincta, clariorem & pulchriorem sermonē faciunt. Et adhuc non pudebit rudem istam & informem popularem Italam linguam cum politissima & decora atque eleganti latina cōferre? aut quisquam erit integra mente utens, qui tantam popularis sermonis egestatem cum uberrimis latinę linguę diuitiis conferat? quę egestas præter deformitatem illa quoque duo uel maxima habet incommoda, quod satietatem affert uerbo illo sum, es, est, in singulis pagellis millies repetito; & uocibus longo adminiculorū ambitu egentibus longiorem orationem necessario facit. Contra latina lingua uocibus ipsis sua ui nulla ope externa petita rem declarantibus elegantem & perspicuam habet breuitatem. GONZ. Vide, ne non modo Italorum, sed exterarum quoque nationum odia tibi irrites. quorum sermones iisdē

sunt

ſunt in erratis, eademq., cuius tu Italum noſtrum arguis, laborant egeſtate. SAVL. Quaſi uero plus Galliæ & Hiſpaniȩ debeam; maioreue ſim uerecundia, quam Italiæ obſtrictus? aut non Hiſpani & Galli æquo animo ferant, ipſorum ſermonem a me damnari, quem uideant, patrio non parcere? Iam uero in uerbo quanta illa eſt popularis huius linguæ egeſtas, quod cum quattuor ſint uerborum formæ, quas Grammatici noſtri coniugationes uocant, quarumq. nonnullam effigiem aliquibus in locis popularis ſermo habet, ut in modo infiniti, in quo perſpicua eſt diſtinctio, amare, uedere, leggere, udire, non eandem elegantem uarietatem in omnibus modis & temporibus retinent? Id quod latinus ſermo facit. Vno exemplo, ne longum faciam, ero contentus. futuri indicatiui en prima coniugatio amabo, amabis; amabit; en ſecunda docebo, docebis, docebit. tertia legam, leges, leget. quarta audiam, audies, audiet. uides latini ſermonis uarietatem & elegantiam uario uerborum exitu, & terminatione ſatietatem fugientem. at in populari idem eſt omnium uerborum exitus eademq. forma. Io amerò, tu amerai, colui amerà. io uedrò, tu uedrai, colui uedrà. io leggerò, tu leggerai, colui leggerà. io udirò, tu udirai, colui udirà. Egentiſſima lingua eodem modo uerba ſemper claudit. Ad hoc quanta ſunt illa ac quot popularis linguæ in hoc ipſo uerbo dehoneſtamēta, qđ cum quadri-

dripartitum sit apud latinos uerborum genus, quæ quadripartitam uim habeāt, quattuor animi notionibus exprimendis sigillatim aptam. primam quæ actionem ipsam puram & simplicem declarat. ut lego. alteram, quæ eandem actionem frequentem exprimit, ut lectito. tertiam, quæ actionem uel incohantem uel procedentem ac crescentem demonstrat, ut calesco. quartam, quæ desiderium & conatum quendam ostendit, ut parturio. quattuor his generibus ac formis Itala lingua prorsus caret, ut notiones illis subiectas, quas uno uerbo exprimit latinus sermo, longo uerborum ambitu, minusq. significanter a populari explicentur. GONZ. Sint ista quæ dicis SAVLI, latinusq. sermo casibus & uariato uerborum exitu sit Italo nostro distinctior & multiplicior. uerum hęc uarietas non maius interuallum inter humanum sermonem, & belluarum horribilem sonum constituere uidetur. neque si quis aciem mentis intendat, in hac in primis uarietate huius dissimilitudinis caussa inest, sed in eo, quod ex hac uarietate ac ueluti articulis distincta locutione sensa animi & notiones exprimuntur. quo fit, ut ad hanc similitudinem inducendam parum omnino in hac uarietate ponendum sit, modo sermo is ipse minus uarius ad notiones animi declarādas ęque aptus sit. in qua expressione uis omnis humani sermonis a belluarū clamore secernendi posita est, aliud igitur quiddā ad hāc dissimilitudinem

nē inducendam maius eſſe cenſeo? SAVL. Huc & illuc te licet uerſes GONZAGA eodē reuol ueris. nā uarietas, ut docui, ad animi ſenſa liquī dius & explicatius exprimenda ualet. quam rem contendis ſermonem humanum a belluis in primis diſtinguere. uisq. ipſa exprimendi ut ſupra docuimus, in primis uocibus, quæ ca ſibus, temporibus, perſonis diſtinctæ ſint, ſua ſponte & per ſe ineſt nulla extrinſecus petita ope. & lingua præter hanc ipſam a belluis diſſimilitudinem ab ipſa per ſe uarietate mire ornatur & commendatur: ſatietasq. uitatur, qđ uitium eſt in omni re uel maximum, aureſq. in primis offendit. Duabus orationis partibus, quæ ſermonem fere continent, nomine & uerbo, de quibus tātummodo diſſerere conſtitueram, abſolutis confeciſſe me plane puto quod intenderam, hoc eſt, ſermonem latinum popu lari Italo dignitate & pulchritudine infinito interuallo anteponendum eſſe. Verum tenere me non poſſum, quin de reliquis quoque ora tionis partibus, non tamen omnibus, ne ſim nimius, nonnulla ſtrictim attingam; locaq. tan tum indicem, quæ maiore quis otio poſſit dila tare. quam rem ſine ullo omnino operæ pretio fore non puto. Ac primum de aduerbio, cuius uſus poſt duas illas partes, quas caput eſſe ora tionis poſuimus, eſt frequentiſſimus. in quo dabis mihi GONZAGA, ut Grammaticorum regulis in præſentia omiſſis, quod ad diſputationem noſtram pertinet, tres aduerbiorū for-

mas

mas triaq. genera mihi liceat ponere. primum est eorum, quæ per se suaq. sponte existunt, neque aliunde deducuntur, ut clam, non, etiã, pene, & sexcenta eiusmodi. Alterum genus est, quod qualitatis a Grãmaticis appellatur, quod a nominibus secũdis seu adiectis, quæq. admi niculo alterius nominis nituntur, trahitur. qđ infinitum est, ut infinita sunt ipsa nomina, a quibus aduerbia manant, quorum nullum fere est, quod non aduerbium ex sese gignat. Vt docte, caste, iuste, suauiter, sapienter, pulchre, & eiusmodi innumerabilia. Tertium genus est, quod a uerbis ducitur, uel a nominibus ipsis non adiectis, sed per se hærentibus & stãtibus. Cursim igitur in unoquoque genere uideamus popularis istius sermonis, quem tantopere amplexaris, flagitia. Atque in primo nonnullas species attingamus. nam omnia persequi infinitũ fuerit. En aduerbium affirmandi, & asseuerãdi, quod una aut altera uoce in oratione est insigne, si, certo. at in latino innumeris, etiam, ita, certe, nę, quid ni? profecto, sane, plane, utique, nempe, nimirum, prorsus. quæ uoces præterquam quod sermonem uariant, uariandoque ornant, & satietatem uitant, uarias quoque subiectas in hoc affirmãdi genere habent notiones, quas suis singulas nominibus notari, uerum fuit. idem uulnus est in aduerbio similitudinis una aut altera uoce explicato, quasi, come, at latinus sermo quamplurimis uocibus aduerbium hoc ad ornatũ uariat. qua

 si, ceu,

ſi, ceu, tamquam, ut, uti, uelut,ueluti, ſicut, ſicuti, quemadmodum. Vnus item, aut alter eſt in populari ſermone intendendi modus, grandemente, aſſai, at in latino complures. multum, ualde,magnopere, impenſe, longe, prorſus, omnino, plurimum. Eadem ratio eſt illius generis aduerbiorum cito, celeriter,propere, raptim, feſtinanter, propediem,quamprimum. quæ quamquam ad unum genus referuntur, diuerſam tamen inter ſe uim ſubiectam habentia diuerſis quoque interſe uocibus inſignia eſſe debent, neque in unum nomen confundi,hoc eſt,preſto. item illorum, ſubito,illico, ſtatim, continuo, mox, extemplo, ſimul ac, eueſtigio, actutum; item illorum adhuc, hactenus, hucuſq. Paucis his contentus ero in primo hoc genere, ne longum faciam. In ſecundo genere non quidem aduerbiis caret popularis ſermo, nam alius prorſus ſermo quærēdus eſſet nobis, ſed omnia aduerbia ipſa, quæ infinita ſunt, uno eodemq. exitu terminat, cū apud latinos exitus tot ſint, ac tam uarii, quot aduerbia ipſa docte, caſte, ſalubriter, ſalutariter, callide,celeriter, aſpere, caute, iuſte,amanter, periculoſe, egregie, continenter,recte, praue, bene, male. Vides GONZAGA extremam dictionis partem ſiue unius, ſiuē duarum ſyllabarum,in quas quod accentum conſequantur, exire dictionem recte dixerimus, quam multiplex, quamq. uaria ſit; quot exitus, quamq. uarios ſonos efficiat. qui ſatietatem uitent, &

uarietate

uarietate delectent. at in populari sermone omnia aduerbia huiusgeneris qualitatis duabus eisdemq. syllabis eodem exitu, eodemq. sono terminantur, hoc est, mente, dottamente, castamente, aspramente, cautamente, & sic omnia. Quid igitur tanta sermonis latini uarietate uenustius aut elegantius? quid contra popularis egestate & satietate ieiunius, aut languidius aut stomachosius? quã satietatẽ & egestatem si quis in consuetudinis patrocinio latere defendat, puto te ipsum intelligere GONZAGA, quam is misera & perdita defensione utatur, qui a re & ratione desertus ad consuetudinem confugiat, quæ non turpitudinem tollat (id enim sola ratio & ueritas efficere potest) sed deformitatem tegat; ab eaq. contemplanda ac sentienda & animum abducat, & aures auocet. quod consuetudinis patrocinium si suscipitur, iam nullus posthac erit sermo tam rudis, tam incomptus, tam agrestis, qui non ad decorem Atticæ linguæ elegantiamq. reuocetur. Videmus enim rudibus & indoctis suę cuique patriæ sermonem maxime pulchrum esse; eoq. in primis illos delectari, usque adeo, ut uidere liceat mulierculas & rusticanos Ligurer, si forte exteri per Liguriæ fines iter faciẽtes illos perunctentur sermone hetrusco ea, quæ usuum necessitas postulat, irridere ac quærere, cur non exteri quoque, quemadmodũ ipsi, bona lingua utuntur, mala illa abiecta; linguam uidelicet suam, quam rudem & absonam esse,

 ne nos

ne nos quidem Ligures negamus, ceteris antcferentes. adeo consuetudo ignaros homines suę quemq. linguæ primas dare cōpellit. Quid, quod in hoc aduerbiorum genere idem est uitium, quod paulo ante in nomine tantopere reprehendimus? desideratur enim hic, ut ibi, uox comparandi. neque enim amantius, iustius sapientius dicere popularis sermo, ut latinus potest. quo incommodo in ceteris quoq. aduerbiorum generibus nō nihil laboratur propius, longius, celerius. Reliquum est tertium genus, quod uel a uerbis, uel a nominibus ipsis per se stantibus, neque adhęrētibus manat. quo egentissimus iste sermo caret omnino, qđ ad animi sensa explicanda, ad orationemq. uenuste uariandam, mirum est quantam uim habeat, quantumq. sermoni addat ornatum. Vt cursim, strictim, gradatim, saltim, subsultim, aceruatim, punctim, cęsim, ductim, ictim, imbricatim, cateruatim, pagatim, & innumera eiusmodi. in eorum. locum popularis sermo ab egestate sua didicit uel nomen cum præpositione subiicere, di punta, di taglio, uel participium, correndo, saltando. claudicat igitur in aduerbio popularis sermo. Quid? in ea orationis parte, quam coniunctionem uocant, commodius consistit; aut eum locum melius tuetur? in illa uero longe maiora sunt uulnera: sordidaque inopia magis apparet. Cuius coniunctionis complures species cum in totā orationem usu ac ui sua se se fundant, milliesq. repetitæ

petitæ eam fere totam occupēt; neque ulla ſit, non dico periodus, ſed ne ullum quidem colũ ac comma, quod careat coniunctionibus, orationem quæ ſine illis res quædam diuulſa eſt, ac diſſipata neque cohærens eſſet, copulant & continuant, ac ueluti conglutinant, & coagmentant. Quocirca ad ſatietatem uitandam, quam tam creber uſus neceſſario gignit, decoremq. & uenuſtatem orationi addēdam, uariam in primis eſſe decet hanc orationis partem, ut cum eadem notio millies in ſermonem cadat, nominibus uariata minus ab auribus faſtidiatur & aſpernetur. quam rem egregie præſtat latinus ſermo, qui unamquāq. coniunctionis ſpeciem multis uocibus uariat, cum popularis una aut altera uoce ſpeciem unā appellet. ſingulas igitur ſpecies ſtrictim ac breuiter perſequamur. multiplex eſt appellatione apud latinos copulandi ſpecies, &, etiam, ac, atque, quæ, quoque, cum, tum, at apud populares una & ſimplex, Et, nōnullis locis anchora quę uox, Et, in omni fere periodo repetita quid uitii habeat, quantamq. aurium offenſionē, ſi minus hæ ipſæ aures uſu deprauatæ, iudiciumq. conſuetudine corruptum ſentiunt, periculum eius rei in latino ſermone aliquis faciat, neque ulla alia uoce, quam, Et, in copulando utatur, tum deformitatem deprehendet. Nec preclarius ſe habet, quæ conſequitur diſiungendi ſpecies apud latinos uaria, uel, ue, aut, ſeu, ſiue, apud populares una. O minus peccatur in tertia aduerſandi

uerſandi ſpecie, quamuis longe latino in hac quoque popularis de uarietate concedat. ſed, uerum, uero, at, atqui, etenim, tamen, uerumtamen, quamquam, quamuis, licet, tametſi. hæc latinus. popularis, ma, benche, quantunque, ſe bene. At in ſpecie cauſſæ & rationis red dendæ, quam quarto loco ponimus, maxime perſpicua eſt popularis ſermonis inopia. quippe, quod cum hoc genere coniungendi nullũ ſit apud latinos uocibus ditius, nullum contra eſt apud populares egentius. unam enim tantum habet uocem, perche, aut quam nonnulli addunt, percioche, at latinus innumeras nam, namque, enim, etenim, quia, quod, quoniã, pro pterea quod, quando, quandoquidem, ſi, ſiqui dem, quippe, utpote, uidelicet, ſcilicet, & alia non pauca. In eadem egeſtate in iiſdemq. ſordibus iacet ea pars, quæ quid ex dictis ſequatnr, & unde aliquid naſcatur, & deducatur, col ligit ieiuna plane & inops. duas enim aut ſummum tres habet uoces, adunque, onde, perilche, at latinus ſermo innumerabiles. ergo, igitur, ideo, itaque, idcirco. quare, quamobrem, quapropter, quocirca, proinde. Exigua ſunt hæc, & minuta, ſpecie, quis negat? uerum re & uſu magna & plurimi facienda. ac quemadmodum in ſymphoniacorũ choris uox grauis & ad imum depreſſa minime quidem ſpecioſa uidetur, fundamentum tamen totius har monię ſiue concentus eſt, ita paruis his particu lis tota orationis dignitas nõ in poſtremis niti

tur,

tur, ſine quibus oratio ipſa uaria, diſtincta, ornata, copioſa, ampla, nitens, ſplendida eſſe non poteſt. Age, ut e Grammaticę ſcholis aliquãdo exeamus, & per Rhetorũ ſpatia excurramus, cũ ea ſit orationis laus uel maxima, ut quampaucissimis uerbis iiſdemq. ſignificantibus animi ſenſa & notiones exprimat, quod homines ita fere ſint a natura facti, ut longiorem orationem moleſte ferant, animoq. celeritate ſua ad exitum feſtinanti odioſa ſit omnis mora, ac proinde omnes fere eorum hominum conſuetudinem uitent, quorum ſermo paullo eſt prolixior; ſuperuacaneumq. ac negotiis impedimento ſit, cum rem breuibus poſſis tranſigere, longa oratione illam extrahere, audientiumq. tempora uariis multisq. occupationibus diſtricta morari, Dii immortales quanto interuallo ea commendatione latinus ſermo eſt iſti ueſtro populari anteponendus. qui eleganti breuitate ac dilucida omnia pronũtiet, minimeq. ſit ob longitudinem audientibus grauis aut odioſus; cum contra popularis Italus ab inopia uocum ſignificãtium atque ab egeſtate ſua cogatur fere longo uerborum ambitu uti. Vno aut altero exemplo rem abſoluam, Io mi credeua, che lo doueſſi fare, quam uerboſe præ latino, facturum credidi. Io era ſtato di parere, che ſi doueſſe laſſare andare. dimittendum cẽ ſueram. duobus tantum uerbis numero, eandem, & æque perfectum nullaq. re plane imminutam ſententiam exprimit latinus ſermo, quã

non

non minus decem uerborum ambitu, ut uidere licet, popularis complecti potest. Quod si quis certius periculum ea de re facere uelit, paginam latini sermonis in popularem hunc conuertat, pignore contendere sum paratus, sesquialtera ut minimum, portione popularem prolixiorem fore, ac sesquialteram paginam occupaturum. Id adeo duabus de caussis in primis fit, quod sermo hic magna ex parte referciendus sit duabus aut tribus millies repetitis uocibus hoc est, sono, stato, piu, il, lo, la, di, da. quas uoces necessitas & inopia induxit, quod uerbis patiendi, & casibus, item nomine comparandi sermo iste careat. quæ res præter prolixitatem absonum quoque sermonem hunc facit eisdem uocibus perpetuo ac continenter resonantem. altera illa caussa est, eaq. non parua, quod caret fere compositis uerbis & nominibus hic sermo, nisi paucula aliqua a latino accipiat. quæ compositio non modo uim rei, sed significationem quoque addit, totumq. effatum, atque omnem actionem integramq. sententiam unico uerbo sæpenumero complectitur, perficere, conficere, adducere, inducere, deducere, perducere, producere, circumducere, subducere, inferre, efferre, deferre, afferre, auferre, circumferre, aduertere, auertere, conuertere, peruertere, importare, exportare, asportare, immittere, emittere, dimittere, submittere, remittere, cuius uerbi ea uis est, ut populari sermone reddi non

possit,

possit, remitto hoc tibi, ne meam uicem ęgre feras. quomodo hoc populari lingua imiteris, uix reperias, innubere, enubere, iniicere, eiicere, coniicere, abiicere, reiicere, deiicere, proiicere, subiicere. irrogare, abrogare, erogare, amandare, ablegare, elegantes uoces, quibus caret popularis sermo; peruincere, quod non facile nisi multis uerbis populari sermone exprimas. Peruicit remis, ut promontorium superaret. intorquere, detorquere, extorquere, item exprimere, quorum duorum uocabulorum ea notio, quæ per trãslationem fit, hoc modo, expressit hoc ab illo necessitas, item si eam opinionem a uobis ueritas extorquebit, elegantissima est, qua plane caret uulgaris sermo. aspicere, respicere, prospicere, despicere, suspicere, infundere, effundere, profundere, confundere, offundere, excidere, adigere, abigere, adhibere, redhibere, inhibere, exhibere, aberrare, adiudicare, abiudicare, annuere, abnuere, innuere, renuere, accedere, discedere, abscedere, recedere. adesse, abesse, inesse, subesse, aduolare, inuolare, auolare, euolare, præteruolare, acclamare, conclamare, proclamare, abdicare, adscribere, describere, affingere, allicere, illicere, elicere, arripere, abripere, proripere, attingere, pertingere, contingere, aduehere, auehere, inuehere, euehere, prouehere, circumuehere, præteruehere, influere, effluere, circumfluere. abiurare, eiurare, eripere, immergere, emergere,

gere, effodere, incurrere, excurrere, exorare, perorare, peragere, effugere, confugere, perfugere, difugere. peruadere, amouere, dimouere, semouere, oppugnare, propugnare, secedere, seducere, seligere, seponere, includere, excludere, secludere, recludere, auocare, seuocare, seducere, peruius, inuius, auius, deuius, combustus, ambustus, præustus, semustus, & sexcenta id generis, quæ uno uerbo integram sententiam atque integrum effatum, comprehendentia cum a populari sermone pluribus uerbis longisq. ambagibus sint explicāda breuiorem, significantiorem, elegātiorem, orationem faciunt. quæ in primis res Græcū sermonem commendat. quippe qui ad plures uoces in unam componendas felicissimus sit. Iam uero cum tot aperuerimus popularis sermonis uulnera, unum illud, quod mox detecturus sum, illum maxime deformat, atque insanabile est omnino. nam cum illud sit præcipuum omnis sermonis munus, cuiusq. adeo caussa sermo ipse repertus est, ut sensa animi clare & dilucide ac distincte explicet; idq. commodius fiat ab ea lingua, quæ omnes res, quascumque tulit natura, quæq. in usus quotidianos cadūt, omnesq. hominum actiones & officia suis proprijs uocabulis inter se distinctis habēt notata, omni dubio procul ea lingua, quæ hoc possit, infinitis partibus infinitaq. laude erit illi sermoni anteferenda, qui egens & ieiunus multas atque inter se diuersas res uno eodemq. uocabulo

bulo cogitur appellare. Ecquid habes ad hoc GONZAGA? GONZ. Expecto quo euadas. SAVL. Superioris generis esse affirmo latinã linguã, quæ diuitiis suis id, quod dixi, efficiat, in posterioris generis sordibus iacere mancum istum & inopem popularem uestrum sermonẽ, innumera exempla proferre possim. nec ullus sit modus, si omnia, quæ infinita sunt, persequi uelim. atque adeo totum latinum Dictionariũ sit euoluendum. Perpaucis aliquot ero contẽtus. Verbi gratia animi illa permotio, qua uoluntas in res placitas fertur, amor generis nomine uocatur; at oẽs quicumque latine sciunt, intelligunt, quam uariæ & diuersæ inter se notiones huic generi subiiciantur, dilectio, beneuolentia, charitas, uolũtas, pietas, indulgẽtia, studium, quæ diuersæ notiones diuersis nominibus a latinis distinctæ omnes generis nomine a populari appellantur, hoc est, amoris. neque ab hoc genere abest stomachari, irasci, excandescere, itẽ succensere. quæ uoces quãquam eandem animi perturbationẽ declarant, eleganter tamẽ simulq. ad significandum apte illius remissio & intensio nominibus distinguitur. Præterea his generibus timori, dolori, lætitiæ, uariæ diuersæq. inter se species subiiciuntur a latino sermone, ut par est, uocibus distinctæ, timori, timor, metus, terror, pauor, formido, horror, consternatio, trepidatio, quæ uox non ab homine posita, sed simul cum re uidetur nata. dolori, dolor, moeror, tristitia, ægri-

 tudo,

tudo, angor. lætitiæ, lætitia, gaudium, hilaritas, iucunditas, exultatio, iubilatio. Verum hæc & eiusmodi multa alia a latini sermonis rudibus minus animaduertuntur. Quid illa? quæ non modo gnari, sed rudes quoque sentiunt? Quis enim ferat, socium, collegam, comitem, sodalem, æqualem, uno nomine, cum res tam diuersæ inter se sint, a populari sermone nuncupari? similiter uitium, flagitium, nequitiam, itẽ malitiam, improbitatem, scelus, nefas, prauitatem unum habere uocabulum? item peccatũ, delictum, crimen, noxam, piaculum tã discrepantes inter se res, quamuis ad idem genus reuocari possint, una uoce a populari sermone nominari? in quo genere illud nullo modo potest ferri, criminis nomine & criminandi uerbo re in quotidiano usu ac fando tam frequẽti popularem sermonem prorsus carere. Eiusmodi sunt queri, expostulare, lamentari. quæ tan tam habent inter se differentiam, ut nõ specie, sed genere pene distinguantur, cum tamẽ uno eodemq. uocabulo a populari sermone sint notata. item hostis, inimicus, item conari, niti, item cruor, sanguis, item sanies, pus. item inuenire, reperire, nancisci. item abire, discedere. item adire, accedere, appropinquare. quę diuersa fere genere ipso hoc uerbo accostarsi uulgaris appellat sermo. item, ire, ambulare, ingredi, incedere. item fessus, lassus. item petere, poscere, postulare, quærere, rogare, percunctari. item loqui, fari, affari. item dico, aio, au

tumo,

tumo, fertur, perhibent, prædicant. item promittere, polliceri, spondere. item certare, pugnare, dimicare, decernere, præliari. iam uero cernere, spectare, intueri, uidere, contemplari, aut ornant sermonem uoces unius eiusdemq. rei tam uariæ, aut si nonnihil differentes subiectas habent notiones, egestatem popularis linguæ in comparatione insignē faciunt. Iam crudelitas, sæuitia, immanitas. iam splendeo & splēdor, fulgeo, & fulgor, cādor, corusco, rutilo. his adde nidorem, fragrantiam, odorem, si idem ualeant, uarietate sermonem condecorant, si aliquid communi notioni addunt, ut certe addunt, egestatem popularis linguæ coarguunt. Exposito obnoxium perspicue aliquid addit, uno tamen uocabulo utrumq. appellatur a populari sermone. perspicue item inter se differūt funis, restis, rudens, fides. quas diuersas notiones popularis sermo una uoce complexus inopiam suam ostendit. his adde opem, auxilium, adiumentum, suppetias. quæ omnes atq; aliæ fere infinitæ multorum generum diuersæ inter se rerum species, non ornatus tantū caussa, sed quod alia ab alia diuersa uis illis subiecta sit uocibus, a latino sermone singulis uniuscuiusq, speciei nominibus distinctæ, a populari uno generis nomine comprehenduntur. quare quid dici possit obscurius, aut confusius, aut egentius, aut uero etiam fœdius? Quod si quis eiusmodi uitia, quæ infinita pene sunt, quibusq. tota lingua referta est, ea excusatione

ne defendere pergat, quod & si laudabilia nō sunt hæc, tamen quod ad idem genus reuocētur, tolerabilia esse, is misera & plane perdita defensione utitur, nec quidquam ad institutā disputationem pertinente. nam si hoc suscipiatur, species eidem generi subiectæ non magnopere referre utrum uno eodemq. nomine exprimantur, an suo unaquæque species nomine sit insignis, & ab alia distincta, iam posthac equū a boue, & ab aquila, & a delphino nihil attinebit nominibus distinguere. genere enim generisq. nomine omnes animantium species inter se communicant. nobisq. non tolerabilis ne sit popularis sermo in præsentia quæstio est, sed inter illum & latinum suscepta est dignitatis contentio. Nihil igitur talis defensio de popularis sermonis ignobilitate & contemptu im minuit, qui hac generis latebra tegi non potest. Ex qua etiam ut te in apertum campum ueritatis coniiciam, quid illa, quæ idem uitiū habent in rebus non modo specie inter se differentibus, sed genere quoque prorsus disiunctis. quę ipsa quoque infinita sunt, quomodo tandem, aut quo ore defendes? aut uero quomodo tu ipse erga popularem sermonem ita affectus poteris ferre? Verbi gratia honor, decus, existimatio, fides, officium, quæ tot ac tam differentia genere uno eodemq. honoris nomine a populari sermone nuncupantur. itē pudor, uerecundia, erubescentia, quæ res sunt in laude, dedecus, & ignominia, quæ sunt in uitupe-

uituperatione longe diuersę inter se res, uno uocabulo hoc est uergogna nominantur. quid porro tam diuersum inter se, quam clamare, obiurgare, castigare, increpare? at res tam alieni alia ab alia generis, unum habent nomen, hoc est gridare. Vnum item contumeliæ, probra, conuicia res aperte inter se diuersæ. Quid porro tam absurdum atque horribile, quam complicatum, curuum, res notione inter se ita distantes, cui addere potes flexum, aduncum, uno nomine, piegato, appellare? Non tantũ inter cælum & terram, quantum inter has notiones, quarum uoces mox subiiciã, est interuallum. Eæ sunt largus, latus, laxus, his adde aduerbium procul. Largi enim sunt qui donant, eosq. large dicimus donare; lata est semita, laxus nodus, laxare nodum, item summæ prudentiæ est, a stultis procul decedere. at lepidus iste noster popularis sermo omnes eas res uno eodemq. uocabulo, hoc est largo, appellat, largo donatore, dona largamente, larga strada, largo nodo, alargare il nodo, star largo da matti. Vt me interdum tam egentis sermonis ac sordidi nostram omnium Italorum uicem pudeat. Minus mehercule insaniat, si quis ficus, cerasa, mala, nuces, sorba, pira, nespila uno cerasi nomine appellans bene & distincte ac dilucide sese loqui putet. omnia enim hęc poma sunt atque arborum fœtus, qui genere saltem inter se communicant. at illa nulla aut generis, aut similitudinis alterius ue

ullius

ullius rei affinitate inter se attingunt. quam tamen sermonis egestatem, rudemq. & incomptam barbariem exteras nationes iure nobis obiicere posse non credo. neque enim res apud illos meliores esse puto, minoribus ue incommodis aut uitiis laborare. quam rem de Hispanis quidem & Gallis asseuerare non dubitem. Quam diuersę, ut incœptum persequar, inter se sint notionis alter, & alius, omnes intelligunt. utramque rem uno uocabulo nominat popularis sermo. Ad hoc genus pertinent, atque hic repetenda sunt quæ superius multa de aduerbiis & coniunctionibus strictim percursa sunt. Variatio in his & eiusmodi innumeris rebus non ad sermonem tantummodo ornãdum & illustrandum ualet, satietatemq. uitandam, quod ipsum tamen faciendum est per se plurimi, sed multo magis ad illum distinguendum, clarioremq. & magis perspicuum faciẽdum, quæ prima est eloquentiæ laus, quæq. una res humanum sermonem a uoce secernit belluarum. Neque uero longe abest ab hoc loco, quod ad hanc ipsam popularis sermonis egestatem magis aperiendam, diuitiasq. & opulentam supellectilem latini proponendam & explicandam in primis ualet non est omittendum, hoc est, notiones illas, quæ suum proprium in sermone latino habent uocabulum, cum eædem in populari sermone suo proprio uocabulo careant, atque ita careant, ut notiones ipsæ uix noscantur, paucisq. admodũ

ueniant

ueniant in mentē; cum tamen uſu ſint frequentiſſimæ atque innumerabiles, iisq. totus ſermo ſit refertus. quare longis ambagibus & circuitionibus ad notiones eas explicandas in populari ſermone opus eſt. quæ res & uenuſtatem orationi detrahit,& eam uerboſiorem, ſimulq. languidiorem & eneruatiorem facit. quæ mihi ex tempore & in nomine & in uerbo ſuccurrent, ea aceruatim, & ſine ordine proferam. ſunt igitur hæc. ſancire, moliri, moles, impartiri, irrumpere, irruere, ingruere, graſſari, iterare, inurere, incumbere, incubare, trudere, intrudere, extrudere, excutere, captare, æſtuare, conniuere, caligare, cæcutire, fruſtrari, manare, procraſtinare, aſſeuerare, libare, delibare, percrebuit, uterque, neuter, alteruter, ſuperne, ſupine, ut ſupernus ictus, ſupinus ictus, expers, compos, obnoxius, lugubris, teter, pręposterus, perſpicuus, perplexe, multiplex, annuus, menſtruus, opportunus, inuiſus, infeſtus, uecordia, ſecordia, petulantia, procacitas, bifidus, fruges, fruticari, farcire, fulcire, fulcrum, uortex, æmulatio, obtrectatio, patulus, expers, compos, pandus, repandus, compages, uaſtus, impreſſio. quid illa? quæ præter propriam uim ſignificandi ſunt eiuſmodi, ut una cum re ipſa nata uideantur, neque ab hominibus impoſita, ſed ab ipſa rerum natura manare, cuius generis ſunt clangor, bombus, crepitus, ſuſurrus, fremere, frendere, cachinnus, titillare, titubare, trepidare, uibra-

re, trux, truculentus, toruus. sed quid ago? qui rem pene infinitam paruo hoc temporis curriculo exequi pergo? modum igitur faciã. per otium, si cui hoc erit studium, colligere ea poterit. Et adhuc non pudebit sordidam hanc popularis sermonis egestatem, atque adeo uer bosissimam mendicitatem cum latinæ linguæ affluentissimis opibus conferre? illasq. tenebras cum hoc nitore & splendore comparare? Hic mihi occurritur ab iis, qui popularis sermonis propugnationem susceperunt, quod te GONZAGA in oratione tua prætermisisse miror. Diligenti enim conquisitione unam aut al teram, summum tertiam rem inuenerunt, quas res nominibus distingui a populari sermone solent gloriari, cum a latino uno eodemq. no mine notentur, il ualore, la scaramuccia, il fresco, hæc fere puto esse. nam alia mihi in præsentia in mentem non ueniunt. Si qua alia sunt, ea uelim a te mihi suggeri GONZAGA. GONZ. Perge uero SAVLI. SAVL. Eas res latinus sermo nominibus diuersis a uir tute, prælio, frigore non discernit. illud etiã addunt dupplicato preterito imperfecto eius modi, quem a subiungendo Grammatici nostri nominant, recte, & decore, & significanter uti popularem sermonem, S'io ti amassi, io farei, cum latinus in hoc genere mancus sit; nihilq. uariet. si te amarem, illud facerem. In qua re amentem ne inscitiam, an proiectam istorum impudentiam mirer? Tu cum latinus sermo

sermo in eodem genere non dico decuplo tã-
to amplius uoces, nec centuplo, sed millesimo
possit tibi referre; ac pro tribus aut quattuor
uocabulis non dico sexcenta, sed sex millia
proferre, ut in tanta ac tam infinita multitudi-
ne pauculæ illæ uoces uix in conspectu sint, tã
mẽ tam ab omni pudore eris derelictus, ut po-
pularem sermonem idcirco cum latino audeas
conferre? Illud etiam, ut finem tandem faciã,
restabat ad huius sermonis uituperationem,
quod prętereundum nullo modo fuit, quodq.
nulla ratione possit excusari. necessitas enim
has particulas, il, lo, la, di, da, piu, sono, sta-
to tota oratione inculcandi, ut tertio quoq.
uerbo aliqua illarum sit usurpanda, etsi defor
mitatem non tollit, neque satietatem immi-
nuit, consilium tamen aliquo modo excusat.
Egens enim lingua e media barbarie emergens
uerbo patiendi, ut sæpe iam dixi, nomineq.
comparandi, & casibus ca rens sine harum par
ticularum ope animi notiones omnino decla
rare non posset. Quid? ubi nulla necessitas
cogit, qua tandem re prauum consilium excu
sabis? Nullam rem nominat hic sermo, cui nõ
proponat numerum unius. Vno huomo, un ca
uallo, un fiume, una casa, una Città. quo
quid excogitari possit ineptius, aut magis su-
peruacaneum? Quid enim? cum hominem,
equum, flumen, domum, urbem, singulari nu
mero pronuntio, non ipsa ui dictionis quili-
bet percipit, me unum] dicere? neque enim

equus aut urbs plus una esse potest.si enim plures essent, iam non recte illas Vrbem appellarem. Vt auctores huius popularis linguæ reprehensionem ineptæ ac futilis loquacitatis capta sse uideantur. fiatq. ut quo sermone nihil excogitari possit egentius, eodem nihil sit uerbosius. Quibus ineptiis latinus & Græcus,Hebraicus quoque & Arabs sermones carent. Simili sunt in reprehensione Gallorum & Hispanorum sermones non minoribus sordibus ipsi quoque inquinati,neque minoribus,minusq. superuacaneis ineptiis referti. Ex iis omnibus, quę complura collegi, liquido efficitur,quod nunc summatim colligam, cum hæ sint præcipuæ sermonis laudes, ut sit copiosus, uarius,significans, breuis, in omnibus quattuor hisce rebus sermonem latinum infinitis partibus populari præstare. Perorare possem, sed parua appendix addenda est, quæ ad ignobilitatē popularis sermonis in nullas non partes declarandam nō parum facit. nam neque in soluta oratione numerosus esse potest hic sermo,& metris minime aptus est. quippe qui breuibus & longis syllabis ut latinus & Græcus non distinguatur. quo fit, ut temporibus careat, neque oratio tamquam pedibus quibusdam ingredi possit. quem metri defectum ut supplerent, atque ut aliqua esset carminum effigies, similiter desinentes atque inter se respondentes extremas duas carminum syllabas commenti sunt, quibus rhythmum effici dicunt. quæ res illud ui-

uitium habet maximum, quod detruncat notiones, ac ueluti angustiis quibusdam animi sensa coarctat, ut quæ scriptor animo agitet, pronuntiare libere non possit, sed rhythmi necessitati cogatur parere, neque ingenium necessariis similiter desinentibus uocibus tamquam carceribus coercitum libere possit excurrere. quod uitium sentiens uir acutissimo ingenio, utinam cõstantiore consilio fuisset, Claudius Ptolemæus, ut ab hisce compedibus Poetarum ingenia eximeret, nouam exametrorũ formam ad Latinorum & Græcorum similitudinem commentus est. laudarem inuentum, nisi conatum & laborem inaniter captum exitus docuisset. popularis enim linguæ exilitate sublimitatem illam heroicis carminibus aptam non capi experiendo compertum est. Sed tempus iam est, ut ad id, quod initio dixisti, in dignitate sermonum ponderanda spectandum in primis esse, ueniamus. GONZ. Id nisi molestum est libenter repetierim. SAVL. Quin mihi pergratum feceris. GONZ. Aurium iudicium hac in re ceteris omnibus anteponendum puto, quippe quæ magis sentiant offensiones. nulla autem re ęque aures offenduntur, atque horrido ac truci & aspero sono. Ille igitur sermo ceteris iure præfertur, qui ab omni asperitate quamlongissime absit, quiq. in aures dulcior influat: easq. iucundiore suauitatis sensu perfundat. Talem porro esse patrium sermonem nostrum, ab eoq. ceteros omnes

sua-

suauitate superari nemini dubium erit, qui animaduerterit, omnes uoces uocalibus terminari, neque mistarum consonantium asperitate aures lædi. Cui suauitati doctum quendam uirum tantum tribuere solitum initio dixi, ut hãc linguam Superis ipsis, si humana lingua loqui uelint, maxime conuenientem affirmaret.

SAVL. Iouem, si humana lingua loqueretur Platonis lingua locuturum fuisse, qui dixit, is non linguæ Græcæ dignitatem & pulchritudinem uoluit extollere, sed miram ac prope Diuinam & Ioue ipso dignam in Platone fuisse eloquentiam, demonstrare. At Diuinus iste tuus uir non hominis alicuius eloquentiæ, sed sermoni populari Italo eam laudem tribuit. De quo si quis quærat, quoniam illũ in cœtu & cõsilio Deorum fuisse oportet, qui eorum intimos sensus introspexerit, atque hoc quoque arcanum elicere potuerit, qua tandem lingua Superi ante hunc sermonem inuentum locuturi fuissent. equidem puto illum simile quiddã coqui illius Plautini responsurum. Vt enim ille dixit, in nidorem ciborum a se conditorum Iouem cœnare, rogatusq. cum ad condiendos cibos nusquam est uocatus, in quem tandem odorem cœnet Iupiter? respondit eo die Iouẽ incœnatum cubitum ire, ita hunc responsurũ puto, mutos tum futuros fuisse Deos. Verum omisso Diuino isto homine ad te orationem conuerto GONZAGA. Firmiora argumenta tradunt Rhetores uel orationis initio statim oppo-

opponenda, uel ad extremum reseruanda, leuioribus interiectis, quod duobus his locis posita maxime adhęreant. Quare minime miror, te argumentum istud de sermonis suauitate tamquam firmissimum, & in quo explicando in oratione recitata plurimus fuisti, ut clausula disputationis nostræ esset, uoluisse. Verum uide quam a te dissentiam GONZAGA. Hoc enim argumentum, quo ad linguam commendandam nihil magis putas ualere, eiusmodi mihi uidetur, ut nihil æque sermonem istum uestrum premat ac despiciendum faciat. in quo argumento quam multa peccentur, ita mecum considera. primum labi te dicent, in eo, quod putas, consonantibus uoces asperius terminari. non enim consonantibus asperiorem uocẽ fieri, sed grauitatem, ac sonans quiddam addi. maiorisq. ponderis ac sublimiorem sermonem fieri. Deinde, cum id quod paullo ante ostensum est, nihil uarietate sit iucundius ac pulchrius, qua uitium satietatis in omni re uel maximum in primis uitatur, auribus haud dubie iucundior erit ea oratio, quę nõ uocibus eosdem exitus omnibus habentibus constet, sed quę uarie & multipliciter cadẽtibus terminetur, & distinguatur. Præterea ut in uocalium exitu sit ista, quam inesse uis, dulcedo, non tamen ea perpetua & continuata potest esse iucunda. q̃d nulla re magis natura nostra, ut sępe iam diximus, quam uarietate delectetur, contra continuatione offendatur. ac quemadmodum si

quis

quis epulum det, in quo omnes cibi e ſaccaro ſint, uel ſaccaro ſint conditi, cito conuiuas ſatietas ac nauſea etiam capiat, contra illæ epulæ ſint iucundæ, quæ multiplici condimentorũ genere uariatæ ſimul cum dulci ſalſum, auſteſterum, acidum, aſperum, ſubamarum habẽt, illaq. uina Galli in primis in pretio habeant, quę una cum leni auſterum mordicans habeãt immiſtũ, neque ille chorus delectet, qui unius tantum ſoni uocibus conſtet, ſed qui omnibus uocum ſonis temperatus iucunda quadam & inter ſe cõgruenti diſſimilium ſonorum uarietate, quam Græci ἁρμονίαν uocant, concinant. ita nihil eſt, quod ſermonis pulchritudinem & decorem æque commendet, atque hoc uarie cadentium uocum, ſuauitatemq. cum grauitate miſcentium temperamentum. neque nimia iſta & perpetua ac nuſquam intermiſſa dulcedo ſermonem ſuauiorem facere, ſed molliorem & effęminatiorem reddere eſt dicenda. Neque uero huic ipſi ſuauitati ſunt primæ dandæ, quæ nimia ſermonem potius deprimit quã extollit. facit enim ut nihil grande ac ſonans habeat. quam laudem nonnulli in ſermone cõmendando uel primam putant. Quod igitur primum ac maxime excellens ad popularem ſermonem extollendum ſumunt, id illum uel in primis deprimit ac deformem facit; quodq. illi ſummæ laudi eſſe putant, id ego in uitio uel maximo ponendum ſtatuo. quam humilitatem & turpitudinem ſi aures noſtræ conſuetudine

tudine oppressę in hac lingua minus sentiunt, in alia, in qua aurium liberum sit iudicium, neque usus uinculis constrictum, facile & liquido deprehendent, nimirum in latina & Grȩca, ex qua utraque exempla subiiciamus. quȩ rem planam faciant.

Αντὶ πολλῶν ἂν ὦ ἄνδρες αθηναῖοι χρημάτων ὑμᾶς ἐλέσθαι νομίζω εἰ φανερὸν γένοιτο τὸ μέλλον συνοίσειν τῇ πόλει περὶ ὧν νυνὶ σκοπεῖτε. ὅτε τοίνυν τοῦθ᾽ οὕτως ἔχει προσήκει προθύμως ἐθέλειν ἀκούειν τῶν βουλομένων συμβουλεύειν.

Eadem uerba redde demptis extremis consonantibus.

Αντὶ πολλῶ ἃ ὦ ἄνδρε αθηναῖοι χρημάτω ὑμᾶ ἐλέσθαι νομίζω εἰ φανερὸ γένοιτο τὸ μέλλο συνοίσει τῇ πόλλει περὶ ὧ νυνὶ σκοπεῖτε. ὅτε τοίνυ τοῦθ᾽ οὕτω ἔχει προσήκει προθύμος ἐθέλει ἀκούει τῶ βουλομένω συμβουλεύει.

Deformitatem magis sentiemus in latina, quæ propior & naturalis nobis est.

Quamquam mihi semper frequens conspectus uester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est uisus Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuiq. maxime patuit, non mea me uoluntas, sed meæ uitæ rationes ab ineũte ętate susceptæ prohibuerũt.

At trepida, & captis immanibus effera Dido,
Sanguineam uoluens aciem, maculisq. trementes
Interfusa genas, & pallida morte futura
Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos, ensemq. recludit
Dardanium, non hos quęsitum munus in usus.

Redde eadem omnibus uocibus uocali ita terminatis.

Quaqua mihi sempe freque conspectu uestre multo iucundissimu, hi aute locu ad agendu amplissimu, ad dicendu ornatissimu, e uisu Quirite, tame ho audiru laudi, qui sempe optimo cuique maxime parui, no mea me uolunta, se uita mea ab ineunte ætate susceptæ ratione prohibueru.

A trepida e cępti immanibu effera Dido.
Sanguinea uolue acie maculiq, tremente
Interfusa gena e pallida morte futura
Interiora domu irrumpi limina e alto
Conscendi furibunda rogo, enseq, recludi
Dardaniu no ho quæsitu munu in usu.

Qui igitur Gręcam & Latinam linguam uocalibus ita omnem terminet, atque ea de caussa suauitatem sese illi addere putet, ac non contra sordidam humilitatem & non ferendam deformitatem sentiat, neminem puto fore, qui tam inepte desipientem non ingenio tantummodo stupido ac prorsus amentem existimet, sed sensu plane carentem statuat. Equidem sermonem Hispaniensem populari Italo ne ipsos quidem Hispanos prælaturos puto, sed hac in re tolerabiliorem illum esse autumo, qui uoces suas terminatione & uocalium & consonãtium uariare didicit. quam rem sensisse aiunt Baltassarem Castillionium quo ingenio, quãq. ad omnia uersatili, qua doctrina, qua eloquentia, qua scribendi facultate, tum autem qua prudentia, qua magnarum rerum intelligentia,

gentia, quoque usu utrum, in libro quem illum de utriusque sermonis comparatione ferunt conscripsisse. Præclare uero dictum illud Delphici oraculi, quo nullum est uerius aut sapientius, NE QVID NIMIS, seruauit popularis iste tuus sermo: qui suauitate hac insulsa ductus non modo nimius sed infinitus fuit. Vt contra non illum sermonem laudauerim, qui studio grauitatis & magnificentiæ, omnisq. suauitatis oblitus non cum consonantium terminatione uocaliũ quoq. exitus misceat, ac sic temperetur, ne in rudem & plane agrestem exeat. quam rem Romani sensisse uidentur, qui ut ex Duelliana tabula superius recitata ap paret D. qua littera sextum casum fere terminasse uidetur antiquitas, pucnandod, marid, præsented, maximod, Dictatored, altod, naualed, prædad, auribus admonentibus sustule runt. Extremum hoc faciam, cum uarietas rebus pulchritudinem in primis addat, ac satietatem uitet, quam rem nemo umquam inuentus est, qui negare auderet, tamen tam proiecta, ne dicam impudentia an inscitia (pace illorum dixerim, ueritas enim ita me loqui cogit) nonnullos reperiri, qui audeant asseuera re popularem sermonem melius ac laudabilius uoces suas quinque tantum modis terminare; tot enim sunt omnino uocales, quam latinum mille atque adeo innumerabilibus, ut uariis formis uarios atque infinitos reddentes sonos consonantes miscet. Sermonis igitur latini

ſumma ac præcipua maieſtas & pulchritudo, cum ex iis, quæ attigimus, tum ex aliis multis rebus colligitur, quæ ſingula perſequi maioris operis maiorisq. otii fuerit. Illud tantum in pręſentia pro clauſula orationis meæ ponere non dubitabo, latinum ſermonem, ut initio dixi, ſublimem eſſe, magnificum, locupletem, plenum, multiplicem, floridum, grauem, uerbisq. cum ſplendidis fulgentem, tum grandibus & ſonantibus aures implentem, cuiuſq. ſumma grauitas & acris uis nihil horridum habeat aut aſperum, ſed mira iucunditate & ſuauitate temperata niteat: & in quo Romana maieſtas adhuc ſpiret; quiq. ſplendore & pulchritudine ſua decorem rebus & dignitatē addat. Contra popularem iſtum ueſtrum exilem, tenuem, mancum, mollem, effœminatum, ieiunum, inopēm, ſine neruis, nulla uarietate excultum, aut florentem, nihil habentem excelſum aut amplum, numquam ſeſe attollentem, ſed ſemper iacentem, incomptam illam & agreſtem barbariem, unde originem ducit, redolentem, anilibus fabellis & ſordidis miniſteriis, quam magnis & grauibus rebus tractandis aptiorem, quas humilitate ſua potius deprimat, quam extollat. illud etiam addam, quod nemo, qui de rebus recte poſſit exiſtimare, quiq. in re perpendenda mentem & cogitationem acriter defixerit, profecto negauerit, ſermonem popularem iſtum ueſtrum ſuauiter quidem, ut uos uultis, ut ego ſentio, molliter lo-

qui posse; significanter, copiose, ornate, magnifice, neruose, quæ sunt primæ eloquentiæ laudes, non posse. Tum BONCOMPAGNVS latinum, inquit, sermonem Italo populari elegantiorem, pulchriorem, uberiorem, grauiorē, præstantiorem denique esse, facilem apud omnes, ni fallor, assensum inuenies, sed iidem fortasse putabunt, contra Italum popularem sermonem ingenium tuum nimium exarsisse; diuinatq. animus, non te tot in illum congesta conuicia impune laturum. proinde te ad resistendum para. magnam enim negotii molem tibi conflasti. Cui SAVLIVS euidens, inquit, ueritas, ac bonitas caussæ me ad omnes impetus satis firmum, & ad petitiones tectum facit. Quæ cum ille dixisset, surreximus omnes, nemusq. egressi aliquot spatia in xysto fecimus de disputatis rebus uario assensu pro cuiusq. ingenio inter nos collocuti, cum in hoc extremo de utriusque linguæ dignitate & pulchritudine nemo esset, qui non assentiretur SAVLIO, ac non longe primas latino sermoni dandas iudicaret, quamuis eundem in populari sermone insectando nimium & supra quam æquum esset, uehementem fuisse nonnulli statuerent. Deambulationeq. finita, ac BONCOMPAGNO in Aedes Pontificias reducto Vaticanum egressi rhedas conscendimus.

FINIS.

1.005593

REGISTRVM

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z.

Aa Bb Cc.

Omnes ſunt duerniones.

ROMAE,
Apud Ioſephum de Angelis,
M D LXXIIII.

MENDA. LIBRARIORVM

Car 4. republicæ, reipublicæ. 5 paulatim,& paulo,multis in locis erratum est,cum debeat ſcribi paullatim & paullo. 6. uiro, uero. 7 tamq. tamquam. 8 tantumq; tantamque. 13 ſimil, ſimul. ead. rato, raro'. 15 ſuſeeptam, ſuſceptam. 18. equiuſque, eiuſque. 29 conſtiiuti, conſtitui. 37 accedamur, accendamur. 45 retineanr, retineant. 53. barbarum, barbararum. 56 memoria, memorię. 88 ſcribenid ſcribendi. 93 N A V tis, N A Veis. 100. preſeme, præſente. 104 plane. plana. 113 hęc uel illa, hac. 114 ſir, ſit. ead. in ſcripta in grauium, in ſcripturam grauium. 121 delegamus, delegaremus. 122 quiſque, quiſquam. 133 ſympatiam, ſympathiam. 174 cademque eademque. 175 quæ uno, quas. 179 Ligurer, Ligures. ead. utuntur, vtantur. 200 auſteſterum, auſterum. 203 NINIS NIMIS.

LABORATORIO RESTAURO DEL LIBRO
Monastero Benedettino del SS. Crocifisso e S. Maria
06010 - CITERNA (Perugia) - Tel. 859126